

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID INSTITUTIONEN BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2009:57
ISSN 1654-0247

Böcker på bruket

Sandvikens bibliotekshistoria 1865–1945

STEFAN PETRINI

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

© Författaren

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Böcker på bruket: Sandvikens bibliotekshistoria 1865–1945

Engelsk titel: Books on the *bruk*: The library history of Sandviken 1865–1945

Författare: Stefan Petrini

Kollegium: Kollegium 1

Färdigställt: 2009

Handledare: Magnus Torstensson

Abstract: The purpose of this Master's thesis is to describe the library development in Sandviken, during a period from 1865 to 1945. I will mainly focus this examination on the two most significant libraries of the period; on one hand the library facilitated by the ironworks company, and on the other hand the library of the Workers' Educational Association (ABF).

This study is carried out within a theoretical framework consisting of the two concepts paternalism and the formative moment, as formulated by Lars Magnusson and Bo Rothstein, respectively. In order to explain the process the development in Sandviken is compared with the general history of the public libraries in Sweden, and specifically with the history of libraries owned by large industrial companies.

The results of this study show that the library of the iron works company represents the strategy of paternalism, strongly associated with the Swedish *bruk*, or company town. However, the employers' use of cultural and social reforms as a means of exercising control over the workforce, is challenged by the counter culture of the labour movement. In this case, the ABF library managed to grow and gain influence through its connections with the labour movement on the national level. This status made it possible for the ABF library to take advantage of the formative moment, and thus shape the future of the libraries in Sandviken.

Nyckelord: bibliotekshistoria, Sandviken, patriarkalism, formativa moment, folkrörelsebibliotek, ABF-bibliotek, kommunalisering

1 Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar.....	1
1.2 Tidigare forskning.....	1
1.3 Presentation av materialet.....	3
1.4 Teori och metod.....	3
1.4.1 Patriarkalism.....	4
1.4.2 Institutionalism och formativa moment.....	5
1.4.3 Källkritik.....	6
1.5 Avgränsningar.....	7
1.6 Disposition.....	8
2 Nationell biblioteksbakgrund	9
2.1 Sockenbibliotek.....	9
2.2 Folkrörelsernas bibliotek.....	10
2.2.1 ABF.....	11
2.3 De första folkbiblioteken.....	12
2.4 Kommunaliseringen av Göteborgs folkbibliotek.....	14
2.5 Statliga beslut och förordningar.....	15
2.5.1 1912 års biblioteksförordning.....	15
2.5.2 1930 års biblioteksförordning.....	16
2.5.3 1949 års betänkande om folk- och skolbibliotek.....	16
3 Sandvikens historia	18
4 Järnverksbolagets biblioteksverksamhet	22
4.1 Föreningen för nytta och nöjes bibliotek.....	22
4.2 Föreningen upplöses, biblioteksstyrelsen tar över.....	23
4.3 Läsestugan.....	25
4.4 Sandvikens lånebibliotek.....	25
5 ABF-biblioteket	27
6 Sammanslagning och kommunalisering	33
7 Tidaholm	38
7.1 Tidaholms historia.....	38
7.2 Vulcans och Tidaholms stads bibliotek.....	39
8 Analys och avslutande diskussion	42
8.1 Hur såg biblioteksutvecklingen i Sandviken ut innan kommunaliseringen.....	42
8.1.1 Biblioteket som en patriarkal strategi.....	42
8.1.2 ABF-biblioteket.....	43
8.2 Hur genomfördes kommunaliseringen och vilka följder fick den för den fortsatta biblioteksutvecklingen?.....	45
8.2.1 Kommunaliseringen och Det formativa momentet.....	45
8.3 Jämförelse med Tidaholm.....	46
8.4 Diskussion.....	47
8.4.1 Källkritiska synpunkter.....	48
8.4.2 Förslag till fortsatt forskning.....	49

9 Sammanfattning	50
Käll- och litteraturlförteckning	52
Otryckta källor	52
Tryckta och elektroniska källor	52
Bilaga	55
Sandvikens folkbibliotek/stadsbibliotek, utgifter och inkomster.....	55
Sandvikens folkbibliotek/stadsbibliotek, bestånd och utlån.....	55

1 Inledning

”Folket rysligt fult på stationen”, var August Strindbergs kärva omdöme om Sandviken, nedskrivet under en tågresä från Gävle till Falun i september 1890.¹ Måhända är det sant att det inte var någon skönhetskur att leva i denna industriort, som endast några decennier tidigare hade byggts upp ur intet av det allennarådande järnverksbolaget. Allt sedan dess har järnverket utgjort samhällets självklara centralpunkt, inte bara som arbetsgivare åt generationer sandvikare, utan också som en social och kulturell maktfaktor som påverkade invånarnas liv även efter arbetsdagens slut.

Jag är väl knappast unik bland bibliotekshögskolestudenter när jag väljer att skriva min magisteruppsats om biblioteksutvecklingen på min hemort. Liknande arbeten har tidigare gjorts om bland annat Karlsborg, Skövde, Norrköping och Landskrona. Då jag både är intresserad av historia i allmänhet, och sedan tidigt en flitig låntagare på Sandvikens folkbibliotek, föll det sig naturligt för mig att skildra just denna del av den svenska folkbibliotekshistorien.

Sandvikens biblioteksutveckling, där ortens biblioteksväsen både grundas och tidvis domineras av ett privat företag, har få motsvarigheter i Sverige. Detta speciella förhållande gör Sandviken extra intressant att undersöka, men även den historiska utvecklingen där ABF-biblioteket växer i betydelse vilket slutligen leder till att de tar initiativet till inrättandet av ett stadsbibliotek i kommunal regi.

Min förhoppning är att detta arbete kan fördjupa bilden av den svenska bibliotekshistorien, genom att visa fram en av alla de varierande vägar utvecklingen mot våra dagars kommunala folkbibliotek har tagit.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med detta arbete är att undersöka biblioteksutvecklingen i Sandviken mellan åren 1865 och 1945. Jag kommer att koncentrera mig på de två dominerande biblioteken under tidsperioden. De skeenden som ledde till att biblioteken på orten slogs samman, och efter hand kommunaliserades, kommer också att behandlas. En jämförelse med biblioteksutvecklingen på en motsvarande industriort kommer att göras för att få ett kompletterande perspektiv. De frågor jag söker besvara är således:

- Hur såg biblioteksutvecklingen i Sandviken ut före kommunaliseringen?
- Hur genomfördes kommunaliseringen och vilka följder fick den för den fortsatta biblioteksutvecklingen?

1.2 Tidigare forskning

För att få en grund till min undersökning, och en djupare förståelse för ämnet, har jag tagit del av den tidigare forskningen kring de svenska folkbibliotekens framväxt. Magnus Torstenssons licentiatavhandling *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna: Exemplet Sverige och några jämförelser med USA* (1996) är något av ett standardverk inom området, och undersöker hur ett modernt svenskt folkbiblioteksväsen efter angloamerikanskt mönster utvecklades under 1900-talets första decennier. De stora politiska och sociala förändringarna vid den här tiden medförde en ny syn på vad ett bibliotek för allmänheten skulle vara. En översiktlig bild av de svenska folkbibliotekens historia ges också av bibliotekskonsulenten Knut Tynell i hans *Folkbiblioteken i Sverige*, från 1931, där han även tar upp folkbibliotekens föregångare såsom

¹ Andersson 1979, s. 29.

sockenbibliotek, vandringsbibliotek och läsesällskap. Samme Tynell presenterar i *Biblioteksförfattningar: Handbok för folk- och skolbibliotek* (1936) dåtidens författningar och reglementen gällande offentliga bibliotek, med egna kommentarer. Båda dessa böcker fungerar som en del av den bakgrund, mot vilken jag ställer bibliotekens utveckling i Sandviken.

Mer personliga erfarenheter av folkbibliotekens utveckling har jag hämtat ur Sigurd Möhlenbrocks memoarbok *Folkbildning och bibliotek* (1989). Denna skrift intresserade mig främst på grund av att Möhlenbrock inledde sin yrkesbana med att organisera sammanslagningen av de skilda boksamlingar som kom att utgöra Sandvikens gemensamma folkbibliotek, för vilket han även var den förste tillförordnade bibliotekarien. Hans redogörelser för sin vidare verksamhet, bland annat som bibliotekschef i Göteborg, belyser det svenska biblioteksväsendet under en av dess mest expansiva perioder. För en analys av de ideologiska strömningar som låg bakom det tidiga 1900-talets bibliotekssträvanden har jag också tagit del av Joacim Hanssons avhandling *Om folkbibliotekens ideologiska identitet* från 1998. Biblioteksväsendet i Göteborg har utvecklats på ett sätt som i många stycken är jämförbar med Sandvikens, om än i en betydligt större skala. Särskilt det privatägda Dicksonska folkbibliotekets omvandling till kommunalt stadsbibliotek utgör en intressant parallell till kommunaliseringen av järnverksbolagets bibliotek. Information om Göteborgs bibliotekshistoria har hämtats ur *Fullbokat: Göteborgs folkbibliotek 1862 – 1997* av Ingrid Atlestam, Madeleine Bergmark och Eva Halász

För att få en bakgrund till mina studier av biblioteksväsendet i Sandviken, behövde jag skaffa mig en uppfattning om hur ett samhälle av Sandvikens typ fungerade under det tidiga 1900-talet, och vilka uttryck den omtalade bruksandan kunde ta sig, sökte jag mig till den tidigare forskning om bruksorter som fanns att tillgå. Ronny Ambjörnssons idéhistoriska studie *Den skötsamme arbetaren*, i 1998 års utgåva, fungerade just som en redogörelse av hur tillvaron i sekelskiftets brukssamhällen kunde te sig, och av de vägar till bildning och samhällsdeltagande som kunde finnas på en plats av detta slag. I denna bok, men framför allt i Lars Magnussons artikel från 1988, *Patriarkalism och social kontroll: Några synpunkter på ett problemkomplex*, har jag hämtat det teoretiska material kring begreppet patriarkalism som jag använder mig av i uppsatsen. Min andra teoretiska utgångspunkt, om formativa moment och politiska institutioner har sin grund i Rune Premfors' artikel från 1999, *Sveriges demokratisering*, samt boken *Den korporativa staten* (1992) och artikeln *Aktör – Strukturansatsen: ett metodiskt dilemma*, båda av Bo Rothstein. Avsnitten om de svenska brukssamhällenas framväxt och speciella karaktär i Lars Magnussons *Sveriges ekonomiska historia* (1996) och Eva Vikströms *Bruksandan och modernismen* (1998) har jag använt för att få en fylligare bild av de ekonomiska och sociala faktorer som bidrog till att forma Sandviken som samhälle.

Vid ett möte hade min handledare tipsat om att Tidaholm och dess bibliotek kunde vara lämpliga jämförelseobjekt för min uppsats. I Tidaholms fall var det tändsticksfabriken Vulcan som i mångt och mycket hade byggt upp staden och drev dess bibliotek ända fram till 1974. Jag tog kontakt med den nuvarande bibliotekschefen i Tidaholm som visade sig sitta inne med viss intressant information om biblioteksutvecklingen i kommunen.. Tidaholms bibliotek skickade mig även kopior på två dokument: det ena hade titeln *Vulcans och Tidaholms stads bibliotek: Kort historik och redogörelse för verksamhetsperioden 1931–1941*, och den andra var en kommunal broschyr om det storslagna bibliotekshuset, utgiven vid dess återinvigning 1985. För uppgifter om orten Tidaholms historia har jag använt mig av hembygdsforskaren Ernst Kjellgrens bok *Tidaholm; från sätesgård till industriort* från 1981, som visserligen är både intressant och detaljerad, men av någon anledning inte redogör för händelser efter mitten av 1930-talet. Sture Eklindh's artikel *Tidaholm från 1600-tal till nutid* från tidskriften *Västgöten* innehåller en del information om det nutida Tidaholm, men tiden mellan 1935 och 1994, då Eklindh skrev sin artikel, är tyvärr fortfarande något av en vit fläck för mig.

1.3 Presentation av materialet

När jag hade beslutat mig för mitt uppsatsämne föreföll det naturligt att besöka Sandvikens kommunarkiv för att skaffa mig en överblick över ämnet. Just en sådan grundläggande orientering gav mig en kopia av Axel Anderbergs bibliotekshistoriska anteckningar från 1968. Där redogjordes det bland annat för vilka organisationer som var inblandade i biblioteksväsendet och vilka år de viktiga besluten fattades. Det stod klart att Sandvikens järnverksbolag hade varit mycket aktiv i biblioteksfrågan. Företagets arkiv hade dessutom överlåtits på kommunarkivet, vilket var mycket praktiskt. I Anderbergs historik nämndes Sandvikens Förening för Nytt och Nöje, som den första förening som drivit en biblioteks rörelse på orten. Denna förenings protokoll återfann jag i en protokollbok i järnverkets arkiv, som även omfattade protokoll från alla företagens senare lånebibliotek fram till 1937. I det egentliga kommunala arkivet fanns gott om intressant material om den kommunala biblioteksverksamheten från 1937 och framåt. Detta år slogs ortens tidigare bibliotek, däribland järnverkets, samman till ett enda "folkbibliotek", som en tid senare helt kommunaliserades. Detta sammanslagna biblioteks protokoll och andra dokument fram till 1990 fanns tillgängligt, tillsammans med utlåningsjournaler och matriklar från ett tidigare sockenbibliotek beläget utanför det egentliga Sandviken. Sigrid Göransson, filantrop och medlem av familjen Göransson som ägde Sandvikens Jernverk, hade i samband med ortens biblioteks rörelsers sammanslagning författat en historik över de bibliotek som järnverksbolaget hade stått bakom. Den utgjorde ett lämpligt komplement till Anderbergs historik, som främst behandlade tiden från sammanslagningen och framåt, och dessutom mest koncentrerade sig på ABF-biblioteket.

Efter att ha gått igenom detta material stod det klart för mig att ABF-biblioteket hade utgjort en drivande kraft i ortens bibliotekshistoria. ABF-avdelningens arkiv fanns bland folkrörelsearkiven på Arkiv Gävleborg. Där upptäckte jag dock att alla dokument från ABF-avdelningens bildande 1914 till 1931 hade gått förlorade. För att i någon mån kompensera för detta bakslag, och dessutom öka min kunskap om ABF:s tidiga historia i Sandviken, gick jag till Ingvar Sundbergs korta men innehållsrika jubileumsbok från 1964, *50 år i folkbildningens tjänst*. Från 1931 och framåt fanns protokoll och handlingar från ABF:s biblioteksstyrelse bevarade hos Arkiv Gävleborg.

När det gäller uppgifter om Sandvikens historia har jag använt mig av ett flertal olika källor. Elvert Eriksson och Lennart Jönssons *Sandviken – hundra år i bilder* är, som titeln antyder, främst ett bildverk men innehåller även ett antal informativa textavsnitt. Vidare använde jag mig av *Slaggsten och syren* av Stig Sjödin och Stig Skogsberg och det tongivande kommunalrådet Gösta Sandin, samt *Då förändrades Sandviken* av Kaj Annebrant, Hans Rudsänger och Bernt Stenmark. Båda dessa böcker utgjordes emellertid mest av uppteckningar av enskilda sandvikares anekdoter om gamla tider. Det är betecknande att den bok som kommer närmast en heltäckande historik över Sandvikens första tid är den av Göran Hedin redigerade jubileumsskrift för Sandvikens Jernverk *Ett svenskt jernverk* från 1937. Att en av mina viktigaste historiska källor utgörs av en oförblommerad hyllningsskrift till järnverket och dess bolagsledning kanske är måhända inte helt lyckat. Detta uppvägs i alla fall i någon mån av det uttalat vänstersocialistiska specialarbetet *Sandvikens historia*, skriven av en grupp studenter vid KTH:s institution för regional planering 1976. Uppgifter om arbetarrörelsen i Sandviken fick jag främst från boken *Drivkraft*, som gavs ut 2004 till hundraårsjubileet av bildandet av den diskussionsklubb som utgjorde föregångaren till den socialdemokratiska arbetarkommunen.

1.4 Teori och metod

I denna uppsats kommer jag att använda mig av en kvalitativ forskningsstrategi som främst bygger på källkritiska studier av arkivmaterial. Ett kvalitativt tillvägagångssätt stämmer väl överens med min önskan att försöka förstå den process som biblioteksutvecklingen i Sandviken utgör, och protokoll och andra arkiverade dokument är den typ av material som huvudsakligen finns att tillgå i

fall som detta. De lokaltidningsartiklar om biblioteken som eventuellt finns bevarade väljer jag att inte behandla, eftersom jag i denna studie främst är intresserad av de beslut som fattades, och inte av hur dessa beslut uppfattades av allmänheten.

Som stöd för min analys av materialet kommer jag att använda mig av två teoretiska utgångspunkter: dels begreppet *patriarkalism*, och dels den historiska institutionalismens fokus på det *formativa momentet*. Jag kommer i denna uppsats att använda mig av patriarkalism-begreppet för att besvara den första av mina frågeställningar, och diskussionen kring det formativa momentet kommer att kopplas till den andra frågeställningen.

1.4.1 Patriarkalism

Sandviken kring förra sekelskiftet karakteriseras ofta som ett patriarkaliskt samhälle.² Vad innebär då begreppet *patriarkalism*, och hur kan det användas i denna undersökning? Begreppet kan te sig något förvirrande, då det i detta sammanhang inte syftar på maktförhållandet mellan könen, utan det mellan över- och underlydande i allmänhet. I stället har termen *paternalism* föreslagits.³ Jag väljer dock att använda den traditionella termen, eftersom den är i särklass vanligast i svenskspråkig litteratur.

I artikeln *Patriarkalism och social kontroll* skriver ekonomihistorikern Lars Magnusson att termen har använts om en mängd olika typer av samhällen, men att den numera oftast används om fabriksmiljöer under den tidigare fasen av industrialiseringen.⁴ Patriarkalismen ses i detta fall som en lojalitetsskapande strategi som många arbetsgivare använde sig av för att kontrollera och disciplinera sina arbetare. Magnusson ser två skilda aspekter av den strategin. Dels kunde arbetsgivaren på ett aktivt sätt erbjuda välfärdsanordningar som exempelvis subventionerade bostäder, skolundervisning eller omvårdnad vid sjukdom och dödsfall, för att försäkra sig om arbetarnas lojalitet. Den andra aspekten är både vagare och mer allomfattande; den hör samman med den sociala kontroll som industriarbetet i sig skapar. Kring fabriken uppkom nya sociala miljöer som gav arbetarna trygghet, social identitet och samhörighet.⁵ När arbetarnas hela tillvaro kretsade kring fabriken kunde fabriken ägare hävda auktoritet, och kräva underkastelse och kontroll av de anställda. Detta identitetsskapande understöddes av arbetsgivarna genom "kulturella" metoder, bl.a. genom att odla myten om den framgångsrike och uppoffrande företagsledaren.⁶ Magnusson beskriver hur ett patriarkaliskt förhållande kunde upprätthållas genom att även arbetarnas fritid präglades av företaget. Fabriksledningen kunde gynna körer och orkestrar, eller inrätta bibliotek för sina anställda. Alla dessa åtgärder skapade en rad osynliga band av beroende mellan företag och anställd.⁷

Magnusson sällar sig till de historiker som anser att begreppet patriarkalism ofta används på ett förenklat sätt. Begreppet medför en risk att de studerade skeendena helt ses från arbetsgivarens perspektiv, och att de konflikter som trots allt uppstod negligeras. Att företagsledarna använde sig av dessa strategier för att kontrollera sina arbetare behöver inte betyda att faktisk kontroll kunde uppnås. Patriarkalismen är ett trubbigt verktyg, och huruvida dess användande resulterade i faktisk lojalitet och kontroll varierade mellan skilda företag.⁸ Arbetarnas lojalitet mot företaget utmanades dessutom av en intern lojalitet inom arbetskollektivet. Man kunde exempelvis komma överens om att arbeta långsammare för att inte "spräcka bra ackord". I sin redogörelse för de patriarkaliska

² Bergqvist et al. 1976, s. 28; *Drivkraft* 2004, s. 16; Göransson 1937, s.251.

³ Ambjörnsson 1998, s. 47.

⁴ Magnusson 1988, s. 140.

⁵ Magnusson 1988, s. 141.

⁶ Magnusson 1988, s. 142.

⁷ Magnusson 1988, s. 148.

⁸ Magnusson 1988, s. 151.

förhållandena i Eskilstuna nämner Magnusson också att smeder och andra yrkesarbetare såg sig som arvtagare till en förindustriell hantverkstradition som tidigare präglade staden. Denna tradition präglades bl.a. av ett fritt förhållande till arbetstider och brännvinsdrickande under arbetstid, företeelser som naturligtvis rimmade illa med den nya industrins krav på koordination och punktlighet.⁹ Patriarkalismen som strategi från arbetsgivarnas sida försvagades även i och med att den fackliga organiseringen tog fart. Fackföreningarna strävade inte bara efter att förbättra sina medlemmars ekonomiska situation. Man skapade en egen social gemenskap som ifrågasatte arbetarnas känsla av identifikation med fabriken och företagsledningen. Folkets hus, folkets park, sångkör, studiecirkel och nödhjälpskassor utgjorde delar av en ”motkultur” utanför arbetsgivarens kontroll.¹⁰

Jag använder begreppet patriarkalism för att förstå varför järnverksbolaget hade ambitionen att tillhandahålla sociala inrättningar för sina arbetare. Bolagets satsning på bibliotek ser jag som en del i en patriarkalisk strategi. Förutsättningarna för en verksam patriarkalism var särskilt gynnsamma i Sandviken. Orten skapades av och för företaget, som därför på ett självklart sätt fick ett genomgripande inflytande genom de sociala institutioner det skapade. I och med att Sandviken skapades ”från noll” fanns heller inga tidigare kulturella traditioner på platsen, vilket underlättade för järnverket att fungera som en lokal identitetsskapare.

1.4.2 Institutionalism och formativa moment

Inom samhällsvetenskaperna har aktörsperspektivet och strukturperspektivet vanligen setts som oförenliga storheter. Enligt de aktörsoorienterade samhällsteorierna formas samhället och historien av enskilda individers handlingar, medan de strukturorienterade i stället betonar de övergripande samhällssystemen. Problemet är att båda ansatserna, renodlade och var för sig, inte fungerar särskilt bra som förklaringsmodeller. Aktörsperspektivet kan egentligen inte förklara varför aktörer väljer att handla som de gör; bara att de handlar på det sätt som förefaller vara mest fördelaktigt.¹¹ Strukturperspektivet förmår över huvud taget inte förklara vare sig hur strukturerna kan fortleva eller varför de förändras.¹²

Ett försök att övervinna de skilda perspektivens metodologiska problem presenteras av en idétradition som oftast benämns *historisk institutionalism*.¹³ I stället för enskilda aktörer eller orubbliga strukturer intresserar man sig här främst för en nivå som ligger mellan dessa två ytterligheter; de *politiska institutionerna*. Enligt statsvetaren och förvaltningsforskaren Rune Premfors ges begreppet ”politisk institution” en vid innebörd. Det syftar vanligen på staten, som formell organisation eller som en uppsättning av offentliga program, men även informella processer och spelregler i samhället kan omfattas av detta vittfamnande institutionsbegrepp.¹⁴ De politiska institutionerna har naturligtvis en betydande effekt på hur samhället i övrigt utvecklas. Inom den historiska institutionalismen är man dock inte endast intresserad av de förändringar som uppstår genom medvetna politiska reformbeslut, utan också av ”icke eller bara delvis förutsedda, komplexa, i tiden utdragna effekter [...] som i sin tur antas forma framtida verklighetsuppfattningar, preferenser och beteenden hos olika aktörer”.¹⁵ Institutionernas utvecklingsprocesser ses som händelsekedjor präglade av faktorer som vidmakthåller eller förstärker en given utvecklingskurs. Premfors kallar denna mekanism *stigberoende*, på engelska *path dependency*.¹⁶

⁹ Magnusson 1988, s. 154-155.

¹⁰ Magnusson 1988, s. 157-158.

¹¹ Rothstein 1988, s. 32.

¹² Rothstein 1988, s. 35.

¹³ Premfors 1999, s. 9.

¹⁴ Premfors 1999, s. 10.

¹⁵ Premfors 1999, s. 11.

¹⁶ Premfors 1999, s. 12-13.

Statsvetaren Bo Rothsteins använder termen *formativa momentet* om de ”vägskäl” i historien där dessa händelsekedjor grundläggs. Rothstein menar att samhällsystemen vanligtvis är så hårt strukturerade att aktörernas möjlighet till förändringar är starkt begränsade. Endast i vissa speciella perioder och under särskilda förutsättningar ges aktörerna möjlighet att genomföra grundläggande förändringar av strukturerna. Dessa *formativa moment* kännetecknas av förändrade ekonomiska och sociala förhållanden som gör att de existerande politiska institutionerna inte längre kan användas för att hantera den uppkomna krissituationen. I detta läge kan alltså centralt placerade politiska aktörer i grunden förändra strukturen genom sitt utformande av de framtida politiska institutionerna.¹⁷ Dessa skickesediga formativa moment studeras ur flera aspekter inom den historiska institutionalismen. Tidssammanhanget ses som betydelsefullt; identiska händelser eller beslut som i övrigt är likvärdiga, kan få mycket olika följder vid olika tidpunkter. På samma sätt kan det vara av stor betydelse i vilken ordning en serie händelser inträffar. Den aktör som agerar först inom en viss institution har exempelvis stora möjligheter att påverka själva institutionens spelregler till sin egen fördel.¹⁸ Både Premfors och Rothstein framhåller slutligen ”kontrafaktiska argument” som ett viktigt analysverktyg. Spekulationer om vilka vägar institutionernas utveckling kunde ha tagit, kan bidra till en ökad förståelse av den faktiska händelseutvecklingen.¹⁹

Statsvetare använder oftast de historisk-institutionella verktygen i ett makroperspektiv, för att kartlägga stora och betydelsefulla skeenden på statlig eller mellanstatlig nivå. Min målsättning är att tillämpa dessa utgångspunkter på något av en mikronivå när jag undersöker Sandvikens bibliotekshistoria. Jag väljer att se ortens biblioteksväsen i dess helhet som en (politisk) institution, som formades av de aktörer som drev de olika biblioteken under den aktuella tidsperioden. De viktigaste av dessa aktörer var Sandvikens Jernverk och ABF. Under den tidsperiod jag undersöker identifierar jag ett centralt formativt moment, som får en stor betydelse för biblioteken i Sandvikens fortsatta utveckling. Min jämförande undersökning av biblioteksutvecklingen i Tidaholm kan ses som ett användande av en kontrafaktisk metod. Utgångspunkten är tanken om att Sandvikens utveckling hade kunnat likna den i Tidaholm, om historien tagit en annan vändning.

1.4.3 Källkritik

En källkritisk metod är nödvändig för att kunna värdera källmaterialets trovärdighet och användbarhet i en historisk studie. De källkritiska principer som Torsten Thurén presenterar, utgör grundläggande krav att ställa på en god källa:

- *Äkthet*. Källan ska vara det den utger sig för att vara.
- *Tidssamband*. Ju längre tid som har gått mellan en händelse och källans berättelse om denna händelse, desto större skäl finns det att tvivla på källan.
- *Oberoende*. Källan ska ”stå för sig själv”, inte vara exempelvis en avskrift eller ett referat av en annan källa.
- *Tendensfrihet*. Man ska inte ha anledning att misstänka att källan ger en falsk bild av verkligheten på grund av någons personliga, ekonomiska, politiska eller andra intressen att förvränga verklighetsbilden.²⁰

Källkritiken gäller också urvalet av fakta. Ingen redogörelse kan ge en fullständig bild av ett skeende, och urvalet riskerar därför att bli vilseledande om relevanta fakta utelämnas. Detta kan ske medvetet och kallas då urvals förfalskning, men även med de bästa avsikter är det inte alltid möjligt

¹⁷ Rothstein 1992, s. 17.

¹⁸ Premfors 1999, s. 14.

¹⁹ Premfors 1999, s. 13; Rothstein 1988, s.36..

²⁰ Thurén 2005, s.13.

att få fram ett heltäckande faktaunderlag. Därför är det källkritiskt viktigt att kunna avgöra hur faktaurvalet har gått till.²¹ En viktig källkritisk distinktion är den mellan *berättelser* och *kvarlevor*. Där berättelsen är en språklig redogörelse för en eller annan historisk händelse utgör kvarlevan en direkt rest eller spår av händelsen.²² Thurén använder ett exempel med ett vittnesmål kontra ett fingeravtryck i en brottsutredning.²³ I en litteraturbaserad undersökning som min utgörs inte källorna av fingeravtryck eller krukskärvor i jorden, men även skrifter kan fungera som kvarlevor. En tidning läser man vanligen som en samling berättelser, men som journalistisk produkt är den också en direkt lämning av tidningsmakarnas arbete. Det handlar alltså om ur vilken aspekt man väljer att läsa skriftliga källor, berättelseaspekten eller kvarleveaspekten.²⁴

Mitt källmaterial består till stor del av beslutsprotokoll, och när det gäller dessa finns en variant av den skriftliga källans kvarleveaspekt. Performativer eller performativa yttranden är sådana yttranden som i sig utför en handling. När det i ett protokoll står att ett visst beslut har tagits, så är det just genom yttrandet i protokollet som beslutet blir giltigt. En sådan performativ utsaga gäller bara att beslutet är fattat, och är således ”sann” oberoende av om beslutet genomförs eller inte.²⁵ Emellertid påminner Martyn Denscombe om att protokoll ofta tenderar att vara ofullständiga och partiska. Protokollen registrerar verkligheten ur en viss synvinkel och kan undanhålla vissa saker och överbetona andra. Vissa saker kan sägas ”utanför protokollet” eftersom man inte vill att de ska registreras för eftervärlden. ”Offentligt tillgängliga protokoll reflekterar innehållet på ett sätt som är offentligt acceptabelt vid en given tidpunkt och i en given kontext”, för att tala med Denscombe.²⁶

Källorna till denna studie kan i huvudsak indelas i två kategorier: protokoll från biblioteksstyrelser samt lokalhistoriska skrifter. Protokollen är nedskrivna i direkt samband med de händelser de refererar till, men de kan också präglas av de svagheter som Denscombe redogör för. Den ordknappa stilen i beslutsprotokoll av det här slaget gör också att mycket information utelämnas; det redogörs oftast inte alls för de diskussioner som leder fram till besluten. De lokalhistoriska skrifterna är i de flesta fall sekundärkällor som författats flera decennier i efterhand. Minnes- och jubileumsskrifter får gärna karaktären av rena hyllningsskrifter som okritiskt framhäver de positiva sidorna hos företaget eller organisationen som behandlas. Sådana tendentiösa källor bör kompletteras med minst en annan källa med motsatt tendens för att uppgiften ska anses trovärdig.²⁷ Jag har dock inte alltid haft möjlighet att göra detta, eftersom den tendentiösa källan ibland har varit den enda tillgängliga.

En närmare redogörelse för de källkritiska problem som mitt material ställt mig inför kommer att göras i uppsatsens diskussionsavsnitt.

1.5 Avgränsningar

Tidsperioden som denna uppsats behandlar sträcker sig mellan 1865 och 1945. År 1865 inleddes biblioteksverksamheten i Sandviken, i och med att klensmeden J. R. Tysklind började med utlåning ur sin boksamling till deltagare i de studiecirkel han drev. Jag avslutar min undersökning efter 1945, för att kunna se effekterna av kommunaliseringen som var fullständigt genomförd 1941.

Geografiskt begränsar jag mig till utvecklingen i det egentliga Sandviken, och tar alltså inte upp tidigare utveckling på omkringliggande orter som senare kom att införlivas med Sandvikens

²¹ Thurén 2005, s.89-90.

²² Thurén 2005, s. 97.

²³ Thurén 2005, s.13.

²⁴ Thurén 2005, s.100-101.

²⁵ Thurén 2005, s.102-103.

²⁶ Denscombe 2000, s. 191-192.

²⁷ Thurén 2005, s. 67.

kommun. Av de bibliotek som fanns under den här perioden, har jag valt att endast redogöra för de två klart dominerande, dvs. det bibliotek som under olika namn drevs av Sandvikens Jernverks AB (SJAB) samt ABF-biblioteket. Övriga bibliotek som kom att ingå i Sandvikens Folkbibliotek²⁸, kommer endast att beröras ö i anslutning tillavsnittet om Folkbibliotekets bildande och kommunalisering.

1.6 Disposition

Uppsatsen är disponerad på följande sätt: i detta inledande kapitel anger jag mitt syfte och frågeställningar samt redogör för teori, metod och annan formalia. Därefter följer en genomgång av den generella biblioteksutvecklingen i Sverige, särskilt i förhållande till folkrörelsernas strävanden och den statliga bibliotekspolitiken. Detta avsnitt utgör kapitel två och är tänkt att fungera som en bibliotekshistorisk bakgrund till min egentliga undersökning. I kapitel tre tecknar jag en översiktlig bild av Sandvikens historia fram till idag, med fokus på ortens två maktsfärer, järnverket och arbetarrörelsen. Efter det följer tre kapitel där jag redogör för biblioteksutvecklingen i Sandviken under den berörda tidsperioden. Kapitel fyra handlar om den biblioteksverksamhet som Sandvikens Jernverk stod bakom, kapitel fem handlar om ABF och dess bibliotek och i kapitel sex tar jag upp sammanslagningen och det slutliga kommunaliserandet av ortens bibliotek. Min jämförelsekommun Tidaholm behandlas i kapitel sju, varpå analys och diskussion följer i kapitel åtta. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning i kapitel nio. Sist kommer källförteckning och bilagor.

²⁸ IOGT-biblioteket, NTO-biblioteket, Kyrkliga Ungdomskretsens bibliotek och skolbiblioteket.

2 Nationell biblioteksbakgrund

I detta kapitel redogörs för de svenska allmänna bibliotekens utveckling, från de tidigaste sockenbiblioteken till de egentliga folkbiblioteken på 1930-talet. Ett särskilt avsnitt ägnas åt omständigheterna kring kommunaliseringen av Dicksonska folkbiblioteket i Göteborg. Dessutom redogörs för ett antal statliga beslut och förordningar som haft betydelse för folkbibliotekens utveckling under denna tidsperiod.

2.1 Sockenbibliotek

De första kyrkobiblioteken inrättades redan på 1600-talet. Under påverkan av upplysningstidens idéer tilläts allmogen ta del av de främst religiösa skrifter som fanns i dessa boksamlingar. De egentliga sockenbiblioteken inrättades dock först mot slutet av 1700-talet. Eftersom prästerna ansvarade för undervisningen av landsbygdens barn var det naturligt att många sockenbibliotek uppstod i anslutning till den lokala skolverksamheten.²⁹ I och med detta var det naturligt att biblioteksfrågan skulle behandlas i 1842 års folkskolestadga. I denna stadga ålade riksdagen prästerskapet att bygga ut och stimulera användandet av sockenbiblioteken, vars litteratur var tänkt att fungera som ett viktigt komplement till skolans lärdomar och att främja ”en sann kristelig bildning”. Prästerna skulle dock fortfarande ha den fulla kontrollen över biblioteken, och i stadgan nämndes inget om några ekonomiska bidrag till biblioteken från statligt håll.³⁰

Folkskolestadgans formuleringar i biblioteksfrågan var principiellt viktiga, men de bidrog inte till någon reell förstärkning av sockenbiblioteken. På 1850-talet var det i stället den liberale P.A. Siljströms introducerande av de anglosaxiska folkbildningsidéerna som kom att få betydelse. I stället för den tidigare tonvikten på religiös litteratur och praktiska handböcker att bruka i vardagen, förespråkade Siljström historiska, filosofiska och naturvetenskapliga verk, böcker för barn och ungdomar samt till och med skönlitteratur, som starkt ogillades av prästerskapet och andra konservativa element.³¹ Folkskoleinspektionen, som inrättades i början av 1860-talet, var ett första tecken på att staten börjat ta på sig en mer aktiv roll i frågor den tidigare stått utanför. För sockenbibliotekens del innebar den ett försök till en ökad likformighet hos de olika sockenbiblioteken i landet genom ökad statlig kontroll. Följaktligen publicerade man kataloger över rekommenderad litteratur, för att motverka den stora variationen och det personliga godtycket i prästernas bokinköp.³² Vid den här tiden fick ett antal sockenbibliotek kommunala bidrag, och antalet bibliotek steg kraftigt.³³ Emellertid avtog den positiva utvecklingen mot slutet av 1860-talet. Många sockenbibliotek var starkt underfinansierade, och hade endast ett ålderdomligt och ensidigt bestånd av mestadels religiösa skrifter, vilket medförde att de sällan utnyttjades och ofta fick förfalla.³⁴

Sockenbiblioteken var huvudsakligen ett landsbygdsfenomen. I städerna fanns vid den här tiden en mängd olika former av bibliotek och läsesällskap. Från 1850-talet och framåt uppstod stadsbibliotek i flera städer, och vissa församlingar i Stockholm hade vid samma tid egna bibliotek, som dock bara var tillgängliga för församlingsborna.³⁵ De viktigaste initiativen för biblioteksutvecklingen i städerna kom emellertid från förmögna borgare som grundade bibliotek avsedda för den växande arbetarklassen. Det kanske främsta biblioteket av den här typen var Dicksonska folkbiblioteket i Göteborg, från början känt som Göteborgs stads folkbibliotek, grundat 1861. Man insåg snart bibliotekslokalernas stora betydelse, och 1897 flyttades biblioteket till en modernt utrustad

²⁹ Hansson 1998, s. 56-57.

³⁰ Tynell 1931, s. 42-44.

³¹ Tynell 1931, s. 48-54.

³² Hansson 1998, s. 59.

³³ Tynell 1931, s. 57.

³⁴ Tynell 1931, s. 58-59, 66.

³⁵ Tynell 1931, s. 67.

biblioteksbyggnad. Köpmannasläkten Dicksons härstamning från Skottland, tillsammans med ett allmänt anglofilt borgerskap i Göteborg, medförde att detta biblioteksprojekt var klart inspirerat av anglosaxiska filantropiska idéer om folkbildning.³⁶ De amerikanska och engelska magnater, exempelvis Andrew Carnegie, som bekostade inrättandet av bibliotek, tillhörde ett elitskikt som såg boklig bildning som ett sätt att fostra massorna till rättskännande och nöjda människor som accepterade sin plats i samhället. Carnegie var särskilt mån om uppförandet av imposanta biblioteksbyggnader. Tanken på att ta udden av samhällsomstörtande rörelser genom bildning och bibliotek återkom längre fram i den svenska debatten om folkbibliotek.³⁷ Vid sidan om dessa bibliotek fanns vid denna tid även vad som kallades läsestugor. Dessa var mindre samlingslokaler som var en socialpolitisk åtgärd från städernas styresmän. I läsestugan kunde arbetare efter arbetsdagens slut vederkvicka sig med alkoholfria förfriskningar och tidningsläsning, istället för att lockas till dryckenskap och osedligheter på någon krog. Själva läsningen var sällan en särskilt prioriterad del av verksamheten, även om bibliotek i många fall kunde finnas i anslutning till läsestugorna.³⁸

2.2 Folkrörelsernas bibliotek

I sitt avsnitt om folkrörelsernas bibliotek nämner Tynell att de första arbetarbiblioteken inte grundades av arbetarna själva, utan av ”upplysta arbetsgivare”, och att dessa bibliotek spelat en viss roll i den svenska biblioteksutvecklingen. Han ger Tidaholm och Kiruna som exempel på orter med betydande bolagsstyrda bibliotek, och nämner att Stora Kopparbergs bergslags AB hade bekostat folkbiblioteksverksamhet.³⁹ Även Malmö Yllefabriksaktiebolag öppnade år 1904 en läsestuga som också var tillgänglig för invånare i staden, som inte arbetade på fabriken.⁴⁰

Bland folkrörelserna var det främst nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen som bedrev biblioteksverksamhet i någon större skala. Folkrörelserna, till vilka även frikyrkorna räknas, uppstod i och med den stora samhällsomvandlingen i slutet av 1800-talet. Antalet människor i både den urbana arbetarklassen och en bredare medelklass ökade starkt, men eftersom dessa grupper samhällsinflytande inte ökade i samma mån, bildade de egna organisationer för att stärka sin position, både socialt och politiskt. Folkrörelsernas bildningsverksamhet med dess tonvikt på självbildning, kom att utgöra ett slags motkultur mot sockenbiblioteken som representerade en konservativ överhets ”folkuppfostrande” insatser.⁴¹

Detta självbildningsideal omsattes i praktiken genom att studiecirkeln blev folkrörelsernas särskilda undervisningsform. Studiecirkeln kännetecknades av ett icke-hierarkiskt arbetssätt; ofta fanns ingen särskild lärare utan cirkelmedlemmarna bestämde gemensamt läroplanen och undervisade sig själva genom litteraturläsning och diskussioner. Bokens centrala ställning hos studiecirkelarna medförde naturligt nog att biblioteksfrågan fick en stor vikt för folkrörelserna. Särskilt den stora nykterhetsorganisationen IOGT och dess ordensstudieledare Oscar Olsson gjorde studiecirkelbiblioteket till en betydelsefull folkbildningsrörelse. I likhet med den tidigare Siljeström hade Olsson en klassiskt humanistisk bildningssyn, och förordade exempelvis att god skönlitteratur kunde användas i studiecirkelarbetet.⁴² Studiecirkelbiblioteken skulle även innehålla litteratur utan anknytning till cirkelarnas kurser, och tillhandahålla boklån till icke-medlemmar.⁴³

³⁶ Tynell 1931, s. 68-69.

³⁷ Hansson 1998, s. 83.

³⁸ Torstensson 1996, s. 137-138.

³⁹ Tynell 1931, s. 80.

⁴⁰ Torstensson 1996, s. 141.

⁴¹ Hansson 1998, s. 63.

⁴² Hansson 1998, s. 65-66.

⁴³ Tynell 1931, s. 88-89.

Arbetarrörelsens biblioteksverksamhet hade en delvis annorlunda utgångspunkt. I stället för individens kulturella och kunskapsmässiga resning, var det arbetarklassens medvetandegörande, och dess slutliga maktövertagande som bildningssträvandena syftade till. Ett visst mått av kollektivism och instrumentellt tänkande kännetecknade alltså arbetarrörelsens bildningssyn redan från början. Från 1860-talet drevs även bibliotek av s.k. arbetarinstitut, som dock var icke-socialistiska sammanslutningar av framför allt hantverkare och arbetarvänliga liberaler. Enskilda fackföreningar och socialistiska klubbar började från 1880-talet med utlån till medlemmarna, ur sina blygsamma boksamlingar.⁴⁴

Socialdemokratiska förbundet tog 1891 initiativ till Stockholms arbetarebibliotek, genom en sammanslagning av ett antal mindre arbetarbibliotek. Det kom att utvecklas till det dominerande biblioteket i staden, och särskilt dess andre föreståndare Fredrik Nilsson var en verklig folkbildningspionjär.⁴⁵ Vid sekelskiftet gjorde han arbetarebiblioteket till ett modernt folkbibliotek, som omkring 1905 uppnådde ställningen som det mest utnyttjade icke-akademiska biblioteket i Sverige.⁴⁶ Nilsson gav också råd och upplysningar när biblioteksverksamhet, inklusive vandringsbibliotek, skulle ordnas på orter runt om i landet. Fram till 1912 saknade emellertid arbetarrörelsens bibliotek en gemensam organisation, utan drevs helt och hållet av de lokala arbetarföreningarna.⁴⁷ När Arbetarnas Bildningsförbund bildades detta år var det dels som en allmänt samordnande åtgärd, och dels för att arbetarbiblioteken skulle få rätt till det statsbidrag som gavs åt bibliotek tillhöriga en organisation med över 20 000 medlemmar. Tidigare hade arbetarbiblioteken finansierats genom en kombination av medlemsavgifter, låneavgifter och kommunala bidrag. Inordnandet i en nationell folkbildningsorganisation efter mönster från IOGT, skapade en fastare struktur för arbetarbiblioteken. På grund av arbetarrörelsens ovannämnda bildningssyn gav samordningen emellertid upphov till en del konflikter. Delar av rörelsen var motståndare till studiecirkeln med dess fria litteraturväljande, och ABF kom att förorda föreläsningen som sin huvudsakliga arbetsform. Den instrumentella och uppfostrande bildningssynen gjorde också att man istället för skönlitteraturen, som givits en framträdande roll i nykterhetsrörelsens studiecirklar, hellre befattade sig med nyttig facklitteratur inom främst politik och naturvetenskap.⁴⁸

2.2.1 ABF

Arbetarnas bildningsförbund bildades som en samarbetsorganisation för bildningssträvandena i ett flertal arbetarorganisationer, bl.a. Socialdemokratiska partiet, Kooperativa förbundet, Stockholms arbetarbiblioteksförbund och ett antal fackföreningar.⁴⁹ Dess huvuduppgift var att anordna studiecirklar och att organisera de bibliotek som drevs inom olika delar av arbetarrörelsen ute i landet.⁵⁰ Organisationens arbete leddes av en centralbyrå som var ansvarig inför ett representantskap, vilket sammanträdde två gånger per år, och bestod av representanter från de olika medlemsorganisationerna.⁵¹ Organisationen utvecklades successivt. Från början ansåg man att en riksorganisation var nog för att samordna medlemsorganisationernas bildningsverksamheter, men snart bildades lokala bildningsutskott som utgjorde den centrala organisationens lokala motsvarighet.⁵² En av centralbyråns viktigaste uppgifter var att genom resor ute i landet utbilda de lokala företrädarna om riksförbundets verksamhet, och om hur studiearbetet bäst skulle bedrivas.⁵³

⁴⁴ Hansson 1998, s. 69-70, 72.

⁴⁵ Tynell 1931, s. 81-85.

⁴⁶ Hansson 1998, s. 72.

⁴⁷ Tynell 1931, s. 81-85.

⁴⁸ Hansson 1998, s. 73-74.

⁴⁹ Heffler 1962, s. 33-37.

⁵⁰ Heffler 1962, s. 195.

⁵¹ Heffler 1962, s. 33-37.

⁵² Heffler 1962, s. 191, 43-44.

⁵³ Heffler 1962, s. 44.

Dessa resor användes också till att stärka de lokala ABF-organisationerna, genom att främja bildandet av flera lokala bildningsutskott.⁵⁴ Efter att utbildningen av ABF-instruktörer inletts 1917, delades landet in i distrikt där instruktörerna skulle stödja bildningsarbetet och fungera som riksorganisationens representanter. ABF-distrikten, vars gränser sammanföll med länsgränserna, utgjorde en mellannivå i ABF-organisationen som också kunde samarbeta med läns- och landstingsmyndigheterna.⁵⁵ 1940 förändrades förbundets stadgar. Centralrådet ersattes av en expedition med ansvar för den löpande verksamheten, samt en styrelse på sju personer. Nu tilläts även grundandet av fristående distriktsorganisationer inom ABF, som inte hade någon koppling till de arbetarorganisationer som utgjorde bildningsförbundet.⁵⁶

2.3 De första folkbiblioteken

I början av nittonhundratalet fanns alltså ett flertal bibliotekssystem av olika typer: sockenbibliotek, läsesällskap, stadsbibliotek, studiecirkelbibliotek och arbetarbibliotek. De nya biblioteksformerna, som riktade sig till städernas och industrisamhällenas växande arbetarbefolkning, drev sin verksamhet i en betydligt större skala tidigare, vilket gjorde att man började intressera sig för effektivare bibliotekstekniker, såsom nya kataloger, utlåningsrutiner och ändamålsenliga lokaler.⁵⁷ Parallellt med denna utveckling hade även statens intresse för biblioteksverksamheten vuxit, och från 1905 delades de första statliga biblioteksbidragen ut. Av de olika biblioteksformerna var det dock ingen som kunde sägas vara ”allmän”, i betydelsen ”riktad till hela befolkningen”, men vid den här tiden började ambitionen att skapa just ett sådant bibliotekssystem väckas. Tanken om moderna bibliotek för allmänheten hade de amerikanska ”public libraries” som förebild. I Norden omsattes de amerikanska idéerna för första gången i Det Deichmanske Bibliotek i dåvarande Kristiania, där man exempelvis hade infört Deweys klassifikationssystem, Brownes utlåningssystem, öppna hyllor och prioriterad barnverksamhet.⁵⁸

Den som kom att få störst betydelse för den svenska utvecklingen i detta hänseende var emellertid bibliotekstjänstemannen Valfrid Palmgren. Den konservativa regeringen skickade henne på en studieresa år 1907, för att studera public libraries i USA. Två år senare utgav hon boken *Bibliotek och folkuppfostran*, där hon berättade om sina erfarenheter av amerikanska biblioteksprinciperna, och hur dessa kunde appliceras på svenska förhållanden. Hon var översvallande i sina hyllningar av de amerikanska biblioteken och den allmänna grundsynen på biblioteksarbetet. Just det faktum att de amerikanska biblioteken var allmänna hade ett särskilt värde för henne. De ägdes inte av enskilda organisationer utan av ”folket”, i form av delstater eller kommuner; de var samlingsplatser för människor ur alla samhällsklasser och raser. De amerikanska bibliotekariernas utbildning vid särskilda biblioteksskolor, och ändamålsenliga biblioteksbyggnader där öppna bokhyllor och barnavdelningar var självskrivna, utgjorde också starka förebilder för Palmgren.⁵⁹

Det var ingen slump att Valfrid Palmgrens skrift, som utkom under strejkåret 1909, hade ordet ”folkuppfostran” i titeln. Hon var en del av den bildningsvänliga men konservativa idétradition, som vi tidigare sett exempel på. Bildning och bibliotek skulle vara redskap för samhällsintegration, och en anledning till hennes intresse för barnbibliotek var möjligheten de gav att fostra det uppväxande släktet.⁶⁰ Den integrationistiska tanken gjorde att Palmgren vände sig mot benämningen ”folkbibliotek” eftersom ordet ”folk” vid den här tiden var liktydigt med *de bredare samhällslagren* eller *den kroppsarbetande klassen* (jfr t.ex. Folkets hus). Termen hon förespråkade,

⁵⁴ Heffler 1962, s. 67.

⁵⁵ Heffler 1962, s.191.

⁵⁶ Heffler 1962, s. 195-196.

⁵⁷ Tynell 1931, s. 108.

⁵⁸ Hansson 1998, s. 80-81.

⁵⁹ Tynell 1931, s. 114-117.

⁶⁰ Hansson 1998, s. 118.

”allmänna bibliotek”, fick dock inte fäste, och ”folkbibliotek” kom att bli den dominerande benämningen på svenska.

Bibliotek och folkuppfostran fick stor uppmärksamhet när den kom, vilket bidrog till att Palmgren fick i uppdrag att utreda folkbiblioteksväsendet och komma med förslag på förändringar av det. Hennes betänkande från 1911 var naturligtvis baserat på de amerikanska idéerna. Palmgren kom egentligen inte med något nytt, men hade en förmåga att föra fram sina visioner på ett entusiasmerande sätt.⁶¹ Vad hon förespråkade var i huvudsak att statens biblioteksinsatser skulle koncentreras på de kommunala eller kyrkliga biblioteken, och att de många småbiblioteken i kommunerna skulle slås ihop med dessa, för större enhetlighet och rationalitet. Folkrörelsernas bibliotek skulle dock också stödjas med statsmedel, under ovannämnda förutsättning att de ingick i en enhetlig bildnings- eller biblioteksorganisation.⁶² Vidare föreslogs att en särskild myndighet skulle inrättas för att homogenisera och säkerställa kvaliteten på landets folkbiblioteksväsen. Myndighetens bibliotekskonsulenter var tänkta att genomföra detta arbete, bland annat genom rundresor och författande av mönsterkataloger för ett nationellt bokurval.⁶³ Palmgrens förslag till biblioteksväsendets nyorganisation godkändes av 1912 års riksdag.⁶⁴

Det visade sig att dessa reformer delvis var otillräckliga. Visserligen ökade biblioteksverksamhetens omfattning, men statsanslagen var ändå så små att de inte gav önskad effekt, annat än för de allra minsta biblioteken på landsbygden. Den önskade centraliseringen och bibliotekssammanslagningarna fick i många fall skjutas på framtiden.⁶⁵ Ett annat skäl till anslagens otillräcklighet var att de inte stod i proportion till bibliotekens utökade uppgifter och höjda ambitionsnivå. Andra problemområden var undermåliga lokaler och brist på bibliotekspersonal med adekvat utbildning.⁶⁶

Under perioden efter 1912 vidtog ett flertal åtgärder för att stärka bibliotekens ställning. Genom bildandet av Sveriges Allmänna Biblioteksförning år 1915, fick Bibliotekssverige sin första samlande organisation, som dock från början enbart var tänkt som en sammanslutning för läroverksbibliotekarier.⁶⁷ Ett år senare startade föreningen sin tidskrift *Biblioteksbladet*, som fyllde ett uppdämt behov av en arena för diskussioner inom biblioteksvärlden som helhet.⁶⁸ Skolöverstyrelsen inrättade 1925 den första egentliga bibliotekarieutbildningen, i form av en fyra månader lång kurs med tonvikt på organisatoriska spörsmål.⁶⁹ Valfrid Palmgren hade tidigare anordnat tvåveckorskurser för bibliotekarier vid läroverksbibliotek 1908 och 1910 samt en sexveckorskurs för blivande folkbibliotekarier 1911. Vid skolöverstyrelsens bibliotekarieskola undervisades främst om folkbibliotekens organisation och arbetsmetoder samt katalogisering och klassifikation. I övrigt studerades skönlitteratur, bok- och bibliotekshistoria. Före 1943 fanns inget absolut krav på att de sökande till bibliotekarieutbildningen skulle ha avlagt akademisk examen. Detta var dock det vanliga bland bibliotekarieskolans elever även tidigare.⁷⁰

Utbildningen bidrog till att höja såväl status som arvoden för bibliotekarierna. Tidigare var folkbibliotekarieyrket inget man kunde försörja sig på. En anledning till att man oftast sökte kvinnliga anställda var deras låga löneanspråk. Enligt Magnus Torstenssons undersökning av förhållandena i nio större eller medelstora svenska städer år 1916 bestod vanligen

⁶¹ Hansson 1998, s. 103.

⁶² Tynell 1931, s. 126-127.

⁶³ Hansson 1998, s. 112.

⁶⁴ Tynell 1931, s. 126-127.

⁶⁵ Tynell 1931, s. 130.

⁶⁶ Tynell 1931, s. 143.

⁶⁷ Hansson 1998, s. 101.

⁶⁸ Hansson 1998, s. 116.

⁶⁹ Hansson 1998, s. 101.

⁷⁰ Torstensson 1996, s. 98..

bibliotekspersonalen av en manlig bibliotekarie med tjänsten som bisyssla, samt ett kvinnligt, heltidsarbetande biträde med samma lön som sin chefs halvtidstjänst.⁷¹ Stockholms stadsbibliotek, invigt 1927, utgjorde en betydelsefull manifestation av det nya, ambitiösa biblioteksidealet. I arkitekten Gunnar Asplunds ståtliga bibliotekshus samlades många av stadens bibliotek under samma tak, och församlingsbiblioteken ombildades till filialer.⁷²

För att ta ett helhetsgrepp på biblioteksfrågan tillkallade regeringen år 1920 en folkbildningskommitté bestående av fem sakkunniga. Denna kommittés förslag till omläggning av det statliga biblioteksstödet remitterades till olika myndigheter, och det dröjde hela tio år innan det, med vissa ändringar, kom att ligga till grund för 1930 års folkbiblioteks författning.⁷³ Med utgångspunkt i denna genomgick folkbiblioteken en snabb utveckling under 1930- och 40-talen; de politiska förutsättningarna för detta var att grupper som startat folkrörelserna och deras bildningsverksamhet nu hade erövat samhällets maktpositioner och kunde genomdriva sina visioner.⁷⁴ Detta är också grunden till den ideologiska förskjutning hos folkbiblioteken som Hansson nämner; från att ha haft en tydlig konservativ identitet hos tidiga företrädare som exempelvis Palmgren, till att bli en självklar del i det socialdemokratiska välfärdsprojektet, när detta väl blivit dominerande.⁷⁵

2.4 Kommunaliseringen av Göteborgs folkbibliotek

Ett exempel på denna utveckling är kommunaliseringen av biblioteken i Göteborg, beskriven av Ingrid Atlestan, Madeleine Bergmark och Eva Halász i deras bok om bibliotekshistorien i denna stad, *Fullbokat*. I mitten av 1900-talet var det ovannämnda Dicksonska folkbiblioteket det klart dominerande i staden. Detta bibliotek drevs av den privata Robert Dicksons stiftelse, även om två tredjedelar av driftskostnaderna sedan 1922 betalades med kommunala medel.⁷⁶ Den stora roll som donationer från förmögna köpmansfamiljer spelat för det sociala och kulturella livet var emellertid ett särdrag för Göteborg.⁷⁷ I en utredning om situationen för stadens bibliotek, utförd 1945 av en dansk biblioteksman, konstaterades att bibliotekssystemet var underdimensionerat, underfinansierat och i starkt behov av en genomgripande reorganisation. Utredarens förslag var att ett nytt huvudbibliotek inrättades, filialsystemet byggdes ut och att Göteborgs folkbibliotek kom under kommunal förvaltning. Vidare föreslogs en utredning för att klargöra rollerna för de olika biblioteken i staden; särskilt förhållandet mellan folkbiblioteken och Stadsbiblioteket, sedermera Universitetsbiblioteket, var oklart. Stadsbiblioteket utvecklades alltmer mot ett forskningsbibliotek för högskolan, men bekostades ändå av kommunen. Dessutom fanns ett ABF-bibliotek med något högre utlåningssiffror än Stadsbiblioteket.⁷⁸

Nackdelarna med den tungrodda, dubbla biblioteksadministrationen, som delades mellan kommunen och Robert Dicksons stiftelse, blev uppenbara i och med stiftelsens biblioteksnämnds försök att dra upp riktlinjerna för en ny biblioteksbyggnad. I en motion i stadsfullmäktige 1945 föreslogs att folkbibliotekets organisation skulle ses över. Från Robert Dicksons stiftelses sida vände man sig mot en del av motionens kritik av den nuvarande förvaltningsformen, men en beredning av ärendet tillsattes. Beredningen, vars medlemmar hämtades bland annat från stadsfullmäktige och biblioteksnämnden, lade 1948 fram ett förslag om kommunalisering av biblioteken i Göteborg. Biblioteken skulle förvaltas av en nämnd, utsedd av stadsfullmäktige och

⁷¹ Torstensson 1996, s. 94-95.

⁷² Nilsson 1999, s. 205.

⁷³ Tynell 1936, s. 8.

⁷⁴ Nilsson 1999, s. 206.

⁷⁵ Hansson 1998, s. 143.

⁷⁶ Atlestan, Bergmark & Halász 1997, s. 84.

⁷⁷ Atlestan, Bergmark & Halász 1997, s. 101.

⁷⁸ Atlestan, Bergmark & Halász 1997, s. 128f.

bestående av sju ledamöter och tre suppleanter. Av dessa skulle en ordinarie ledamot och en suppleant även i fortsättningen representera Robert Dicksons stiftelse, eftersom den nya nämnden även förvaltade den Dicksonska donationen, som bland annat innefattade biblioteksbyggnaden med inventarier. Medel ur denna donation skulle även användas vid byggandet av ett framtida nytt bibliotekshus. Alla instanser, inklusive familjen Dickson, tillstyrkte beredningens förslag och den första mars 1950 övertogs förvaltningen av Göteborgs stads folkbibliotek av en kommunal nämnd, vars ordförande var socialdemokrat och en facklig veteran. Tre ledamöter i denna nya nämnd kom från den tidigare Robert Dicksons styrelses biblioteksnämnd. När Göteborgs folkbiblioteksväsende nu var helt kommunaliserat kunde 1950-talets arbete för att höja dess kvalitet och omfattning ta sin början.⁷⁹

2.5 Statliga beslut och förordningar

Första gången frågan om statliga bidrag till biblioteksverksamhet väcktes, var under riksdagen 1828-1830. Kammarskrivare Carl Ulrik Roos motionerade i riddarhuset om ekonomiskt bidrag till inrättandet av lokal- eller sockenbibliotek, med motiveringen att man önskade ge medborgarna tillgång till ”tjänlig litteratur, sedan skolkursen och skolboken ej mera äro tillfyllest”. Motionen avslogs, då man ansåg att stöd till denna typ av verksamhet borde komma från lokala filantroper snarare än från statligt håll.⁸⁰ I samband med folkskolestadgan från 1842, gjordes prästerskapet skyldigt att, förutom att bedriva undervisning, också verka för att sockenbibliotek med lämplig litteratur inrättades.⁸¹

Ett något mer konkret statligt biblioteksfrämjande inleddes år 1905, när det beslutades om ett anslag på 75 kronor till både sockenbibliotek, kommunala bibliotek och bibliotek underställda vissa föreningar. Detta blygsamma bidrag var endast till för inköp och bindning av böcker, och gavs endast ut om biblioteket kunde utverka ett lokalt bidrag av samma storlek.⁸²

2.5.1 1912 års biblioteksförordning

I den nya statliga bibliotekspolitiken från 1912 ingick en viss höjning av bidragen. Tre olika slags bibliotek hade rätt till bidrag: skolbibliotek, ”egentliga folkbibliotek” och studiecirkelbibliotek. De egentliga folkbiblioteken kunde antingen vara kommunala, kyrkliga eller tillhöra en lokal förening. I enlighet med tidens enhetssträvanden gavs bidraget till endast ett sådant folkbibliotek, eventuellt med filialer, i varje kommun. Bidragsbeloppet var på lägst 40 och högst 400 kronor, i proportion till de samlade biblioteksutgifterna. Det krävdes även ett motsvarande bidrag från lokalt håll. Till studiecirkelbiblioteken lämnades bidrag om de ingick i en rikstäckande bildningsorganisation med över 20 000 medlemmar. Ett obegränsat antal studiecirkelbibliotek i varje kommun kunde få anslag på högst 400 kronor. Detta belopp skulle motsvara hälften av ett lokalt bidrag till bokinköp, inbindning och katalogtryckning. Ett statsanslag på lägst 3 000 och högst 15 000 kronor kunde utgå till hela biblioteksverksamheten hos de bildningsorganisationer som uppfyllde ovannämnda kriterier. Samtliga bidrag var i form av inbundna böcker, valda ur en särskild katalog. För att vara berättigade till statligt bidrag krävdes av folkbiblioteken kostnadsfria boklån, medan studiecirkelbiblioteken fick ta ut en smärre avgift. I förordningen från 1912 ingick också inrättandet av de två bibliotekskonsulenttjänsterna, med ansvar för säkrandet av kvalitet och samstämmighet i landets bibliotek.⁸³ Efter beslut vid 1920 års riksdag utgick även statsbidrag till sjukhusbibliotek.⁸⁴

⁷⁹ Atlestam, Bergmark & Halász 1997, s. 129-131.

⁸⁰ Tynell 1931, s. 16-17.

⁸¹ Tynell 1936, s. 7.

⁸² Tynell 1931, s. 96-97.

⁸³ Tynell 1931, s. 127-129

⁸⁴ Tynell 1936, s. 7.

2.5.2 1930 års biblioteksförordning

De nya bestämmelserna från 1930 innebar en avsevärd förbättring av bibliotekens ekonomiska förutsättningar. I tillägg till de bibliotekstyper som tidigare varit berättigade till statliga bidrag, gällde detta nu även för s.k. fristående studiecirkel, alltså sådana som inte var anslutna till en centralorganisation med över 20 000 medlemmar. För att få bidrag krävdes, liksom tidigare, att biblioteken fick ett motsvarande bidrag från lokalt håll. Det som kallades grundunderstöd tillkom alla bibliotek som uppfyllde de grundläggande kriterierna, såsom gratis utlåning, lämpliga lokaler, öppethållande minst en gång i veckan samt tillfredsställande bokbestånd. En nyhet var de krav på bibliotekariens kompetens och lokalernas planlösning, som gällde för de större biblioteken som mottog stora anslag.⁸⁵ Det sammanlagda statsstödet till varje kommuns folkbiblioteksverksamhet uppgick till 10 000 kronor, varav det egentliga folkbiblioteket (tillsammans med de fristående studiecirkelarna) hade företräde till 7 000, och de nationella bildningsförbunden 3 000 kronor.⁸⁶

För de bibliotek som uppfyllde vissa ytterligare kriterier fanns dessutom ett par olika tilläggsunderstöd att få. Detta gällde bibliotek som innehade en av förste bibliotekskonsulenten godkänd handbokssamling och ett läsrum som hölls öppet minst två timmar under eftermiddagen, tre dagar i veckan. Ett tilläggsunderstöd av en tredjedel av bibliotekariens ersättning betalades dessutom, om bibliotekariens kompetens godkänts av skolöverstyrelsen. Ett grundkrav för dessa tilläggsunderstöd var ett lokalt bidrag på över 400 kronor; i vissa fall räknades värdet av lokaler som kostnadsfritt upplåtits åt biblioteken in i det lokala bidraget.⁸⁷ Från att tidigare helt ha bestått av inbundna böcker, betalades nu en viss del av bibliotekens statsanslag ut i kontanter.⁸⁸

Tanken med att beräkna det maximala bidragsbeloppet för hela biblioteksverksamheten i varje kommun i stället för, som tidigare, varje enskilt bibliotek var en del av tidens centraliserings- och enhetlighetspolitik. Nu skulle alla kommuner få lika stort bidrag, oavsett om det bara fanns ett stort folkbibliotek eller en mängd mindre bibliotek i kommunen. I enlighet med denna målsättning ställdes också krav på ökat samarbete biblioteken emellan. Bibliotekarierna i en kommun var ålagda att ha gemensamma sammanträden minst två gånger per år. Större kommuner skulle också bistå de mindre genom att låta personer från kringliggande områden använda dess bibliotek. Detta gällde även för de bibliotek som mottog 8 000 kronor eller mer i statsunderstöd. Centralbibliotek skulle också inrättas i alla län som inte tidigare haft ett landsbibliotek. Centralbiblioteken var en central del av nyordningen och tänktes fungera som en överbyggnad, varifrån de böcker som saknades i länets lokala bibliotek kunde lånas.⁸⁹

2.5.3 1949 års betänkande om folk- och skolbibliotek

Efter 1930 års biblioteksreform hade det svenska folkbiblioteksväsendet genomgått en stark utveckling, både kvantitativt och kvalitativt. Den därmed höjda ambitionsnivån medförde i slutet av 1940-talet att den nästan tjugo år gamla biblioteksförordningen sågs som otillräcklig. Dessutom hade det försämrade penningvärdet bidragit till en reell minskning av det maximala statsunderstödet till biblioteken. 1949 års utredning om folk- och skolbibliotek tillsattes för att granska det rådande systemet och komma med förslag på förbättringar.⁹⁰ Även om denna utrednings betänkande publicerades något efter min undersökningsperiod, väljer jag att behandla den som ett exempel på de åsikter om folkbiblioteken som fördes fram vid den här tiden.

⁸⁵ Tynell 1936, s. 8-9.

⁸⁶ Tynell 1936, s. 12.

⁸⁷ Tynell 1936, s. 10.

⁸⁸ Tynell 1936, s. 21.

⁸⁹ Tynell 1936, s. 12-13.

⁹⁰ Folkbildningssakkunniga 1949, s. 5.

I redogörelsen för det dåvarande läget för folkbiblioteken pekade utredarna på de starkt ökade utlåningssiffrorna för de kommunala biblioteken under 1930- och 1940-talen, särskilt under den ekonomiska krisen 1932 – 33 och under andra världskriget. Antalet kommunala bibliotek hade också ökat något, men fortfarande saknades kommunala bibliotek i 39 % av Sveriges kommuner.⁹¹ När det gällde studiecirkelbiblioteken var tendensen att utlåningssiffrorna ökat, men att antalet bibliotek minskat. I synnerhet ABF hade efter 1930-talets slut drivit en konsekvent linje där deras bibliotek överlämnats till kommunerna.⁹² Trots dessa framgångar fann utredarna att det sena 1940-talets folkbibliotek lämnade mycket övrigt att önska. Ett av huvudproblemen var att statens biblioteksfrämjande bidrag inte tillkom de kommuner som inte själva stödde sina bibliotek.⁹³ Utredarna ansåg att det statliga bidragssystemet skulle utformas så att alla kommuner, oavsett deras ekonomiska eller geografiska förhållanden, skulle stimuleras till att upprätta ett folkbibliotek. I framtiden räknade man med att endast kommunerna skulle kunna erhålla bidrag för folkbiblioteksverksamhet, och att de få bibliotek som ägdes av kyrkan eller enskilda biblioteksföreningar, snart skulle uppgå i de kommunala biblioteken.⁹⁴

För att bidragen till biblioteken skulle tjäna något syfte menade man även att tilläggsstöden skulle avskaffas. Dessa var föråldrade, eftersom det nu borde höra till de grundläggande kriterierna för folkbiblioteken att ha både lärum med handbokssamling och utbildad personal. Bidraget för utbildad personal var dessutom så litet att det inte hade någon egentlig positiv effekt.⁹⁵ Angående de kvarvarande studiecirkelbiblioteken ansåg utredarna att även de skulle inlemmas i det kommunala folkbiblioteksväsendet, med ytterligare samordningsvinster som följd. Man noterade med gillande att bildningsorganisationerna, med ABF i spetsen, sedan en tid delat den uppfattningen. En allmän upprustning av de kommunala biblioteken skulle göra studiecirkelbiblioteken överflödiga. Man föreslog att anslagen till studiecirkelbiblioteken successivt skulle upphöra under en period av tio år, eller vid en tidigare tidpunkt när den kommunala biblioteksverksamheten var helt utbyggd.⁹⁶

⁹¹ Folkbildningssakkunniga 1949, s. 15.

⁹² Folkbildningssakkunniga 1949, s. 20-21.

⁹³ Folkbildningssakkunniga 1949, s. 41.

⁹⁴ Folkbildningssakkunniga 1949, s. 44.

⁹⁵ Folkbildningssakkunniga 1949, s. 46.

⁹⁶ Folkbildningssakkunniga 1949, s. 59-61.

3 Sandvikens historia

Sandviken är ett utpräglat brukssamhälle, ”en enföretagsort med kapitalintensiv industri på landsbygden”.⁹⁷ Bruksorterna har sina rötter i de anläggningar för stångjärnssmide, bruk, som uppfördes från 1620-talet för att förädla det järn som bröts i Bergslagen. Dessa bruk ägdes av förmögna köpmän eller adelsmän, som kunde bygga upp betydande brukskomplex med stora skogar och många underlydande bönder. Särskilt i Uppland ägdes bruken av rika adessläkter, och runt dem formades små samhällen som byggdes kring herrgården där de styrande ståndspersonerna bodde.⁹⁸ I och med industrialismens genombrott avtog i många fall bruksorternas herrgårdsprägel. Bruken byggdes ut och ingick i stora stålföretag med gruvor, järnverk, vattenkraft och anslutning till järnväg. Brukens chefer var nu utbildade bergsingenjörer med titeln disponent och smederna ersattes av yrkesskickliga järnverksarbetare.⁹⁹ Brukssamhällena började också utvecklas inom andra branscher, främst gruv- och skogsindustrin.¹⁰⁰

Det var vid den här tiden, år 1857, när konsul Göran Fredrik Göransson från Gävle, på en affärsresa till England köpte en andel i ett patent på uppfinnaren Sir Henry Bessemers metod att massframställa smidbart järn av hög kvalitet.¹⁰¹ Göransson ägde genom sitt bolag Högbo Stål & Jernverks Aktie Bolag, ett flertal järnbruk i Gästrikland och Dalarna, bland annat Högbo bruk och Edske masugn, där man för första gången genomförde bessemerprocessen i juli 1858.¹⁰² I stället för att bygga ut något av dessa bruk för ett fullskaligt implementering av processen, beslutade man dock att anlägga ett helt nytt järnverk. Platsen man valde för detta ändamål var en vik vid Storsjöns norra strand vars främsta fördel var att järnvägen mellan gruvdistrikten i Dalarna och utskeppningshamnen i Gävle passerade förbi. Dessutom kunde den närliggande Jädraån utnyttjas för vattenkraft, och det första byggnadsprojektet i Sandviken blev följaktligen grävandet av en kanal mellan ån och platsen för det planerade järnverket.¹⁰³ Man började gräva kanalen den 14 mars 1862, vilket kan sägas vara dagen för Sandvikens grundande.¹⁰⁴ Bolagets namn ändrades 1868 till Sandvikens Jernverks Aktiebolag (SJAB).¹⁰⁵

Arbetarna på järnverket utgjorde naturligt nog Sandvikens första befolkning. Mestadels var de inflyttade från övriga Gästrikland, men kunde också komma från Hälsingland, Dalarna och Uppland, eller rent av från Dalsland eller de östgötska och småländska bruksbygderna.¹⁰⁶ Den första tiden bodde många av dessa i jordtäckta timmerkojor med öppen eldstad och britsar som enda möblemang.¹⁰⁷ Efter hand ersattes de av riktiga hus, och gator drogs upp som fick namn som Stålgatan, Hyttgatan, Smedsgatan och Konsulgatan.¹⁰⁸ På bruksområdet, som var inhägnat med grindar, uppförde bolaget bostäder åt de anställda. Järnverkets förmän tilldelades de största lägenheterna, medan två ungarlar av lägre rang ofta fick dela på ett vindsrum.¹⁰⁹

Vid många äldre bruk tillhörde all mark i samhället bruksägaren, och därmed även bruksbutiken där invånarna köpte sina förnödenheter. I Sandviken kunde köpmän och hantverkare slå sig ned i det så kallade Yttre Sandviken, ett område norr om själva bruket som inte hade sålts till Göranssons bolag

⁹⁷ Vikström 1998, s. 12.

⁹⁸ Magnusson 1996, s.138-140.

⁹⁹ Vikström 1998, s. 234.

¹⁰⁰ Vikström 1998, s. 12.

¹⁰¹ Eriksson & Jönsson 1993, s.7.

¹⁰² Hedin 1937, s.14-18.

¹⁰³ Hedin 1937, s.30-32.

¹⁰⁴ Sandin, Sjödin & Skogsberg 1985, s.75.

¹⁰⁵ Annebrant, Rudsäng & Stenmark 2001, s.42.

¹⁰⁶ Hedin 1937, s.35-36.

¹⁰⁷ Göransson 1937, s.253.

¹⁰⁸ Eriksson & Jönsson 1993, s.47.

¹⁰⁹ Bergqvist et al. 1976, s.24.

av de markägande bönderna.¹¹⁰ Trots detta präglade naturligtvis järnverksbolaget mycket av livet i det samhälle det hade skapat åt sig. 1872 uppfördes ett skolhus som blev den första byggnaden för social verksamhet.¹¹¹ Från denna tid till 1909 svarade bruksbolaget för skolgången i samhället, och både J. R. Tysklind och F. W. Samuelsson som deltog i olika skeden av biblioteksutvecklingen i samhället, var lärare i bruksskolan.¹¹² Utöver undervisningen för brukets barn ombesörjde järnverksbolaget en mängd olika sociala inrättningar på orten. ”Sandvikens Bruks ägare eller disponent” ägde rätt att tillsätta den provinsialläkartjänst som inrättades för samhället 1881.¹¹³ Bolaget drev från 1897 ett badhus med medicinska bad och bastu, en hushållsskola ”för fostran av goda husmödrar” samt upplät rum åt änkor och åldringar som tidigare arbetat vid järnverket.¹¹⁴ Ett citat från G. F. Göranssons socialt engagerade dotter Sigrid, visar hur fördelarna med det patriarkaliska förhållandet till arbetarna uppfattades av företagsledningen: ”Min far hade den uppfattningen, att det ej endast var rätt och billigt utan att det även betalade sig att ordna för de anställda, vilket andra arbetsgivare gärna kunde lära sig.”¹¹⁵

Om järnverket är den ena stora faktorn bakom Sandvikens utveckling, så är arbetarrörelsen och det socialdemokratiska partiet utan tvivel den andra. Den politiska arbetarrörelsen och fackföreningsrörelsen kom emellertid relativt sent till orten. Jämförelsevis goda löner från järnverket, men också rädsla för att förlora sin anställning eller bli trakasserad på annat sätt, gjorde Sandvikenarbetarna mindre benägna att öppet visa sina sympatier för de socialistiska idéerna.¹¹⁶ Efter att ha föregåtts av en diskussionsklubb bildad av socialistiskt inspirerade medlemmar ur nykterhetsrörelsen kunde emellertid Sandvikens arbetarkommun bildas den 8 januari 1905. Året efter bildades den första fackförbundsavdelningen i Sandviken, som senare kom att kallas Metalls avdelning 135.¹¹⁷ Även i Sandviken byggde arbetarrörelsen upp egna sociala gemenskaper, utanför företagsledningens inflytande. Det första Folkets hus inrättades år 1904 i en enkel stuga, och året innan hade en folkpark anlagts. När järnverkets hegemoni på detta sätt hotades, blev bolagsledningens motdrag att anlägga sin egen samlingslokal, Valhalla, samt en nöjespark kallad Jädraåparken (båda 1908).¹¹⁸

En kommunal rösträttsreform år 1909 medförde att socialdemokraterna fick mer inflytande, efter de första årens något trevande verksamhet.¹¹⁹ Järnverksbolaget hade dock direkt inflytande över kommunen, genom att 1862 års kommunallag gav storföretagen rösträtt i kommunerna, som ett ”samhälleligt erkännande” till ”den framgångsrike företagaren, kapitalisten”. Högbo kommun, dit Sandviken hörde, dominerades av bolagets högre tjänstemän fram till beslutet om den allmänna rösträtten togs 1918.¹²⁰ Den socialdemokratiska representationen i kommunalnämnden ökade successivt, och i takt med att arbetarrörelsen utvecklades i en mer reformistisk riktning minskade spänningarna mellan socialdemokraterna och de borgerliga partierna i kommunalnämnden. I stället sökte man kompromisser och samarbete.¹²¹ Socialdemokraterna kom att dominera kommunfullmäktige, som bildades 1919, och partiet besatte alla ordförandeposter utom i

¹¹⁰ Göransson 1937, s.253-254.

¹¹¹ Hedin 1937, s.73.

¹¹² Göransson 1937, s.260.

¹¹³ Göransson 1937, s.261.

¹¹⁴ Göransson 1937, s.270.

¹¹⁵ Göransson 1949, s.11.

¹¹⁶ *Drivkraft* 2004, s. 15.

¹¹⁷ *Drivkraft* 2004, s. 21-23.

¹¹⁸ Vikström 1998, s. 209.

¹¹⁹ *Drivkraft* 2004, s. 25.

¹²⁰ Bergqvist et al. 1976, s. 28-29.

¹²¹ *Drivkraft* 2004, s. 31.

kommunalnämnden.¹²² Socialdemokraternas dominans i Sandvikens politiska landskap kan illustreras av att partiet haft egen majoritet i fullmäktige under 77 år, från 1921 till 1998.¹²³

Sandviken blev köping 1927, och blev då fristående från Högbo kommun. I samband med detta tog det allmänna över en del av de sociala åtagandena från SJAB, bland annat utbyggnaden av det vatten- och avloppsnät som bolaget tidigare påbörjat.¹²⁴ Ännu några år in på 40-talet ägde dock järnverksbolaget en mängd ”allmänna inrättningar” som sköttes av dess samhällsavdelning: apotek, badinrättning, barnbördshus, dispensär, gymnastiklokal, sanatorium, sjukhus, två skolor, slöjdskola, småbarnsstuga och tvättinrättning. Samhällsavdelningen svarade även för intressekontoret, dit järnverkets anställda kunde vända sig med sina ekonomiska och andra privata bekymmer.¹²⁵ Den världsomspännande depressionen på 1930-talet slog hårt mot Sandviken och många arbetare blev permitterade eller avskedade. Samhällsavdelningen ordnade utspisning och nödhjälpsarbete för de arbetslösa, för att mildra krisens skadeverkningar.¹²⁶ Redan i slutet av 20-talet hade Sandvikens möjligheter att bli stad diskuterats, men det kom att dröja till årsskiftet 1942 - 43 innan den ambitionen förverkligades. I samband med stadens bildande utökades förvaltningen, och kommunen övertog ytterligare delar av SJAB:s sociala roll. Efter andra världskriget önskade man från statligt håll stärka den svenska exportindustrin. Den oskadade svenska industrin skulle nu erbjuda sina varor till ett krigshärjat Europa. Sandviken, tillsammans med andra orter med expanderande industri, tilldelades extra statliga bostadskvoter för att tillgodose företagets behov av arbetskraft.¹²⁷ De sociala investeringarnas andel av bolagets totala investeringar nådde sin topp på 1940-talet, men minskade därefter stadigt. Samhällsavdelningen började successivt avvecklas i slutet av 1950-talet. Nya ägare utan personliga band till Sandviken tog över bolaget, och ställde nya krav på ökad affärsmässighet. Trots detta drevs sjukvården i Sandviken i bolagets regi fram till 1950, och brandkåren ända in på 1960-talet.¹²⁸

Efterkrigstiden i Sandviken präglades av optimism och framtidstro. Det fanns gott om jobb på järnverket och den kommunala verksamheten expanderade.¹²⁹ I och med kommunreformen 1971 inkorporerades fyra av de omkringliggande landskommunerna, samt Storviks köping, i Sandvikens kommun.¹³⁰ Kommunens folkmängd hade stigit oavbrutet fram till slutet av 1970-talet, men 1980-talets stålkris med tillhörande uppsägningar från järnverket innebar krympande befolkningstal och minskade skatteintäkter.¹³¹ Efter 1972 bytte företaget till sitt nuvarande namn, Sandvik AB.¹³²

Det symbiotiska förhållandet mellan stålföretaget och den socialdemokratiskt dominerande kommunen kan ses som en spegling av samförståndspolitiken mellan arbetarrörelsen och den arbetsgivarna på det nationella planet. 1938 års Saltsjöbadsavtal mellan arbetsmarknadens parter, bottnade i att LO insåg att dess medlemmars löner och levnadsstandard inte kunde höjas utan en ökad tillväxt för företagen, med tillhörande hårdhänta rationaliseringar och stora vinster i företagsledarnas fickor.¹³³ Denna syn på förhållandet mellan företagets ekonomiska tillväxt och sociala och ekonomiska förbättringar i samhället utvecklades till en grundbult i den socialdemokratiska välfärdspolitiken. Som finansminister Gunnar Sträng uttryckte det på 60-

¹²² *Drivkraft* 2004, s. 35.

¹²³ *Drivkraft* 2004, s. 108.

¹²⁴ Bergqvist et al. 1976, s. 48

¹²⁵ Vikström 1998, s. 205f.

¹²⁶ *Drivkraft* 2004, s. 43.

¹²⁷ Bergqvist et al. 1976, s. 58.

¹²⁸ Bergqvist et al. 1976, s. 51, 72.

¹²⁹ *Drivkraft* 2004, s. 65.

¹³⁰ Bergqvist et al. 1976, s. 73.

¹³¹ *Drivkraft* 2004, s. 117.

¹³² Annebrant, Rudsänger & Stenmark 2001, s.42.

¹³³ Magnusson 1996, s. 447f.

talet: "Det som är bra för näringslivet är bra för Sverige." ¹³⁴ Motsvarande devis har också styrt förhållandet mellan Sandvikens kommun och Sandvik, ett förhållande som ofta har beskrivits som en "ödesgemenskap". Vissa ansträngningar har gjorts för att göra kommunen mindre beroende av detta enda företag, men trots dessa försök till diversifiering arbetar drygt 35 % av alla anställda i kommunen på ett företag inom Sandvik-koncernen (december 2007).¹³⁵

¹³⁴ *ibid.*, s. 495.

¹³⁵ Svenskt näringsliv 2008.

4 Järnverksbolagets biblioteksverksamhet

I detta kapitel redogörs för de bibliotek som, under olika namn, drivits av Sandvikens Jernverks AB, från 1873 till 1937.

4.1 Föreningen för nytta och nöjes bibliotek

Den sjunde december 1873 beslutade ”åtskilliga innevånare vid Sandvikens bruk” att bilda en Förening för nytta och nöje. Man antog också ett reglemente för föreningen. Från detta möte finns inget protokoll bevarat, men väl från ett sammanträde en vecka senare, där det summariskt redogörs för föreningens bildande. Under detta andra sammanträde valdes föreningens styrelse, varvid Sandvikens Jernverks Aktie Bolag utsåg tre av sju styrelseledamöter samt en av tre suppleanter. Till ordförande utsågs brukspatron Anders Henrik Göransson.¹³⁶ Enligt reglementet skulle föreningen ”bereda tillfälle för innevånarna vid Sandvikens Bruk att åtnjuta såväl förädlande som angenäma tidsfördrif”, genom att ”draga försorg om nyttiga föreläsningars hållande, öfvande af Sång och Musik, inrättande af Aftonskolor samt tid efter annan tillställande af andra tidsfördrif”.¹³⁷ Aftonskolorna gav lektioner i skrivning, räkning och teckning, vilket i detta sammanhang förmodligen innebär konstruktionsritning. Man utsåg en kommitté för aftonskolorna, där bland andra klensmeden Johan Reinhold Tysklind ingick.¹³⁸

Denne Tysklind var folkbildningsintresserad, och hade fungerat som lärare för brukets barn under åren 1866–1868. Sin egen boksamling av både profan och religiös litteratur lånade han ut till intresserade arbetare. För att utöka bokbeståndet inrättades en andelsförening, där arbetarna betalade 10 öre och ”herrarna” en krona per år. Antalet ”delägare” uppgick till ett par hundra, så boksamlingen kunde utökas avsevärt.¹³⁹ Tysklinds boksamling, kallad ”Bruks Bibliotheket”, skulle övertas av Föreningen för nytta och nöje, och samtal om detta inleddes den fjortonde januari 1874 med de som varit delägare i biblioteket. Det beslutades att Föreningen skulle få överta biblioteket med full äganderätt, emot att man förband sig att köpa nya böcker för minst tjugo riksdaler riksmünt varje år. De av bibliotekets delägare som inte ville gå med i Föreningen för nytta och nöje hade dock även i fortsättningen rätt att använda biblioteket mot att de betalade den gamla biblioteksavgiften på 50 öre per år.¹⁴⁰ De flesta av dessa tillhörde ”väckelsefolket” som av religiösa skäl inte ville beblanda sig med föreningens övriga nöjesverksamhet.¹⁴¹ Biblioteket inhystes i det nyss färdigställda skolhuset, där det också fanns en stor samlingsal som användes till såväl föreläsningar som fester och andra arrangemang.¹⁴² Föreningen för nytta och nöjes medlemsavgift var två riksdaler riksmünt per år för män och en riksdaler för kvinnor.¹⁴³

Bibliotekets verksamhet kom till stor del att bekostas genom intäkter från de konserter och danstillställningar som Föreningen anordnade¹⁴⁴ Senare samma år uppkom ett förslag om att anordna ett lotteri för att stärka bibliotekets finanser. Detta visade sig dock inte vara nödvändigt, då en privatperson skänkt 150 kronor till biblioteket för inköp av nya böcker. En kommitté som var tänkt att ha hand om lotteriet och utökningen av bokbeståndet kom till följd av detta enbart att ägna sig åt den sistnämnda arbetsuppgiften.¹⁴⁵ Aftonskolekommittén hade föreslagit att biblioteket skulle hållas öppet för Föreningens medlemmar mellan klockan fyra och sju på söndagseftermiddagarna.

¹³⁶ Sandvikens Förening för Nyttä och Nöje. Protokoll 1873-12-14.

¹³⁷ Sandvikens Förening för Nyttä och Nöje. Reglemente.

¹³⁸ Sandvikens Förening för Nyttä och Nöje. Protokoll 1873-12-14.

¹³⁹ Göransson 1938, s. 1; Eriksson 1978, s. 13.

¹⁴⁰ Sandvikens Förening för Nyttä och Nöje. Protokoll 1874-01-14.

¹⁴¹ Göransson 1938, s. 1.

¹⁴² Anderberg 1968, s. 1.

¹⁴³ Sandvikens Förening för Nyttä och Nöje. Reglemente.

¹⁴⁴ Sandvikens Förening för Nyttä och Nöje. Protokoll 1874-04-15.

¹⁴⁵ Sandvikens Förening för Nyttä och Nöje. Protokoll 1874-11-30.

Styrelsen beslutade att hålla öppet under dessa timmar från september fram till jul, under förutsättning att ett antal ”pålitliga personer” anmälde sig som biblioteksvakter.¹⁴⁶ Öppethållandet visade sig vara populärt och man beslutade att det skulle fortsätta även under det nya året. Skolkommittén skulle höra efter om de tidigare biblioteksvakterna var villiga att åta sig det arbetet även i fortsättningen.¹⁴⁷

I slutet av 1876 hölls biblioteket fortfarande öppet på söndagseftermiddagarna, och det beslutades att man skulle sätta upp ett anslag som informerade om detta. Vidare skulle man trycka en katalog över bibliotekets böcker.¹⁴⁸ Inför katalogtryckningen genomfördes en inventering av bibliotekets bokbestånd. Den kommitté som åtagit sig att genomföra inventeringen skulle också komma med förslag till ett nytt reglemente för biblioteket.¹⁴⁹ Inventeringen visade att ett mindre antal böcker försvunnit från biblioteket, och att bara en handfull av dessa ansågs som nödvändiga att köpa in igen. I det nya reglementet preciserades lånereglerna. Endast en bok åt gången fick lånas, och måste återlämnas efter fjorton dagar. Skadade eller förkomna böcker skulle ersättas av låntagaren. Låntagaren fick heller inte låna biblioteksböcker vidare till personer utanför den egna familjen. I anslutning till detta reglemente fanns också instruktioner till bibliotekarien, eller ”Bibliothekets Föreståndare” som titeln lyder i detta fall, om dennes ansvar för bibliotekets boksamling.¹⁵⁰ Reglementet skulle låta tryckas och klistras in i böckerna.¹⁵¹ I juli 1880 hade katalogen slutligen tryckts, det vill säga tre och ett halvt år efter att beslutet om katalogtryckning tagits. Katalogen skulle säljas för 15 öre styck. Dessutom skulle de Sandvikenbor som varken var medlemmar i Föreningen för nytta och nöje, eller delägare i det ursprungliga biblioteket, nu tillåtas låna bibliotekets böcker mot en årsavgift på 75 öre.¹⁵² Från 1877 finns utlåningsjournaler bevarade från ett sockenbibliotek i Högbo, fyra kilometer norr om Sandviken. Detta bibliotek bytte från 1906 namn till Högbo kommunbibliotek. Trots att Sandviken var en del av Högbo kommun fram till 1927 finns det inga skäl att tro att folket i Sandviken använde sig av detta bibliotek i någon nämnvärd utsträckning.¹⁵³

4.2 Föreningen upplöses, biblioteksstyrelsen tar över

Föreningen för nytta och nöje upplöstes 1881 på grund av minskat intresse från medlemmarnas sida. De medlemmar som utgjorde föreningens musikkår förklarade i slutet av 1880 att de ville utträda ur föreningen, eller i varje fall inte längre musicera på dess sammankomster. Medlemsantalet hade över huvud taget sjunkit avsevärt under den här tiden.¹⁵⁴ Vid styrelsens näst sista sammanträde den 27 februari beslutades att biblioteket skulle direkt underställas bruksbolaget, det vill säga Sandvikens Jernverk AB, och att allmänheten skulle få begagna det mot en årsavgift på 75 öre. De musikinstrument och notböcker som tillhört Föreningen för nytta och nöje skulle förvaltas av biblioteket, och hyras ut till de musikföreningar som så önskade.¹⁵⁵ Bolaget utsåg Tord Magnuson till bibliotekets kassör och skolläraren F. W. Samuelsson till bibliotekarie. Under den här tiden stagnerade biblioteksverksamheten. Låntagarantalet varierade från år till år, men var för det mesta ganska litet. De minskade intäkterna från utlåningsavgifterna ledde till att man inte ansåg sig

¹⁴⁶ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1874-09-14.

¹⁴⁷ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1874-12-17.

¹⁴⁸ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1876-11-21.

¹⁴⁹ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1876-12-15.

¹⁵⁰ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1877-02-15.

¹⁵¹ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1878-02-21.

¹⁵² Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1880-07-27.

¹⁵³ Journal för Högbo sockenbibliotek 1877-1896; Journal för Högbo sockenbibliotek 1897-1912.

¹⁵⁴ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1880-12-18.

¹⁵⁵ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Protokoll 1881-02-25.

ha råd att förnya eller utöka bokbeståndet, vilket ytterligare förstärkte den ”håglöshet hos dem, för hvilka Biblioteket är afsedt”.¹⁵⁶

De musikinstrument som biblioteket skulle förvalta innebar inte något tillskott i bibliotekskassan, på grund av att intresset att hyra dem var tämligen svagt och att de i vissa fall inte ens gick att använda. En mängd olika sång- och musikföreningar kom och gick. En av dessa, med det återupptagna namnet Föreningen för nytta och nöje, startade i början av 1883 men blev inte långvarig. Denna förening köpte ett piano för 650 kronor, vilket emellertid ledde till omfattande stridigheter mellan de föreningar och personer som bekostat instrumentet genom att köpa andelar i det.

Denna och andra ekonomiska konflikter mellan en mängd dagsländeartade musikföreningar fortgick till början på 1890-talet. En av bruksbolaget tillsatt kommitté föreslog den 2 februari 1892 att en biblioteksstyrelse skulle tillsättas. Denna skulle överta den ursprungliga Föreningen för nytta och nöjes ansvarsområden, och dess medlemmar skulle utses av bruksbolaget. För att stärka bibliotekets kassa skulle biblioteksstyrelsen anordna danstillställningar vid de månatliga löneutbetalningarna, samt hyra ut skolhusets festsal för konserter och andra tillställningar. Brukspatron Göransson godkände dessa förslag å bolagets vägnar, med det förbehållet att alla arrangemang som skulle hållas i festsalen först måste godkännas av bolaget.¹⁵⁷ Den nya biblioteksstyrelsen sammanträdde för första gången den 17 februari 1892. Där framkom ett förslag på att man skulle låna en summa pengar för att så fort som möjligt upprusta biblioteket. Förslaget avslogs då styrelsen ansåg det lämpligare att skaffa medel till biblioteket genom att anordna ett ”sällskapsspektakel”.¹⁵⁸ På grund av vinsten från detta sällskapsspektakel samt två baler hållna i februari och mars hade bibliotekskassan ett överskott för vilket man vid ett styrelsesammanträde i april beslutade köpa in nya böcker.¹⁵⁹

I september 1892 ansågs biblioteket vara i sådant skick att det åter kunde öppnas för allmänheten. Biblioteksstyrelsen beslutade att avgiften för boklån från september till årets slut skulle vara 25 öre. Bibliotekarien skulle annonsera om att lånebiljetter skulle säljas på brukskontoret, verkstadskontoret, och på laboratoriet. Tiderna för boklån skulle vara klockan fem på onsdagseftermiddagar och klockan tre på lördagseftermiddagar.¹⁶⁰ I revisionsberättelsen för 1893 uppges det att intresset för biblioteket har varit litet. På uppmaning av Samuelsson föreslog revisorerna att låntagarna skulle betala sin låneavgift kvartalsvis. Detta för att locka personer till biblioteket, som tidigare inte varit beredda att betala en hel årsavgift åt gången. Vidare förslags att biblioteksstyrelsen skulle utse ett flertal kontaktpersoner i de olika arbetslagen, till vilka arbetarna kunde anmäla sitt intresse att bli låntagare. Styrelsen godtog detta förslag och beslutade att avgiften för boklån skulle vara 25 öre per kvartal, med vilken den tidigare årsavgiften på 75 öre skulle existera parallellt. Vidare utsågs tre nya kontaktpersoner.¹⁶¹ I anslutning till 1894 års revisionsberättelse föreslogs att biblioteket, för att öka dess tillgänglighet, skulle hållas öppet för boklån på söndagsförmiddagar istället för som tidigare på lördagsförmiddagar. Biblioteksstyrelsen beslutade med anledning av detta förslag att biblioteket skulle hållas öppet från kl. 9.00 till 9.30 på söndagar.¹⁶²

Under andra halvan av 1890-talet sammanträdde biblioteksstyrelsen mer sällan än tidigare, i regel endast en gång om året. Protokollen vittnar inte heller om några djärva satsningar under denna tid,

¹⁵⁶ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Anteckning 1892-02-10.

¹⁵⁷ Sandvikens Förening för Nytt och Nöje. Anteckning 1892-02-10.

¹⁵⁸ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1892-02-17.

¹⁵⁹ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1892-04-06.

¹⁶⁰ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1892-09-07.

¹⁶¹ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1893-12-22.

¹⁶² Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1894-10-05.

utan består mestadels av listor på böcker man ämnade köpa in. I oktober 1898 hemställde dock bibliotekarien om anslag till "ett s.k. Barnbibliotek". Han ombads av styrelsen att lägga fram ett kostnadsförslag för detta vid ett kommande sammanträde.¹⁶³ Vid sammanträdet i december 1900 föreslog bibliotekarien att ett läs- och skrivrum skulle inrättas. Detta förslag avslogs med hänvisning till att KFUM:s motsvarande läsesalong haft mycket få besökare.¹⁶⁴ Vid 1900-talets början blev biblioteksstyrelsens möten än mer sporadiska; det kunde gå två eller tre år mellan sammanträdena. År 1905 beslutade man för första gången att göra en hemställan till kommunalstämman om ett understöd på 50 kronor per år.¹⁶⁵

4.3 Läsestugan

Bolaget inrättade 1910 en läsestuga i ett gammalt valsverkskontor som flyttats från järnverksområdet. Läsestugan var öppen för allmänheten, och i dess lärum fanns referensbibliotek, tidskrifter och några dagliga tidningar.¹⁶⁶ Läsestugan skulle förvaltas av en nämnd, ledd av K.F. Göransson, med ansvar för bland annat beslut om bokinköp och författande av ordningsregler. Läsestugunämnden föreslog i en skrivelse att lånebiblioteket, som vid denna tid omfattade omkring 1400 band, skulle flyttas över till ett särskilt rum i läsestugan, och utgöra grunden för dess boksamling. Man ansåg att det var mycket lämpligt att brukets biblioteksverksamhet koncentrerades till läsestugan, och att läsestugunämnden skulle överta ansvaret för lånebibliotekets boksamling och för dess utökande. Biblioteksstyrelsen beslutade enhälligt att överlämna alla sina tillgångar, såväl böcker och andra inventarier som kontanter, till Sandvikens läsestugunämnd. Man hade som önskemål att de kontanta tillgångarna endast skulle användas till bokinköp. I och med detta upplöste sig biblioteksstyrelsen. Detta beslut godkändes av Sandvikens Jernverks Aktiebolags styrelse den tolfte januari 1910.¹⁶⁷

Inom läsestugunämnden beslutade man att hålla biblioteksärendena skilda från läsestugans allmänna ärenden, och att låta en biblioteksstyrelse ansvara för de förstnämnda. Till en början skulle dock biblioteksstyrelse ha samma ordförande och vice ordförande som läsestugunämnden. Vid denna nya biblioteksstyrelsens första sammanträde fastslogs kostnaden för boklån till 75 öre per år respektive 25 öre per månad. Biblioteket skulle vara öppet på söndagar mellan kl. 9.00 och kl. 9.30, samt måndagar, onsdagar och fredagar mellan kl. 18.00 och kl. 18.30. Folkskoleinspektör E. J. Jonsson utsågs enhälligt till bibliotekarie. Man gick igenom bibliotekskatalogen, och beslutade att nya exemplar skulle köpas av 133 böcker, samt att trycka ett tilläggsblad där de nya titlarna skulle skrivas in.¹⁶⁸ I december begärde biblioteksstyrelsen anbud från två lokala tryckerier angående tryckning av en ny bibliotekskatalog i 2 000 exemplar.¹⁶⁹ I slutet av 1912 begärde bibliotekarien Jonsson att få bli befriad från sitt uppdrag.¹⁷⁰

4.4 Sandvikens lånebibliotek

Vid biblioteksstyrelsens sammanträde i oktober 1913 tillkännagavs att bibliotekets tillgångar var i stort sett uttömda och att låneavgifterna och kommunens bidrag inte räckte till att driva verksamheten vidare. Ordföranden meddelade dock att bruksbolaget lovat understödja biblioteket, genom att som tidigare tillhandahålla bibliotekets lokaler, och genom att bidra till bokinköp på 300 kronor per år. Böckerna som köptes för dessa pengar skulle dock betraktas som bolagets egendom och märkas ut på särskilt sätt. Vidare löstes frågan om skolinspektör Jonssons efterträdare på

¹⁶³ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1898-10-05.

¹⁶⁴ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1900-12-19.

¹⁶⁵ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1905-10-03.

¹⁶⁶ Anderberg 1968, s. 1

¹⁶⁷ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1910-01-07.

¹⁶⁸ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1910-02-07.

¹⁶⁹ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1910-12-12.

¹⁷⁰ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1912-12-11.

bibliotekarieposten genom att bolaget utsåg bokhållaren Gunnar Johansson till ny bibliotekarie.¹⁷¹ Till 1914 års revisionsberättelse gjordes ett tillägg angående stölden av bibliotekets avgiftsbössa som skett under året, varigenom bibliotekskassan blev 50 till 60 kronor fattigare. Man beslutade också att ta in kostnadsförslag på tryckandet av ett supplement till bibliotekskatalogen, där de titlar som köpts de senaste åren skulle tas med.¹⁷² Vid ett sammanträde i december 1916 beslutade nämnden att framföra en begäran till bruksbolaget om att höja bibliotekariens arvode från 150 kronor till 250; detta med anledning av det ökade antalet boklån, samt att bibliotekariearvodet legat på samma nivå under långa tider.¹⁷³

Biblioteksnämndens sekreterare berättade vid ett möte i december 1923 om planerna på att trycka en gemensam katalog för de olika biblioteken i Sandviken. Representanter för Sandvikens Lånebibliotek samt biblioteken inom ABF, IOGT och NTO hade ingått i en kommitté som utarbetat en katalog på cirka 80 sidor. Katalogen skulle tryckas i tvåtusen exemplar hos herr Eric Sandberg i Sandviken, till en kostnad av 810 kronor. Sandvikens Lånebibliotek och ABF-biblioteket skulle dela på kostnaden, varefter de två mindre biblioteken kunde till självkostnadspris överta det antal kataloger som de behövde. Katalogerna skulle också säljas till bibliotekens kunder till självkostnadspris. De vidtagna åtgärderna godkändes av biblioteksnämnden.¹⁷⁴ Från och med år 1926 och tills vidare, skulle biblioteket hållas öppet varje helgfri tisdag och fredag kl. 18.00 till 18.30 samt, under vintrarna, söndagar kl. 9.00 till 9.30. Notis angående dessa tider skulle lämnas till Sandvikens Tidning.¹⁷⁵ Vid biblioteksnämndens möte den 18 december 1930 (samt 1931 och -32) närvarade ABF:s bibliotekarie K. F. Öhrman.¹⁷⁶

Biblioteksnämndens verksamhet fortsatte under 30-talet med årliga sammanträden där man främst diskuterade nya bokinköp samt ersättande av utrangerade böcker. Den 16 december 1937 hölls nämndens sista möte före Sandvikens Lånebiblioteks uppgående i det nya Sandvikens folkbibliotek. Med anledning av sammangåendet beslutades att bokinköpen skulle begränsas till vad som motsvarade bibliotekets kontanta behållning. Biblioteket hade tidigare överlåtit sin verksamhet och sitt bokinnehav på Folkbiblioteket, och detta beslut hade godkänts av disponent K. F. Göransson. Vid detta avslutande sammanträde gav biblioteksnämnden sitt tack till Sandvikens Jernverk och dess ledande män, samt välönskan till Sandvikens Folkbiblioteks framgång och utveckling.¹⁷⁷

I sin historik över järnverkets biblioteksverksamhet skriver Sigrid Göransson att de 28 åren mellan Läsestugans inrättande och bibliotekets uppgående i Sandvikens Folkbibliotek ”förflutit utan större händelser”. Enligt Göransson växlade antalet utlån under den här tiden; de sista åren hade dock efterfrågan varit relativt liten, vilket antagligen berodde på det korta öppethållandet.¹⁷⁸

¹⁷¹ Biblioteksstyrelsen. Protokoll 1913-10-06.

¹⁷² Biblioteksnämnden. Protokoll 1915-12-16.

¹⁷³ Biblioteksnämnden. Protokoll 1916-12-19.

¹⁷⁴ Biblioteksnämnden. Protokoll 1923-12-13.

¹⁷⁵ Biblioteksnämnden. Protokoll 1925-12-14.

¹⁷⁶ Biblioteksnämnden. Protokoll 1930-12-18.

¹⁷⁷ Biblioteksnämnden. Protokoll från Åsgården 1937-12-16.

¹⁷⁸ Göransson 1938, s. 8.

5 ABF-biblioteket

Kanske bidrog bruksledningens välvilliga inställning till sina arbetare till att arbetarrörelsen kom relativt sent till Sandviken. Såväl lönerna som de allmänna levnadsförhållandena förefaller ha varit bättre än på andra orter. August Palm och en rad andra socialister besökte bruket med början 1886, men det dröjde till några år efter sekelskiftet innan deras tal om arbetarnas sociala och ekonomiska befrielse kunde leda till att Sandvikens arbetare organiserade sig; inledningsvis i Sandvikens Diskussionsklubb, grundad 1902.¹⁷⁹ Året därefter bildades Sandvikens Arbetares Biblioteksförbund, och studiecirkel startades av nykterhetsförbunden Verdandi och IOGT, 1907 respektive 1908, vilket visar att bildningssträvandena var centrala inom de spirande folkrörelserna på orten.¹⁸⁰

Det var just den inom Nykterhetsorden Verdandi bildade cirkeln som 1914 kom att ombildas till lokalavdelning inom ABF.¹⁸¹ Från denna avdelnings första tid, fram till 1931, finns tyvärr inga protokoll eller handlingar bevarade. Jag förlitar mig här istället på Ingvar Sundbergs historik över ABF-verksamheten i Sandviken, *50 år i folkbildningens tjänst från 1964*. Grunden till ABF:s bibliotek utgjordes av socialdemokratiska arbetarkommunens tidigare bibliotek på omkring 400 band, som ABF-avdelningen övertagit vid dess grundande.¹⁸² Eftersom boken utgjorde folkbildningens främsta medel, kom biblioteket att spela en dominerande roll under ABF-avdelningens första tid. De böcker som köptes in av studiecirkelarna insamlades av studieledaren och övertogs av biblioteket när cirkeln slutade för året. Förutom de ovan nämnda 400 banden fick ABF-biblioteket även överta arbetarkommunens biblioteks lokal på övervåningen till Sellbergs gård i området Västra villastaden. Biblioteket hölls öppet onsdagskvällar mellan 19 och 22 och söndagsförmiddagar mellan 9 och 11.¹⁸³

Biblioteksverksamheten utvecklades med tiden, och vid ABF-avdelningens tioårsjubileum 1924 konstaterades det med viss stolthet att dess boksamling hade mer än tredubblats, och nu uppgick till över 1300 band. Antalet utlån hade ökat ännu kraftigare, från 664 stycken det första året till 6002, alltså niodubblats. Under tioårsperioden hade biblioteket fått bidrag, mestadels i form av inbundna böcker, från stat, landsting, kommun samt arbetarorganisationer och studiecirkel.¹⁸⁴ Biblioteket hade under dess första tio år fått föra en rätt ambulerande tillvaro, och hysts in i olika uthusbyggnader. När Sandvikens första egentliga Folkets hus-byggnad stod färdig 1924 kunde man dock flytta in i ett rum på andra våningen. Detta rum blev i sinom tid mycket trångt, allt eftersom boksamlingarna växte. Biblioteket flyttades då till källarvåningen som tidigare hade utgjort Folkets hus' kafé. Trots besvär med inflytande vatten under höst och vår blev biblioteket kvar i källaren till 1935.¹⁸⁵

Det tidigaste bevarade protokollet från ABF:s biblioteksstyrelse härrör från den tredje september 1931. Där konstaterades att biblioteket mottagit statsanslag för år 1930 på 110 kronor och sju öre, samt att man skulle söka ett anslag på 175 kronor från kommunfullmäktige. Man diskuterade frågan om bibliotekets lokaler, vilken skulle komma att bli ett återkommande huvudbry för biblioteksstyrelsen. Bibliotekarien, vid denna tid en K.F. Öhrman,¹⁸⁶ hade undersökt rummet som föreslagits i Folkets hus' källarvåning, men man beslutade ändå att bordlägga frågan för vidare utredning.¹⁸⁷ Vid ett senare möte sade sig styrelsen vara enig om att behovet av en "mer ändamålsenlig bibliotekslokal" blivit alltmer överhängande. Efter en del förslag på olika lösningar

¹⁷⁹ Björk 1937, s. 298f.

¹⁸⁰ Sundberg 1964, s. 4.

¹⁸¹ Sundberg 1964, s. 4, 7.

¹⁸² Sundberg 1964, s. 7.

¹⁸³ Sundberg 1964, s. 8.

¹⁸⁴ Sundberg 1964, s. 8.

¹⁸⁵ Sundberg 1964, s. 16f.

¹⁸⁶ Sundberg 1964, s. 43.

¹⁸⁷ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1931-09-03.

bordlades dock frågan eftersom styrelsen inte kunde fatta något beslut i någondera riktningen. Man sade sig i stället avvakta ”varje tillfälle till förbättrade lokalmöjligheter som under hand kan yppa sig”.¹⁸⁸ Vid sammanträdet den 16 februari 1932 besökte Biblioteksstyrelsen den föreslagna källarlokalen i Folkets hus, där man beslutade att ytterligare undersöka riskerna för fuktproblem i källarvåningen, och om man kunde minska dessa med bättre isolering. Ordföranden och bibliotekarien skulle också utreda de ekonomiska förutsättningarna för ett lokalbyte.¹⁸⁹ Det rapporterades senare att det inte fanns någon risk för fukt i lokalen sedan man förbättrat ventilationen där; detta skulle emellertid visa sig vara felaktigt. Biblioteksstyrelsen ansåg att man kunde låta medlemsrådet besluta om att lokalen skulle hyras av ABF.¹⁹⁰ I en skrivelse från den nionde maj hade även Skolöverstyrelsen givit sitt godkännande av de nya lokalerna.¹⁹¹ Bibliotekets öppettider på söndagarna skulle utökas med en timme fram till 12.00, och bibliotekarien skulle sätta in en notis i Arbetarbladet om denna förändring.¹⁹²

Det första mötet 1932 ägnades i huvudsak åt ett par oriktiga uppgifter i 1931 års revisionsberättelse. Dels hade det i revisionsberättelsen uppgivits ett tillskott av 68 nya böcker under detta år. Ytterligare en volym, *Kampen om oljan*, hade köpts in av en studiecirkelledare i ABF:s namn, utan att underrätta bokförmedlaren. Ingen av styrelsemedlemmarna visste vem som köpt boken, bara att den betalats av kassören. Det angivna antalet låntagare stämde inte heller, på grund av att instruktören inte lämnat uppgifter om antalet studiecirkeldeltagare. Efter en diskussion om de framkomna uppgifterna beslutades att biblioteksstyrelsen skulle få kontrollera bibliotekets räkenskaper och övriga uppgifter innan dessa skickades till revisorerna, samt att endast bokförmedlaren skulle ha rätt att köpa in böcker till cirklarna och biblioteket.¹⁹³ Under detta möte föreslogs även ”en måttlig men målmedveten propaganda” för att öka allmänhetens litteraturintresse och därigenom lånefrekvensen. Bibliotekarien och biblioteksstyrelsens sekreterare fick i uppgift att undersöka hur detta kunde genomföras. Biblioteksstyrelsens ordförande tillsammans med bibliotekarien fick i uppdrag att utreda upprättandet av en effektiv kortkatalog för biblioteket.¹⁹⁴ De bibliotekshandböcker man under detta sammanträde beslutat köpa in anlände en tid senare, och inköpet godkändes av styrelsen under ett sammanträde den 16 februari. Det rörde sig om tre böcker; Knut Tynells *Den nya biblioteksförfattningen*, *Bibliotek, deras betydelse och skötsel* samt *Klassifikationssystem*. Ordföranden hade skrivit en bibliotekarieinstruktion som han lade fram vid detta sammanträde. Efter några tillägg antogs den av styrelsen och skulle läggas som ett förslag till ABF-avdelningens verkställande utskott. Vidare meddelades att två kortlådor och 200 kort till en framtida kortkatalog hade inköpts. Till det fullständiga systemet beräknade man sig behöva ytterligare 3000 katalogkort, 300 ledarekort samt tre kortlådor. Flera ledamöter ansåg också att bibliotekets bestånd av skönlitteratur borde utvidgas och förnyas. Styrelsen höll med om detta, men att facklitteratur till studiecirkelarna även i fortsättningen skulle komma i första rummet.¹⁹⁵

Angående bibliotekets finanser föreslogs att dessa skulle hållas skilda från lokalavdelningens i en särskild kassa. Biblioteksstyrelsen tillsatte en utredning om hur de anslag som lämnas till lokalavdelningen skulle delas upp mellan dess kassa och bibliotekets, med tanke på bibliotekets utgifter. Efter en inventering av bibliotekets bokbestånd visade det sig att 90 böcker saknades. Dessa var varken angivna som utlånade eller som makulerade, och biblioteksstyrelsen beslutade att tillsammans med medlemsrådet gå till botten med problemet. För att komma tillrätta med dessa

¹⁸⁸ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-01-26.

¹⁸⁹ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-01-26.

¹⁹⁰ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-03-01.

¹⁹¹ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-06-03.

¹⁹² ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1931-10-14.

¹⁹³ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-01-17.

¹⁹⁴ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-01-26.

¹⁹⁵ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-01-26.

försvunna böcker, diskuterade man att trycka påminnelsekort som skulle skickas med post till de låntagare som inte lämnat tillbaka sina böcker i tid. Dessutom föreslogs ett system med ”lånesedlar”, ett slags kvitton för boklån som låntagaren skulle fylla i.¹⁹⁶ Man diskuterade en ny inventering av bokbeståndet, och metoder att få tillbaka de saknade böckerna, som ofta lånats ut för mycket länge sedan. En lista över de låntagare som innehade de försenade böckerna hade upprättats, och man beslutade att styrelsens medlemmar skulle hjälpas åt med att kontakta låntagarna för att återfå böckerna. En särskild kommitté skulle inrättas för att verkställa inventeringen.¹⁹⁷

Man beslutade även att köpa en klippbok där bokrecensioner från dagstidningarna skulle samlas, för att låntagarna skulle hållas à jour med bokmarknadens nyheter.¹⁹⁸ Frågan om uppdelningen av lokalavdelningens kassa fördes vidare vid ett sammanträde den 11 december. Man kom fram till att samtliga anslag borde räknas till lokalavdelningens kassa, och att biblioteket skulle begära medel ur denna. Styrelsen beslutade i samband med detta att för år 1933 begära 400 kronor ur lokalavdelningens kassa. Denna summa baserades på den tidigare gjorda sammanställningen av bibliotekets utgifter. Bibliotekariens arvode för det kommande året bestämdes till 175 kronor. Man beslutade att trycka tusen exemplar av de ovannämnda påminnelsekort.¹⁹⁹

Vid ett par tillfällen fick biblioteket erbjudanden från ABF om fortbildning för bibliotekarier. Vid ett av dessa tillfällen, i början av 1933, utlovades att Sandvikens bibliotekarie skulle få företräde till kursen. Frågan bordlades dock utan åtgärd.²⁰⁰ Även i november 1936 behandlades en skrivelse från ABF om deltagande i en bibliotekarietkurs från 25 november till 5 december. Deltagarna i kursen kunde få statsanslag till en enkel resa samt 1: 50 per dag. Trots detta var biblioteksstyrelsen tvungen att tacka nej på grund av att bibliotekets ekonomiska ställning inte var alltför god.²⁰¹ Lokalfrågan utgjorde fortfarande ett av ABF-avdelningen huvudproblem, eftersom många studiecirklar saknade lokaler. Man företog en utredning om huruvida bibliotekslokaler kunde utvidgas genom att bibliotekets kök och kolbox inreddes till studierum, vilket ger en fingervisning om bristen på utrymme.²⁰² Dessa planer kunde dock inte genomföras på grund av att köket inte hörde till ABF:s lokaler.²⁰³ En fråga om att anskaffa ett referensbibliotek uppkom men bordlades.²⁰⁴ Under detta möte beslutades också att bibliotekarien skulle utarbeta ett ”kortsystem för låntagarna”, samt att man skulle öka utbudet i biblioteket.²⁰⁵

Vid 1934 års första sammanträde beslutade Biblioteksstyrelsen att som tidigare söka ett anslag på 400 kronor från lokalavdelningen. Vid samma möte företogs en granskning av de trasiga böcker som man hade avfört från biblioteket. Man ansåg att 68 av dessa gick att binda om, tre kunde lagas och 21 band fick helt avskrivas.²⁰⁶ Vid ett sammanträde den elfte januari meddelades att en del böcker som var uppskrivna på låntagare och hade räknats som förkomna, efter en närmare undersökning påträffats i biblioteket.²⁰⁷ Efter att ha fått kostnadsförslag från ett antal tryckerier bestämdes att man skulle binda om 20 till 25 böcker på Sandvikens tryckeri. Illa åtgångna böcker

¹⁹⁶ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-11-06.

¹⁹⁷ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1933-01-26.

¹⁹⁸ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-11-06.

¹⁹⁹ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-12-11.

²⁰⁰ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1933-01-26.

²⁰¹ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1936-11-17.

²⁰² ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1933-01-26.

²⁰³ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1934-01-07.

²⁰⁴ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1933-01-26.

²⁰⁵ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1934-01-07.

²⁰⁶ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-01-11.

²⁰⁷ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1932-12-11.

skulle även lämnas in för lagning.²⁰⁸ Två styrelseledamöter skulle även inkomma med ett förslag till nya regler för aktsamhet om låneböckerna, och avgifter för skadade böcker.²⁰⁹

Med anledning av en skrivelse från ABF:s centralbyrå beslutade man att godkänna ABF:s grundkatalog samt köpa till tre böcker för att bibliotekets boksamling skulle överensstämma med grundkatalogen. Från Finspångs ABF-avdelning kom en förfrågan om hur man i Sandvikens hade löst sin studiehemsfråga. Styrelsen beslutade att svara att man inte hade något studiehem i Sandviken, och därför inte kunde komma med några upplysningar i frågan. Moberg rapporterade att han diskuterat med doktor Backman om vad som borde göras med de böcker som hade lånats av en Karl Andersson, som smittats av Pekinginfluensan. Det hade beslutats att det bästa vore att bränna dem, vilket också hade gjorts.²¹⁰

Under sammanträdet den 24 september uppkom en fråga om ”ändring av biblioteket, eventuellt flyttning av detsamma”. Frågan bordlades till ett kommande sammanträde. Angående lokalfrågan beslutade man undersöka om biblioteket kunde hyra ett rum i HSB:s nybyggda fastighet på Baldersgatan. Förflyttningen av biblioteket inom nuvarande fastighet bordlades tills man fått svar från HSB.²¹¹ Under sammanträdet den 13 december 1934 rapporterades att kommunalfullmäktige beviljat det ordinarie bidraget på 500 kronor till biblioteket, samt ytterligare 300 för inbindning av gamla böcker.²¹² Under början av 1935 diskuterades lokalfrågan under ett antal sammanträden. De nuvarande lokalerna ansågs både otillräckliga och otidsenliga, och böckerna riskerade fuktskador, särskilt under höstarna. Man visste att det fanns lämpliga lokaler att få i HSB:s nybygge som skulle stå färdigt den 1 april. Den 15 januari träffades biblioteksstyrelsen och avdelningsstyrelsen för att undersöka de tilltänkta lokalerna. Tre rum stod till förfogande; det största kunde lämpligen tjäna som bibliotek, de två mindre som studierum. Samtliga väggar var klädda med korkskivor för att skydda mot fukt. Hyran beräknades till 800 kronor per år, men om HSB:s styrelse gavs tillgång till ett av studierummen en gång i månaden skulle beloppet kunna sänkas till 700 kronor. Med tanke på bibliotekets svaga ekonomi kunde HSB, som ju var en ideell organisation, kunna lämna ett visst bidrag till hyran. Man träffades därefter ytterligare några gånger i HSB:s lokaler för att främst diskutera bibliotekets möblemang. ABF:s bildningsråd och biblioteksstyrelsen beslutade att snarast möjligt föreslå flytt av biblioteket till HSB-fastigheten. Kommunalnämnden hade lovat att bidra med 500 kronor till köp av inventarier. En tanke på att biblioteket skulle flytta in i nya lokaler i Folkets hus förkastades, eftersom hyran skulle bli högre, och man dessutom skulle behöva vänta i två år med flytten på grund av ombyggnader i Folkets hus. Alla mötesdeltagare var eniga om HSB-alternativets förträfflighet, och vid ett sammanträde med bildningsstyrelsen beslutades slutligen flytten.²¹³ Den 16 juni 1935 meddelades att skolöverstyrelsen godkänt de nya bibliotekslokalerna.²¹⁴ Vid ett möte den tionde augusti beslutades att i första hand låta studiecirklar anslutna till ABF få tillgång till bibliotekets studierum.²¹⁵

Vid ett sammanträde den 11 april diskuterades en begäran om att förse patienterna på Fredrikskulle sanatorium med böcker. Även metoder att få tillbaka böcker som sedan länge varit försenade diskuterades.²¹⁶ Det var fortfarande svårt att få igen böcker som varit utlånade en längre tid. Styrelsen beslutade att påminnelsekort skulle skickas till låntagare som haft böcker längre än två

²⁰⁸ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1934-02-26.

²⁰⁹ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1934-02-26.

²¹⁰ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1934-04-05.

²¹¹ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1934-10-08.

²¹² ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1934-12-13.

²¹³ Sammanfattande referat över sammanträden som utrett och slutfört frågan om nya bibliotekslokaler..

²¹⁴ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1935-06-16.

²¹⁵ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1935-08-10.

²¹⁶ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1935-04-11.

månader.²¹⁷Den 27 augusti diskuterade styrelsen bibliotekets ekonomiska situation. Kassören upplyste om att utgifterna hade stigit till större belopp än vad som tidigare beräknats. Frågan bordlades, men två av ledamöterna skulle inkomma med en kassatablå över bibliotekets ekonomiska ställning. Flera av styrelsens ledamöter tyckte att ordningsregler borde författas och sättas upp i bibliotekslokalerna. Ordföranden åtog sig att åtgärda detta.²¹⁸

Vid 1937 års första sammanträde kunde man, utifrån revisionsberättelsen, rapportera att lånefrekvensen ökat och antal lån under 1936 varit 14123. Bokbeståndet var 2087, och hade under året ökat med 116 band. Det var under detta möte som frågan om sammanslagning av biblioteken i Sandviken, med anledning av invånarnas ökade läsintresse, först fördes på tal. Efter en stunds diskussion kom man överens om att vid årsmötet föreslå att styrelserna för biblioteken i Sandviken bildade en kommitté som skulle utreda frågan. Vidare diskuterades bibliotekariens arvode, vilket, i jämförelse med förhållandet på andra jämförbara orter, framstod som alltför lågt. Styrelsen antog ett förslag att höja arvodet till 250 kronor, och anställa en skrivhjälp som skulle få 100 kronor i arvode.²¹⁹

Den 28 mars 1937 meddelade biblioteksstyrelsens ordförande Gösta Westling att han sammankallat representanter för ortens bibliotek samt för Sandvikens köping, till ett möte för att diskutera centraliseringsfrågan. De hade visat sig intresserade, och en kommitté hade bildats för att ta fram en preliminär budget för verksamheten. Man kom fram till att 12 000 kronor skulle behövas, och hade gjort en hemställan till de kommunala myndigheterna om ett bidrag på 6000 kronor samt ett engångsanslag på samma belopp. Detta anslag skulle användas till iordningställandet av nya bibliotekslokaler, inventarier till dessa samt ombindning av ett antal böcker. Kommitténs förslag hade mötts av välvillig förståelse och bifall från kommunalnämnden. Förslaget skulle senare behandlas av köpingsfullmäktige. Frågan om en lokal för de sammanslagna biblioteken skulle utredas; man hyste vissa förhoppningar om att kunna hyra en lokal i en planerad HSB-byggnad.²²⁰ De representanter som deltagit i mötet, och som senare kom att utses till det sammanslagna bibliotekets första styrelse var:

Dagmar Wetter, ord.	Gunnar Johansson, suppl.	(Sandvikens jernverk AB)
August Hagström ”	Sven Forsgren ”	(IOGT)
Per Bolinder ”	Karin Lindgren ”	(Kyrkliga Ungdomskretsen)
K. Stark ”	A. Stark ”	(NTO)
Axel Anderberg ”	Ivan Lövdahl ”	(Skolbiblioteket)
Gösta Westling ”	W. Haglund ”	(Sandvikens
Ivar Bolund ”	E. Storm ”	köping) ²²¹

Ovan nämnde Gösta Westling var mångårig ledamot i ABF:s biblioteksstyrelse och ordförande i ABF åren 1940 – 1943.²²²

Vid sammanträdet den 17 juli 1937 rapporterades om ett möte med företrädare för Folket i Bild, som hade önskat att få mer reklam från ABF:s sida. Biblioteksstyrelsen ansåg att man skulle tillmötesgå denna önskan, bland annat genom att stämpla de böcker som skänkts av Folket i Bild

²¹⁷ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1936-04-10.

²¹⁸ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1936-08-27.

²¹⁹ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1937-01-25.

²²⁰ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1937-03-28..

²²¹ Anderberg 1968, s. 2.

²²² Sundberg 1964, s. 42..

med denna förenings namn.²²³ Ytterligare en erbjudan om en bibliotekariekurs, denna gång från Skolöverstyrelsen, lämnades utan åtgärd på grund av den stundande omorganiseringen.²²⁴

Vid det sammanträde som skulle bli ABF:s biblioteksstyrelses sista, den 30 januari 1938, rapporterades om den skrivelse som inkommit från ABF:s Centralbyrå. Angående bibliotekets överlåtande skulle statsbidraget som sökts av ABF-biblioteket överlåtas på det sammanslagna Sandvikens Folkbibliotek. ABF-bibliotekarien skulle kvarvara på sin post under hela 1938, och därmed kunna redovisa det statsbidrag som under det året tillföll ABF.²²⁵

²²³ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1937-07-17.

²²⁴ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1937-10-15.

²²⁵ ABF:s biblioteksstyrelse, protokoll 1938-01-30.

6 Sammanslagning och kommunalisering

Sigurd Möhlenbrock, som senare blev bibliotekschef i Göteborg, fick som 21-åring i uppdrag att under en halvårsperiod organisera sammanslagningen av biblioteken i Sandviken. Han saknade utbildning för uppdraget men hade praktiserat en tid på Stadsbiblioteket i hemstaden Borås, en praktik som vid den tiden var en förutsättning för att få börja studera vid den statliga biblioteksskolan. Möhlenbrock beskriver i sina memoarer Sandviken som ett traditionellt patriarkaliskt brukssamhälle, där de yrkesskickliga metallarbetarna hade en självklar status i samhället men där de sociala klyftorna var både tydliga och djupa; inte bara mellan arbetare och tjänstemän, utan också mellan tjänstemän på olika nivåer.

Innan han kom till Sandviken läste Möhlenbrock om sociokulturella insatser från brukets sida i Göran Hedins då nyutkomna *Ett svenskt jernverk*. Där nämndes den gemensamma katalog som biblioteken i Sandviken låtit trycka. Den hade varit till stor hjälp i organiseringsarbetet om den inte varit fjorton år gammal, ett faktum Möhlenbrock fick klart för sig först när arbetet hade inletts. Sitt arbete med att organisera samman de fem dittills självständiga biblioteken skötte han från ett kontor i ABF:s lokaler på Baldersgatan. Han gick igenom bibliotek för bibliotek, reviderade bokbestånden och upprättade kortkataloger över dem. Annonser om att utlånade böcker snarast skulle återlämnas sattes in i lokalpressen, och en mängd böcker kom också tillbaka. Bland annat en volym som visade sig vara 21 år försenad!²²⁶ Av Sandvikens folkbiblioteks bokbestånd kom 1 834 band ursprungligen från ABF:s bibliotek, 1 252 från SJAB:s Sandvikens Lånebibliotek, 902 från Kyrkliga Ungdomskretsen, 516 från IOGT och 334 band från NTO. Totalt omfattade det nya biblioteket 4 838 band vid öppnandet i mars 1938.²²⁷

Möhlenbrock blev anställd som bibliotekarie, men endast tillfälligt, i väntan på att Skolöverstyrelsens pågående bibliotekarietkurs skulle avslutas. Vid upprättandet av folkbibliotekets första budget höjdes bibliotekariens arvode till 3 500 kronor.²²⁸ I mars 1938 rapporterade biblioteksstyrelsen att Folkbibliotekets räkenskaper skulle övertas av kommunalkontoret, ett beslut som ter sig som det första steget i en gradvis kommunalisering av biblioteket.²²⁹ I liknande riktning pekar en paragraf i folkbibliotekets första stadgar, från januari samma år, om att bibliotekets finanser skulle granskas av revisorer utsedda av Sandvikens köpings kommunfullmäktige. Vissa kommunala kopplingar fanns således ända från folkbibliotekets första tid.²³⁰ På ett förslag från Möhlenbrock kom utlåningsverksamheten vid Fredrikskulle sanatorium att omvandlas till en regelrätt biblioteksfilial, Sandvikens första.²³¹

Elva sökande (sex kvinnor och fem män) hade anmält sig till tjänsten som bibliotekarie vid Sandvikens Folkbibliotek. Efter en noggrann utvärdering av de sökandes meriter beslutade biblioteksstyrelsen den 16 juni 1938 att anställa fil. kand. fröken Kerstin Villner.²³² Förutom genomgången folkbibliotekarietkurs hade hon tjänstgjort vid olika bibliotek i sammanlagt två år och fyra månader.²³³ På grund av ”det starkt ökade arbetet inom biblioteket” anställdes senare även fröken Siv Dahlström som expeditionsbiträde.²³⁴ Expeditionsbiträdets månadslön för 1939 bestämdes till 100 kronor, efter en jämförande undersökning av kvinnliga kontorsanställdas anställningsförhållanden på Sandvikens järnverk.²³⁵ På förslag från pastor Bolinder beslutade

²²⁶ Möhlenbrock, s. 21-28.

²²⁷ Folkbiblioteket, Årsredovisning 1938.

²²⁸ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1937-12-08.

²²⁹ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1938-03-14.

²³⁰ Folkbibliotekets styrelse. Förslag till stadgar 1938-01-11.

²³¹ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1937-12-28.

²³² Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1938-06-16.

²³³ Skrivelse till Sandvikens köpings kommunalfullmäktige. Bilaga 1939-06-21.

²³⁴ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1938-12-09.

²³⁵ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1939-01-28.

styrelsen att biblioteket skulle anordna s.k. ”bokaftnar” under 1939.²³⁶ Bibliotekarien deltog vid Sveriges Allmänna Biblioteksförnings årsmöte i Kristianstad i augusti 1939, och fick dagtraktamente och reseersättning för detta. Hon deltog även vid 1941 och 1942 års SAB-möten.²³⁷

I juni 1939 togs ytterligare ett steg mot att kommunalisera Folkbiblioteket, i och med en diskussion om att överföra bibliotekarietjänsten på kommunal lönestat; det vill säga att bibliotekariens lön skulle betalas ur den kommunala budgeten.²³⁸ Två veckor senare lämnade så biblioteksstyrelsen in en skrivelse till Sandvikens köpings kommunalfullmäktige, med förslag om att biblioteket skulle göras till en helt kommunal institution. Skälen till denna önskan var främst att köpingen redan var bibliotekets ägare och svarade för dess ekonomi, samt att den bekymmersamma lokalfrågan lättare skulle kunna lösas. Biblioteksstyrelsen förordade att dess medlemmar i fortsättningen skulle väljas av köpingens kommunalfullmäktige. Antalet ledamöter i biblioteksstyrelsen skulle vara samma som tidigare, och ABF, IOGT, NTO, Kyrkliga Ungdomskretsen och Sandvikens Jernverks styrelse och styrelsen för Sandvikens skolbibliotek, skulle även i fortsättningen ha rätt att föreslå en ordinarie ledamot och en suppleant var. Till detta gavs följande anledning:

”Då de ovan nämnda föreningarna och Sandvikens jernverks styrelse överlämnade sitt bokbestånd till Folkbiblioteket och upphörde med sin biblioteksverksamhet, uppsatte de som villkor, att de för framtiden skulle erhålla representationsrätt i Folkbibliotekets styrelse. Det är därjämte av stor betydelse, att Folkbiblioteket står i god kontakt med dessa för biblioteksverksamheten särskilt intresserade föreningar och styrelser.”

Man förordade också att bibliotekarien skulle anställas som ordinarie befattningshavare, och föreslog att ingångslönen skulle fastställas till 4 500 kronor och en slutlön på 5400 kronor. Som grund till detta hade man statistik över bibliotekariernas arvoden på nio svenska orter jämförbara med Sandvikens köping.²³⁹

När kommunalfullmäktige senare diskuterade biblioteksstyrelsens skrivelse, beslutade man att tillstyrka förslaget om kommunalisering, om än med vissa modifikationer. En central del i biblioteksstyrelsens förslag var att de organisationer vars sammanslagna bibliotek utgjorde Folkbiblioteket, även efter en kommunalisering skulle ha rätt att föreslå ledamöter till bibliotekets styrelse. Fullmäktige godtog detta, men ansåg att antalet styrelsemedlemmar skulle reduceras till fem, varav fyra skulle nomineras av de anslutna organisationerna. Detta skulle resultera i att de fem organisationerna inte skulle kunna nominera varsin ledamot. Vid detta möte ansåg Sandvikens jernverks direktör K. F. Göransson att man i stället för att kommunalisera biblioteket skulle överlåta verksamheten i en stiftelse. Detta eftersom en stiftelse skulle ha lättare att ta emot donationsmedel och andra anslag. En stiftelse skulle dessutom underlätta ett framtida sammanförande av biblioteket med övrig kulturverksamhet i ”för dylikt ändamål uppförd byggnad”. Kommunalfullmäktige beslutade att bordlägga ärendet, och gav biblioteksstyrelsen i uppdrag att utreda i vilken mån och på vilket sätt Göranssons synpunkter var möjliga att realisera.²⁴⁰ Expeditionsbiträdet Siv Dahlström hade under 1939 genomgått Skolöverstyrelsens bibliotekskurs, vilket berättigade biblioteket till ytterligare 400 kronor i statsbidrag för hennes arvode. Detta innebar att biblioteket mottog över 8000 kronor i statsanslag och därmed var skyldigt att erbjuda sina tjänster även till boende i intilliggande kommuner.²⁴¹ På bibliotekariens förslag beslutade styrelsen att, från och med september 1940, öppna en timme tidigare på eftermiddagarna, med anledning av bibliotekets

²³⁶ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1938-12-08.

²³⁷ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1939-06-06, 1941-09-10, 1942-08-19.

²³⁸ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1939-06-06.

²³⁹ Skrivelse till Sandvikens köpings kommunalfullmäktige 1939-06-21.

²⁴⁰ Sandvikens köpings kommunalfullmäktige. Protokoll 1939-09-02.

²⁴¹ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1940-01-25.

ständigt ökande popularitet. De nya öppettiderna blev således måndag till fredag 10.00- 12.00, 17.00-20.00; lördag 10.00-12.00.²⁴²

När biblioteksstyrelsen återigen behandlade kommunaliseringsfrågan, ansåg ordföranden att K.F. Göranssons förslag att låta biblioteket drivas av en stiftelse inte var genomförbart, i och med att en stiftelse inte kunde ta emot statsbidrag. Göransson å sin sida vände sig emot att kommunalfullmäktige hade använt ordet ”kommunalisera” i sitt utlåtande, medan biblioteksstyrelsen endast talat om att ”överflytta vissa funktioner på kommunalkontoret och inordna bibliotekariebefattningen på kommunal stat”. Vidare ansåg han att i och med att biblioteket inte tillhörde kommunen utan en fristående organisation, skulle det inte vara svårare att erhålla statsbidrag för en stiftelse. En sådan skulle dessutom lättare kunna få donationer än en kommunal institution. Göransson förmodade att han, genom järnverkets styrelse, skulle kunna utverka en tomt för byggandet av en sådan biblioteksstiftelses hus, och möjligen också en viss penningssumma till själva byggandet. Slutligen oroades disponenten över att ett kommunalt bibliotek skulle komma att utsättas för politiska inflytelser, såväl vid valet av litteratur som vid valet av personal. Ordföranden menade att biblioteket redan ägdes av kommunen, och att ett stiftelseägt bibliotek inte har rätt till statsbidrag. En biblioteksörening skulle dock kunna bildas för att ta hand om byggnadsfrågan. När det gällde risken för otillbörlig politisk påverkan ansåg ordföranden att Skolöverstyrelsens bibliotekskonsulenter kontrollerade att sådant inte förekom. Efter dessa förklaringar ansåg Göransson att biblioteksstyrelsens väg var den enda riktiga.

Härnäst diskuterade man kommunalnämndens förslag att antalet ledamöter i biblioteksstyrelsen skulle minskas från åtta till fem. Motiveringen till förslaget var ekonomisk; man ville minska kostnaderna för den sammanträdesersättning som tillkom medlemmar i kommunala styrelser. Pastor Bolinder framhävde att biblioteket överlämnats under förutsättning att alla de anslutna organisationerna skulle vara representerade i styrelsen, medan IOGT:s representant kunde tänka sig att klippa bandet mellan biblioteket och bildningsorganisationerna. Ordföranden påpekade dels att kommunalnämnden gått med på organisationernas rätt att föreslå representanter i styrelsen, dels att förslaget ännu ej var antaget av kommunalfullmäktige. Sandvikens köpings representant i biblioteksstyrelsen Gösta Vestling menade å sin sida att det fanns en formell oriktighet i att utomstående föreslog kommunalfullmäktiges ledamöter i en kommunal styrelse. Mot detta invände K.F. Göransson att kommunalfullmäktige trots allt hade vetorätt i frågan, och ordföranden påpekade att samma förfarande användes när politiska partier utsåg sina representanter i nämnder. På Göranssons förslag beslutades att en ny skrivelse skulle skickas till kommunalfullmäktige där man skulle föreslå att styrelsen fick behålla sitt nuvarande antal och att de olika organisationerna lämnade förslag på personer som är villiga att utan ersättning ingå i styrelsen.²⁴³

En skrivelse från kommunalfullmäktige meddelade att bibliotekariebefattningen nu överförts på ordinarie stat och att biblioteksstyrelsen skulle väljas av kommunalfullmäktige efter förslag av de föreningar, vars bibliotek utgjorde stommen i det kommunala biblioteket. Styrelsen skulle väljas för en mandatperiod av fyra år, med samma antal ledamöter som tidigare. Den första kommunala biblioteksstyrelsen av år 1941 var identisk med den som valts för perioden 1940 – 1941.²⁴⁴ De ordinarie ledamöterna var Axel Anderberg, Gösta Vestling, Ivar Bolund, Nils Andersson, Sven Forsgren, Per Bolinder, Anna Stark och Dagmar Wetter. Suppleanterna var Ivan Lövdahl, E. J. Storm, Verner Haglund, Artur Viklund, Martin Grip, Karin Lindgren, Konrad Stark och Gunnar Johansson. Ingen organisationstillhörighet är angiven för dessa ledamöter, men alla namnen känns igen från förteckningarna över tidigare biblioteksstyrelser, där det angavs vilka organisationer ledamöterna representerade. Det förefaller inte ha varit något problem för de olika

²⁴² Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1940-08-28.

²⁴³ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1940-08-28.

²⁴⁴ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1941-02-12.

bildningsorganisationerna att få in sina respektive medlemmar i den nominellt helt kommunala biblioteksstyrelsen.²⁴⁵

Efter att ha beviljat Siv Dahlström tjänstledighet från och med den 12 januari 1942 och tills vidare, skulle biblioteksstyrelsen utse en ersättare. Man konsulterade Skolöverstyrelsens bibliotekskonsulenter angående villkoren för att det tilläggsanslag som utgått på biträdets arvode skulle behållas. Enligt konsulenterna borde man anställa en person som hade planer på att fortsätta arbeta inom biblioteksgebitet och var behörig att börja vid biblioteksskolan; dvs. avlagd akademisk examen samt fullgjord elevtjänstgöring på bibliotek. I enlighet med detta anställdes fil. kand. Ulla Reutherborg, vars arvode fastställdes till 200 kronor; ökningen av arvodet jämfört med Dahlströms motiverades med Reutherborgs högre kompetens.²⁴⁶ Bibliotekets lokalfråga utgjorde alltjämt ett bekymmer, och olika lösningar diskuterades. Sandvikens Betelförsamling skulle kontaktas angående en tanke om att biblioteket skulle kunna inrymmas i det nya hus som församlingen skulle bygga på sin tomt på Storgatan. Ordföranden föreslog att styrelsen skulle begära att kommunalfullmäktige bildade en kommitté för utredande av lokalfrågan.²⁴⁷

I och med Högbo kommuns införlivande i Sandvikens stad vid årsskiftet 1942–1943, beslutades att Högbo folkbibliotek skulle omvandlas till en filial till biblioteket i Sandviken, då det enligt biblioteksstyrelsen inte fick finnas två folkbibliotek i samma kommun. Biblioteksstyrelsen skulle föreslå stadsfullmäktige att folkskollärare V. Dahlén valdes in i styrelsen som Högbobibliotekets representant. Vidare skulle Sandvikens folkbibliotek från och med 1 januari 1943 kallas Sandvikens stadsbibliotek.²⁴⁸ När bibliotekarien redogjorde för biblioteksverksamheten under det första halvåret 1943, konstaterades ett behov av fler biblioteksfilialer eller utlåningsstationer, både för allmänhetens bästa och som en välbehövlig avlastning för huvudbiblioteket.²⁴⁹

I samband med diskussioner kring anställandet av ett nytt expeditionsbiträde, ansåg styrelsen att den tjänsten skulle besättas av en person med fullgjord biblioteksutbildning.²⁵⁰ När man senare utlyste tjänsten vid Skolöverstyrelsens biblioteksutbildnings slut i juli 1945, hade titeln ändrats till ”biblioteksassistent”.²⁵¹ Tjänsten hade sökts av åtta personer, sju kvinnor och en man, och efter jämförande av de sökandes meriter beslutade biblioteksstyrelsen att anställa fil. mag. Helga Lindsten, som även utsågs att vikariera för statsbibliotekarien under dennas tjänstledighet. Till vikarie för biblioteksassistenten utsågs fil. mag. Rakel Katzmann.²⁵²

Under våren 1945 hade slutligen en lösning på den återkommande frågan om bibliotekets lokalbrist uppenbarats. Det kunde nämligen inhyas på 200m² plus källarutrymmen i en fastighet som Riksbyggen planerade vid Baldersplan. Hyran skulle ungefärligen bli 4500 kronor plus en insats på cirka 5000 kronor. Styrelsen tillstyrkte att biblioteket förlades till dessa lokaler.²⁵³ Till biblioteksstyrelsens sammanträde i september 1945 hade Skolöverstyrelsen godkänt ritningarna till de nya bibliotekslokalerna, och frågan var i och med detta slutgiltigt löst.²⁵⁴ Vid detta tillfälle fastställde styrelsen även ett nytt reglemente för Stadsbiblioteket, som kom att gälla till den 26 juni 1962.²⁵⁵ Biblioteket öppnade sin verksamhet i de nya lokalerna den 3 maj 1948.²⁵⁶

²⁴⁵ Anderberg 1968, s. 4, Jämför Anderberg 1968, s. 2; Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1940-01-25.

²⁴⁶ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1941-12-18.

²⁴⁷ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1942-02-20.

²⁴⁸ Folkbibliotekets styrelse. Protokoll 1942-12-217.

²⁴⁹ Stadsbibliotekets styrelse. Protokoll 1943-09-23.

²⁵⁰ Stadsbibliotekets styrelse. Protokoll 1943-09-23.

²⁵¹ Stadsbibliotekets styrelse. Protokoll 1944-12-15.

²⁵² Stadsbibliotekets styrelse. Protokoll 1945-06-18.

²⁵³ Stadsbibliotekets styrelse. Protokoll 1945-06-18

²⁵⁴ Stadsbibliotekets styrelse. Protokoll 1945-09-12.

²⁵⁵ Stadsbibliotekets styrelse. Protokoll 1945-09-12, Reglemente för Sandvikens stadsbibliotek.

I och med kommunaliseringen inleddes alltså en expansion av biblioteksverksamheten i Sandviken. Stadsbiblioteket kom att drivas i enlighet med de ambitiösa riktlinjer som drogs upp av de statliga biblioteksutredningarna på 1930- och 40-talen. Man anställde akademiskt utbildade bibliotekspersonal, inrättade (från 1945) biblioteksfilialer runt om i Sandvikens stadsdelar²⁵⁷ och bedrev slutligen sin biblioteksverksamhet i ändamålsenliga lokaler. Tabellerna i uppsatsens avslutande bilaga vittnar om detta uppsving. Mellan 1938 och 1948 steg statsbidraget till biblioteket, men det var den nästa fyrafaldiga höjningen av de kommunala bidragen som svarade för huvuddelen av bibliotekets ökade inkomster. På utgiftssidan var det personalutgifterna och utgifter för drift och underhåll som ökade mest. Denna expansion gav också utdelning i form av höjda utlåningssiffror, både totalt sett och per invånare.

²⁵⁶ Anderberg 1968, s. 4.

²⁵⁷ Anderberg 1968, s. 6.

7 Tidaholm

Detta kapitel behandlar såväl Tidaholms historia i allmänhet, som dess bibliotekshistoria i synnerhet. Jag är medveten om att särskilt det sistnämnda avsnittet kan te sig en smula knapphändig, men jag anser trots detta att ett flertal intressanta jämförelser kan göras mellan utvecklingen på två orter som båda starkt präglats av var sitt dominerande industriföretag.

7.1 Tidaholms historia

Att Tidaholm är beläget i den urgamla västgötska kulturbygden innebär förstås att dess historia sträcker sig betydligt längre tillbaka i tiden än Sandvikens. Sätessgården Holmagården låg på en holme i ån Tidån, och ska ha ägts av lagmannen Bengt Hafriðsson så tidigt som 1301. Från den tiden till långt in på 1800-talet ägdes gården av olika adelssläkter som genom köp av intilliggande gårdar utvecklade egendomen till ett storgods. På 1630-talet ändrades namnet till Tidaholm.²⁵⁸ Släkten Rudbeck blev år 1761 ägare till Tidaholm, och den andre ägaren inom denna släkt anlade 1799 Tidaholms Jernbruk, där man framställde allehanda smidesprodukter.²⁵⁹

Den som brukar kallas Tidaholms egentlige grundläggare är emellertid baronen Hans Henrik von Essen. Han tog över Tidaholms gård efter sin far 1853 och började med att rusta upp järnbruket som fått förfalla sedan Rudbeckarnas tid. Efter en tid försämrades situationen för de små västgötska järnbruken, vilket fick von Essen att styra om verksamheten till mer hantverksmässig tillverkning av bland annat jordbruksredskap, verktyg och spik.²⁶⁰ Den driftige baronen hann även starta en pappersmassefabrik, som emellertid gick i stöpet efter några år, och en desto mera framgångsrik snickerifabrik, innan han år 1868 tog initiativ till en verkligt framgångsrik industri, tändsticksfabriken Vulcan.²⁶¹

Tändsticksfabriken kom att förändra Tidaholms karaktär, från ett sätessgods som styrdes enväldigt av myndiga adelsmän till en betydande industriort. På samma sätt som i Sandviken blev "bolaget" ortens centralpunkt där stora delar av invånarna fick sin utkomst.²⁶² Arbetskraften hämtades från jordbruksbefolkningen i de omkringliggande socknarna, men även från mer avlägsna orter. De första som kom till Tidaholm hämtade efter en tid sina anhöriga som också fick arbete på fabriken.²⁶³ Den snabba inflyttningen fick tändsticksbolaget att bygga en del bostäder, men i förhållande till antalet anställda var Vulcans insats blygsam.²⁶⁴ Även utanför arbetstiden påmindes tidaholmarna om Vulcans särställning på orten. Musikkåren, manskören, biblioteket, föreläsningföreningen, badhuset, bolagsboden, nykterhetslogen, egnahemsföreningen och flera andra institutioner och föreningar var alla mer eller mindre knutna till tändsticksbolaget, vars namn de också bar. Det ståtliga bibliotekshuset från 1897 blev kronan på det patriarkaliska verket, och en påminnelse om Vulcans ekonomiska styrka.²⁶⁵ År 1868 inrättade bolaget också ett slags livförsäkring för de anställda, men försäkringsvillkoren var tämligen ofördelaktiga för arbetarna, och försäkringen blev aldrig särskilt populär.²⁶⁶ Bolagsledningen satsade tidigt på att skaffa sig kunder på den internationella marknaden, vilket var grunden till att Vulcan kom att utvecklas till världens största tändsticksfabrik.²⁶⁷

²⁵⁸ Kjellgren 1977, s. 15.

²⁵⁹ Eklindh 1994, s. 459.

²⁶⁰ Kjellgren 1977, s. 27-28.

²⁶¹ Kjellgren 1977, s., 28-31, 57.

²⁶² Kjellgren 1977, s. 57.

²⁶³ Kjellgren 1977, s. 65.

²⁶⁴ Kjellgren 1977, s. 69.

²⁶⁵ Kjellgren 1977, s. 75.

²⁶⁶ Kjellgren 1977, s. 76.

²⁶⁷ Kjellgren 1977, s. 76.

I takt med att industrin utvecklades försökte arbetarna starta fackliga och politiska sammanslutningar för att stärka sin ställning. Bolagsledningen motarbetade sådana ansatser genom att avskeda agitatorer och strejkande arbetare. Eftersom många inte ville riskera den trygghet som en anställning vid tändsticksfabriken trots allt innebar, dröjde det innan den fackliga verksamheten kunde komma igång. 1901 bildades dock Tidaholms agitationskommitté, en hemlig sammanslutning som samarbetade med arbetarkommunen i Borås.²⁶⁸ Detta samarbete bröts efter några månader och kommittén ombildades till en egen avdelning. Avdelningens medlemmar var ovana vid föreningsarbete och ordföranden avskedades, men 1907 kunde man underteckna ett avtal med arbetsgivaren, vilket var en stor framgång.²⁶⁹ Ur agitationskommittén kom även de personer som 1904 bildade Tidaholms socialdemokratiska arbetarkommun. Innan den allmänna rösträtten präglades arbetarkommunens verksamhet mest av försök att på kommunalstämmorna påtala missförhållanden.²⁷⁰

Bolagsledningen var desto vänligare inställd till nykterhetsrörelsen. IOGT-logen Vulcan startades 1882, och kom att bli central för föreningslivet och folkbildningen i Tidaholm. Bl. a. Frälsningsarmén och Vulcans musikkår använde sig av ordenshuset för sammankomster och konserter. Man kom dock i konflikt med ledningen för Tidaholms bruk då man tillät en rösträttsförening hålla möten i nykterhetslogens lokal.²⁷¹ Logen Vulcan anordnade en skrivskola och studiecirkel i läsning, föreningskunskap, kommunalkunskap och andra ämnen. Man hade ett bibliotek på 800 band, som för många blev inkörsporten till ett vidgat kulturintresse.²⁷² Det fanns även ”arbetarföreningar” som stod utanför arbetarrörelsen. Dessa föreningars medlemmar bestod främst av köpmän, hantverkare, lärare och präster. Arbetarföreningen i Tidaholm sågs som tändsticksbolagets förening, och det var till denna som man överlämnade bibliotekshuset år 1897.²⁷³ När socialdemokraterna slutligen fick majoritetsställning i stadsfullmäktige 1926 lät man trots detta högermannen och dåvarande disponenten Gunnar Mellgren sitta kvar som dess ordförande. Detta anför Tidaholms historieskrivare Ernst Kjellgren som ett exempel på den framgångsrika ”tidaholmsandan”, det vill säga den anda av ”ansvarskänsla, samarbetsvilja och anpassningsförmåga” som präglade den lokala arbetarrörelsens förhållande till de mäktiga företagen på orten.²⁷⁴

Tidaholms folkmängd steg markant i och med industrialiseringen under det tidiga 1900-talet. Man blev köping år 1895 och stad 1910. Den 1 januari 1974 bildades den nuvarande Tidaholms kommun genom sammanslagningen av Tidaholms stad med några intilliggande landsbygdskommuner. Genom åren har Tidaholm behållit karaktären av en industriort. De gamla industrierna har stannat kvar; i mitten av 90-talet hette tändstickfabriken fortfarande Vulcan, medan Tidaholms Bruk hade gått från att ha varit den svenska bilindustrins vagga (i och med lastbilen ”Tidaholmaren” från 1903), till att bli en underleverantör av inredningsdetaljer till Volvo och Saab.²⁷⁵

7.2 Vulcans och Tidaholms stads bibliotek

Det av tändsticksbolagets styrelse uppförda bibliotekshuset var under det tidiga 1900-talet Tidaholms självklara kulturella hjärta. Den stora nyrenässansbyggnadens 3 000 kvadratmeter inrymde inte bara biblioteket och skolan, utan även utrymmen för aftonskolor, affär för tändstickfabrikens anställda, gymnastiksal, två matserveringar (en för arbetare och en för tjänstemän), konserter och utställningar av olika slag. Mellan åren 1913 – 1925 drevs en

²⁶⁸ Kjellgren 1977, s. 148.

²⁶⁹ Kjellgren 1977, s. 149.

²⁷⁰ Kjellgren 1977, s. 152.

²⁷¹ Kjellgren 1977, s. 154.

²⁷² Kjellgren 1977, s. 155.

²⁷³ Kjellgren 1977, s. 152-153..

²⁷⁴ Kjellgren 1977, s. 177.

²⁷⁵ Eklindh 1994, s. 459-460.

läskedrycksfabrik i huset, och i den stora salen anordnades baler av en förening med namnet ”Nytt och nöje”.²⁷⁶

Vulcans bibliotek grundades i samband med att bibliotekshuset invigdes 1897, och dess första boksamling bestod av knappt 900 volymer. Från början var biblioteket starkt knutet till tändsticksfabriken; det var endast tillgängligt för tändsticksfabrikens anställda med familjer, och Vulcans disponent hade en självklar plats som biblioteksstyrelsens ordförande.²⁷⁷ Biblioteksbyggnaden bekostades genom en fond som inrättats när tändsticksföretaget gjorde storvinster på 1880- och 90-talen.²⁷⁸ Den nya statliga bibliotekspolitikerna från 1930 gav utslag också i Tidaholm. På våren detta år besöktes orten av en statlig bibliotekskonsulent, som övertygade Vulcans ledning om att ombilda biblioteket till ett stadsbibliotek, i förening med kommunen. Ett sådant stadsbibliotek skulle vara berättigat till statsbidrag, vilket man också ansökte om 1931.²⁷⁹ I enlighet med de statliga kriterierna för att bevilja statsbidrag infördes vid denna tid öppna hyllor vid biblioteket. Vulcan svarade för den största delen av det lokala bidraget till biblioteket, även efter 1931. Av bibliotekets intäkter från det året stod exempelvis Vulcan för 4 700 kronor (48%), Tidaholms stad 500 kronor (5%) och statsanslaget 4 566 kronor (47%). Denna fördelning innebar att tändstickbolaget behöll huvuddelen av inflytandet över bibliotekets utveckling och hade rätt att utse tre av fem ledamöter i styrelsen. Bibliotekets nya namn blev, lämpligt nog, Vulcans och Tidaholms stads bibliotek.²⁸⁰

I redogörelsen för bibliotekets verksamhet mellan åren 1931 och 1941 meddelades att antalet boklån under denna period hade ökat från 7 – 8 000 till 30 000. I förhållande till antalet invånare var detta en av de högsta utlåningssiffrorna i landet. En del av förklaringen till denna ökning låg säkerligen i den våg av arbetslöshet som drabbade stadens tändsticksarbetare under några kärva år i mitten av 1930-talet. Biblioteket hade vid den här tiden både barnavdelning och studierum för studiecirkel. Bibliotekarie var en musikdirektör C. Holmberg, som hade genomgått skolöverstyrelsens bibliotekariekurs i Stockholm. Biblioteket hölls öppet måndagar, onsdagar och fredagar mellan 17.00 och 20.00 (Barnavdelningen mellan 17.00 och 18.00). Sommartid förändrades öppettiderna till måndagar och fredagar mellan 18.00 och 20.00. I enlighet med 1930 års biblioteks-författning hölls sammanträden två gånger årligen med de övriga biblioteken på orten, vilka innefattade ett ABF-bibliotek och ett IOGT-dito.²⁸¹ ABF-biblioteket, IOGT-biblioteket och Blåbandsrörelsens bibliotek kom under 1940-talet att deponeras vid Vulcans och Tidaholms stads bibliotek, som alltmer befäste sin roll som det dominerande biblioteket i staden. Dessa bibliotek var små, särskilt i jämförelse med Vulcans och Tidaholms stads bibliotek, vars boksamling år 1932 omfattade omkring 6 000 band. Vid samma tid ägde ABF-biblioteket 1000 volymer, IOGT-biblioteket 500, NTO-biblioteket 250, och Blåbandsbiblioteket 300 volymer. Dessa siffror är samtliga ungefärliga.²⁸²

I början på 1950-talet inträdde en stagnation på tändsticksmarknaden, och Vulcans vinstmarginaler minskade. Redan tio år tidigare hade statsbidragen till biblioteket börjat krympa. År 1965 stod Vulcan för 45 000 kronor till biblioteket; Tidaholms stad för 2000 kronor, och statsbidraget var nere på 1900 kronor. Detta sakernas tillstånd blev ohållbart för tändstickbolaget, vars ambition blev att minska sitt engagemang i biblioteksverksamheten, och lägga över en större del av ansvaret och kostnaderna på Tidaholms stad.²⁸³ Stadens politiker, av alla partikulörer, var emellertid inte

²⁷⁶ *Nu öppnar...* 1985, s.2-4.

²⁷⁷ Ove Jansson 2008-06-05.

²⁷⁸ Ove Jansson 2009-03-24

²⁷⁹ *Vulcans och Tidaholms...* 1942, s. 1.

²⁸⁰ Ove Jansson 2008-06-05.

²⁸¹ *Vulcans och Tidaholms...* 1942, s. 2-4, 6.

²⁸² Ove Jansson 2009-03-24

²⁸³ Ove Jansson 2008-06-05.

intresserade av detta, och frågan förhalades.²⁸⁴ Till slut minskade företaget självmant det antal styrelseplatser man tillsatte. Staden hade plötsligt en majoritet av ledamöterna i styrelsen, och var mer eller mindre tvungna att ta på sig ett större ansvar. Från omkring 1970 tog staden över bibliotekets personalkostnader, men inte förrän vid kommunsammanslagningen 1974 övergick biblioteket helt i kommunens händer. Vulcans och Tidaholms stads bibliotek bildade tillsammans med de tre inkorporerade landsbygdskommunerna det nya kommunbiblioteket i Tidaholm.²⁸⁵

Det bibliotek som på 1930-talet hade varit en mönsterinstitution var utan tvivel eftersatt och torftigt år 1974. Bemanningen och öppethållandet hade inte utökats nämnvärt under närmare 40 år. Mediebeståndet var inaktuellt och slitet, och de lokaler man tidigare varit så stolt över var i stort behov av en genomgripande renovering. Ledningen för Svenska Tändsticks AB, där Vulcan sedan en tid tillbaka ingick, hade ingen koppling till Tidaholm, och såg ingen anledning att investera i biblioteksväsendets utveckling.

Tändstickbolaget som en gång i patriarkalisk anda inrättat biblioteket för sina anställda, hade allt mer kommit att präglas av en ny företagskultur där man helt skulle koncentrera sig på kärnverksamheten.²⁸⁶

²⁸⁴ Ove Jansson 2009-03-24

²⁸⁵ Ove Jansson 2008-06-05.

²⁸⁶ Ove Jansson 2008-11-06

8 Analys och avslutande diskussion

Mitt syfte med detta arbete är att undersöka biblioteksväsendets utveckling i Sandviken under tiden mellan 1865 och 1945, en period på åttio år. Detta är tänkt att göras genom att besvara följande frågeställningar:

- Hur såg biblioteksutvecklingen i Sandviken ut före kommunaliseringen?
- Hur genomfördes kommunaliseringen och vilka följder fick den för den fortsatta biblioteksutvecklingen?

8.1 Hur såg biblioteksutvecklingen i Sandviken ut innan kommunaliseringen

För att besvara denna fråga har jag gjort en deskriptiv redogörelse för verksamheten hos de två dominerande biblioteken i Sandviken, fram till bibliotekssammanslagningen 1937. Detta material analyseras med hjälp av Lars Magnusons formulering av begreppet patriarkalism samt genom en jämförelse med den nationella folkbiblioteksutvecklingen.

8.1.1 Biblioteket som en patriarkal strategi

När J.R. Tysklinds ”bruksbibliothek” övertogs av den nygrundade Föreningen för nytta och nöje, var det ett klart uttryck för järnverksbolagets önskan om att skapa en social miljö där det kunde präglade även arbetarnas fritid. Även om man inte kan veta precis vilka ”innevånare vid Sandvikens bruk” som tog beslutet om att föreningen skulle bildas, så märks bolagets inflytande i dess rätt att utse tre av sju styrelseledamöter, samt att ordförandeposten besattes av brukspatron Anders Henrik Göransson.

Jag ser alltså Föreningen för nytta och nöje som ett exempel på vad Lars Magnusson kallar den andra aspekten av företagets strategi av patriarkal kontroll. Det vill säga att med kulturella metoder skapa band av solidaritet och beroende mellan sig och sina arbetare. För bruksledningen i Sandviken var uppenbarligen denna kulturella metod något man prioriterade. Föreningen för nytta och nöje grundades under samhällets första uppbyggnadstid, endast ett år efter att skolhuset, den första byggnaden för social verksamhet, uppförts. Föreningen kunde dessutom vara nyttig för företaget på ett mer konkret sätt, i och med aftonskolornas kurser i konstruktionsritning och bibliotekets stora utbud av teknisk litteratur. Förutom att förkovra sig för sin egen skull, kunde alltså arbetarna i föreningen öka sin yrkesskicklighet genom att lära sig hur järnverkets olika maskiner fungerade. Biblioteket verkar emellertid inte ha varit någon särskilt prioriterad del av Föreningens verksamhet. Detta antyder det faktum att det dröjde två år innan man beslutade sätta upp ett anslag om förändrade öppettider. På samma sätt gick det tre år från beslutet att trycka en bibliotekskatalog till att katalogen låg klar till försäljning. Eftersom biblioteksverksamheten endast utgjorde en liten del av vad Föreningen för nytta och nöje sysslade med, hade föreningen nog mer gemensamt med de ”arbetarföreningar” som nämns av Kjellgren, än med ett renodlat bibliotek som det Dicksonska.

När biblioteket åter öppnas efter att Föreningen upplösts, märks en något ökad ambition att öka intresset bland arbetarna, genom ökad annonsering, kvartalsavgifter i stället för årsavgifter samt ombud för biblioteket placerade i arbetslagen. Två år senare beslutades att biblioteket skulle hållas öppet på söndagsförmiddagar, då arbetarna faktiskt var lediga, istället för på lördagsförmiddagarna, när de inte var det. Syftet att främja användandet av biblioteket, motverkades dock av att öppettiden på lördagar endast var en halvtimme. Förslaget att inrätta ett barnbibliotek, var ett av få mer ambitiösa förslagen från biblioteksstyrelsen under andra halvan av 1890-talet, en tid som präglades av stagnation i biblioteksverksamheten. Detta förslag hade förmodligen sin grund i det intresse för

uppföstran av det uppväxande släktet som var framträdande hos konservativa bildningsvänner vid den här tiden. Biblioteksstyrelsens hemställan om ett kommunalt bidrag år 1905 var första gången som frågan om huruvida biblioteket delvis skulle finansieras med offentliga medel blev aktuell. Tidigare hade bibliotekets inkomster kommit från medlemsavgifter och intäkter från diverse arrangemang i skolhusets samlingssal. Att denna hemställan görs samma år som det första statliga biblioteksstödet inrättas är en händelse som ser ut som en tanke. Om avsikten med biblioteksstyrelsens hemställan till någon del var att kvalificera sig för statligt bidrag går endast att spekulera om, eftersom något sådant bidrag aldrig söktes.

De svenska läsestugorna utgjorde primärt ett medel för att stävja alkoholproblemen bland arbetarbefolkningen. I de dokument jag har tagit del av står inget om huruvida någon omfattande dryckenskap var anledningen till läsestugans inrättande, men det verkar rimligt att anta att den skulle fungera som en plats för alkoholfritt samkväm när arbetsdagen var över. Vid dess övertagande av biblioteket beslutade läsestugunämnden att vidta en del läsrämjande åtgärder, till exempel att trycka en ny upplaga av bibliotekets katalog. Avgiften för boklån ändrades också; 25 öre blev nu kostnaden per månad, istället för som tidigare per kvartal. Årsavgiften var dock fortfarande 75 öre. Även tillsammans med det kommunala bidrag man fick, kunde detta inte avhjälpa bibliotekets ekonomiska problem, och i oktober 1913 var dess tillgångar helt uttömda. Nu beslutade järnverksbolaget för första gången att ge ett direkt ekonomiskt stöd till biblioteket man varit med om att inrätta, i form av ett årligt bidrag till bokinköp på 300 kronor. Att man från bolaget inte givit biblioteket några direkta bidrag förrän 1913, tyder på en viss ambivalens från bolagsledningens sida. Trots att man uppenbarligen såg biblioteket som en självklar del bland sina sociala åtaganden, var man inte beredd att lägga ner några reella ekonomiska resurser på det.

1923 års beslut att trycka en samkatalog för de fyra största biblioteken i Sandviken var första gången något slags samarbete mellan ortens bibliotek kom till stånd. Detta projekt ska ses mot bakgrund av den stora vikt som lades vid samordning inom den svenska biblioteksvärlden vid den här tiden. ABF-bibliotekarien Högströms närvaro vid biblioteksstyrelsens sammanträden åren 1930 – 1932 vittnar också om denna anda, och kan mycket väl vara ett försök att uppfylla 1930 års biblioteksförordnings krav på samverkan mellan biblioteken ute i kommunerna.

Lars Magnusson påpekar att den patriarkaliska strategin är ett trubbigt verktyg. Att den används av en arbetsgivare för att kontrollera de anställda behöver på inget sätt innebära att denna kontroll faktiskt uppnås. Sedd ur detta perspektiv framstår inte SJAB:s biblioteksverksamhet som särskilt framgångsrik. Protokollen från Föreningen för nytta och nöje samt de tre efterföljande biblioteksstyrelserna ger bilden av en verksamhet som inte lyckades intressera någon större del av befolkningen. Under hela verksamhetstiden kommer regelbundna kommentarer om låga utlåningssiffror och svagt intresse för biblioteket. Verksamheten präglades av en bristande organisatorisk och finansiell stabilitet, och det faktum att det ibland kunde gå så lång tid som två år mellan styrelsens möten vittnar om att biblioteket inte var någon särskilt prioriterad del av järnverksbolagets sociala verksamhet.

8.1.2 ABF-biblioteket

Som en del av arbetarrörelsen bidrog ABF också till att försvaga arbetsgivarens hegemoniska ställning bland Sandvikens arbetarbefolkning. Sandvikens ABF-avdelning bildades påfallande tidigt, endast två år efter riksorganisationens grundande, och verkar ha varit tämligen aktiva representanter för arbetarrörelsens motkultur. Att det ingick i en större organisatorisk och ideologisk struktur var av stor betydelse för ABF-biblioteket, särskilt i jämförelse med järnverksbolagets bibliotek. Sedan socialdemokratin fått fäste i Sandviken, omfattades den av stora mängder arbetare som hade starka ideologiska skäl till att nyttja "sitt" ABF-bibliotek i stället för det som arbetsgivaren stod bakom.

Under de första tio åren kunde bokbeståndet utökas avsevärt, till följd av bidrag från stat, landsting, kommun samt arbetarorganisationer och studiecirklar. Denna stora benägenhet att vända sig utåt för att få bidrag till verksamheten står i skarp kontrast till järnverksbolagets bibliotek, som tenderade att förlita sig på en intern finansiering. Efter 1930 betalades statsbidraget inte längre ut i form av inbundna böcker, vilket säkerligen innebar ökade möjligheter för ABF-bibliotekets verksamhet. De årligen återkommande bidragen från ovan nämnda instanser kunde också ge verksamheten en viss stabilitet.

Det största återkommande problemet för ABF-biblioteket var utan tvivel lokalfrågan. Ända sedan det startades hade biblioteket varit tvunget att inhysas i otillräckliga lokaler, till en början i uthus och vedbodar. Bibliotekets inhysning i Folkets hus från 1924 innebar också problem. Den första placeringen i ett rum på andra våningen blev snabbt för trång, och när man sedermera flyttat biblioteket till källarvåningen fick man problem med vatten som läckte in i lokalen. Det skulle dröja till 1935 innan man flyttade från Folkets hus till en nybyggd HSB-fastighet, där senare också det sammanslagna Sandvikens Folkbibliotek kom att inhysas. Både kommunen och HSB, som stod arbetarrörelsen nära och var representerat i ABF, lämnade frikostiga bidrag till bibliotekets nya lokaler.

Inom ABF-biblioteket verkar man, på ett annat sätt än järnverksbolagets bibliotek, ha varit intresserat av att omsätta moderna biblioteksidéer i sin verksamhet. Förutom att man under tidigt 1930-tal bedrev propaganda för att öka allmänhetens läslust, tog sig detta intresse uttryck i inköpet av tre aktuella bibliotekshandböcker. En tid därefter började man även använda sig av kortkataloger. Ett annat exempel på framsynthet var den klippbok med aktuella litteraturrecensioner som senare ställdes till allmänhetens förfogande. Öppettiderna var också jämförelsevis generösa. Några direkta bevis på att man fick sina impulser till detta aktiva biblioteksarbete från centralt ABF-håll ser jag inte i biblioteksstyrelsens protokoll, men det står klart att riksförbundet var flitigt med att ge råd till lokalavdelningarna om hur folkbildningsarbetet i allmänhet skulle bedrivas. Styrelsen för ABF-biblioteket i Sandviken fick exempelvis upprepade erbjudanden om bibliotekarietkurser i riksförbundets regi. Av ekonomiska skäl kunde man dock inte låta bibliotekarien genomgå dessa kurser. Förfrågan från Finspångs ABF-avdelning om eventuella studiehem i Sandviken, visar också att som del av en riksorganisation var ABF-bibliotekets horisonter inte begränsade till Sandviken. Varför Finspångsavdelningen valde att höra av sig till just Sandviken i denna fråga är okänt. En möjlig förklaring är att de båda orterna hade en liknande folkmängd vid denna tid. Även överenskommelsen med Folket i Bild om att göra reklam för denna förening, belyser ABF-bibliotekets ställning som en del av en mångfasetterad arbetarrörelse med stora ambitioner.

I protokollen från ABF:s biblioteksstyrelse kan jag inte finna något av de ideologiska stridigheter angående målsättningen med folkbildningsarbetet, som Joacim Hansson nämner. Det närmaste man kommer någon stenhårt klasskampsinriktad bildningssyn är väl kommentaren om att man skulle fortsätta att prioritera studiecirkelnas (vanligtvis politiska eller ekonomiska) litteratur framför skönlitteraturen. Det är naturligtvis mycket möjligt att frågor kring arbetets ideologiska inriktning främst var aktuella under tiden före 1931, varifrån ingen dokumentation finns bevarad.

Med tanke på att all sjukvård i Sandviken drevs i SJAB:s regi fram till 1950, framstår det som märkligt att det var ABF-biblioteket och inte järnverksbolagets dito som 1935 tog på sig att förse patienterna på Fredrikskulle sanatorium med böcker. ABF-biblioteket var förvisso det överlägset mest aktiva, vid denna tid när järnverksbolagets verksamhet i princip höll på att rinna ut i sanden. I takt med att utlåningsfrekvensen på Sandvikens Lånebibliotek minskade, nyttjades ABF-biblioteket av fler och fler. Det ökande trycket på det egna biblioteket var också det som ledde ABF:s biblioteksstyrelse till tanken om att föra samman de olika biblioteken i Sandviken till ett enda.

8.2 Hur genomfördes kommunaliseringen och vilka följder fick den för den fortsatta biblioteksutvecklingen?

För att besvara denna fråga har jag undersökt material från tiden mellan 1937 och 1945. År 1937 tas beslutet att fem av Sandvikens bibliotek ska slås samman till ett, vilket bereder marken för det slutliga kommunaliserandet fyra år senare. För min analys av detta material har jag använt mig av det historiskt institutionalistiska perspektivet, som det formuleras av Rune Premfors och Bo Rothstein. Ett särskilt centralt begrepp i detta sammanhang är vad Rothstein benämner som det formativa momentet.

8.2.1 Kommunaliseringen och Det formativa momentet

Det ökade läsintresset bland Sandvikenborna angavs som skäl till varför ABF-bibliotekets styrelse i början av 1937 diskuterade frågan om ett samgående mellan biblioteken på orten. Detta läsintresse hade, genom ökade utgifter, medfört ett underskott i bibliotekets kassa, vilket också bidrog till att man gärna såg en situation där flera bibliotek kunde dela den ekonomiska bördan. Man sammankallade ett möte med representanter för de övriga fyra biblioteken, samt för skolbiblioteket och Sandvikens köping. Samtliga dessa ställde sig positiva till ett samgående. Detta möte utgör det formativa momentet där de nya förutsättningarna för Sandvikens fortsatta biblioteksverksamhet kom att grundläggas.

Det är betecknande för situationen i Sandviken att denna första impuls mot en kommunalisering kom från ABF-håll. Jag ser ett flertal anledningar till detta. Trots dess ansträngda ekonomi och bristfälliga lokaler var ABF:s bibliotek det mest ambitiösa på orten. ABF var en del av arbetarrörelsen med nära band till den självkara politiska ledningen på orten, det socialdemokratiska partiet. Denna kommunala ledning tog inte några initiativ i frågan. Kommunen hade inte någon egen del i biblioteksväsendet, på grund av att det kommunala biblioteket alltid hade funnits i Högbo, som sedan 1927 var skild från Sandvikens köping. Järnverksbolaget var inte heller någon egentlig maktfaktor i detta sammanhang, då dess biblioteksverksamhet i stort sett hade stagnerat, och knappast kan betraktas som en prioriterad del av företagets verksamhet. ABF-bibliotekets ledning såg ett tillfälle att, å ena sidan, förverkliga de centraliseringsidéer som länge varit aktuella i biblioteksdebatten, och å andra sidan lösa de egna ekonomiska och lokalmässiga problemen.

I fallet med Dicksonska folkbiblioteket i Göteborg kom den första impulsen från en utomstående utredare, vilket via ett förslag i stadsfullmäktige ledde till att biblioteksorganisationen kommunaliserades. I likhet med biblioteket i Tidaholm ägdes Dicksonska folkbiblioteket gemensamt av kommunen och privata intressen. Båda dessa bibliotek stärktes av att de erhöll statligt biblioteksstöd, vilket kan ha bidragit till att de kommunaliserades senare, respektive mycket senare, än Sandvikens Jernverks bibliotek.

Sammanläggningen av de fem biblioteken i Sandviken ter sig som ett första steg på den utstakade vägen mot en fullständig kommunalisering. De förhandlingar om kommunalisering som företogs i kommunalfullmäktige och i biblioteksstyrelsen ger en intressant bild av den dynamik som präglade kommunaliseringsprocessen i Sandviken. Det är tydligt att det är föreningarna i biblioteksstyrelsen som kontrollerar förhandlingarna, från att den skickar sin skrivelse med förslag om kommunalisering till kommunalfullmäktige, till dess att frågan slutligen avgörs. Man får exempelvis igenom sitt krav på att antalet ledamöter ska behållas även i den kommunala biblioteksstyrelsen, för att garantera en ledamot var åt alla de deltagande organisationerna. Att detta kan drivas igenom trots att förfarandet är formellt oriktigt, tyder på att Sandvikens politiska liv präglades av nära band och en känsla av tillit mellan de folkvalda och folkrörelsernas representanter. Gösta Vestling är det tydligaste exemplet på att många av stadens ledande socialdemokrater också var aktiva inom ABF, och hade stor förståelse för dess och andra bildningsorganisationers krav. Vid senare förteckningar över ledamöter i den kommunala

biblioteksstyrelsen anges ingen organisationstillhörighet, men det var säkerligen underförstått att de fem biblioteksorganisationerna var representerade i styrelsen även i fortsättningen. I det undersökta materialet finns tyvärr inget som kan avslöja när detta förhållande upphörde.

I kommunaliseringsförhandlingarna märks också en kvardröjande fläkt av den gamla patriarkaliska samhällsordningen, i och med disponent Göranssons motstånd mot bibliotekets fullständiga kommunalisering. Hans förslag om att biblioteket skulle drivas av en stiftelse ter sig som ett försök av järnverksbolaget att behålla åtminstone en del av inflytandet över biblioteket även i fortsättningen. Göranssons kommentar om otillbörlig politisk påverkan på bokurvalet tydliggör hans farhågor att en kommunalisering skulle innebära att släppa hela kontrollen över biblioteket till sina motståndare i arbetarrörelsen. Att han trots detta låter sig övertygas om kommunaliseringens fördelar innebär inledningen av den process under vilken det sociala inflytandet och ansvaret successivt övergår från järnverksbolaget till kommunen.

Denna utveckling av Sandvikens biblioteksväsen bekräftar betydelsen av tidsaspekten i förhållande till det formativa momentet. Att ABF var den aktör som agerade först möjliggjorde för dem att, tillsammans med övriga organisationer i biblioteksstyrelsen, få ett strategiskt övertag i de följande förhandlingarna, och grundlägga sitt inflytande över den nya kommunala institutionen. Sandvikens ABF-biblioteks agerande gick helt i linje med centralorganisationens målsättningar. Enligt 1949 års betänkande om folk- och skolbibliotek hade ABF propagerat för kommunalisering av organisationens bibliotek sedan slutet av 1930-talet. Ambitionen att skapa ett centraliserat kommunalt bibliotek stämde också väl överens med statens centraliseringspolitik på biblioteksområdet, som den tog sig uttryck i de statliga bidragskriterierna. Statsanslagen tillsammans med de ansevärdiga kommunala bidragen möjliggjorde en stark expansion för det kommunaliserade biblioteket, samtidigt som ambitionsnivån höjdes.

8.3 Jämförelse med Tidaholm

Rune Premfors och Bo Rothstein skriver båda om ”kontrafaktiska argument” som ett analysverktyg som ofta används inom den historiskt institutionella idétraditionen. Vid ett användande av kontrafaktiska argument är man intresserad av vad som inte inträffade, men som i någon rimlig mening kunde ha gjort det. En analys av den väg som den historiska utvecklingen inte tog, kan bidra till ett klagande perspektiv på det som faktiskt hände. Jag använder mig av biblioteksutvecklingen i Tidaholm som en kontrafaktisk spegling av utvecklingen i Sandviken. De två orterna hade i mångt och mycket liknande förutsättningar, men deras respektive biblioteksväsen kom att utvecklas i tämligen skilda riktningar.

Tändsticksfabriken var lika betydelsefull för Tidaholm som järnverket var för Sandviken. Dessa företag styrdes båda av företagsledningarna med patriarkala ambitioner. Vulcans bibliotek grundades i samband med 1897 års invigning av bibliotekshuset; 24 år tidigare hade Föreningen för nytta och nöje inrättats i Sandviken. När Vulcans bolagsstyrelse beslutade om att uppföra det ståtliga huset var man påverkad av samma angloamerikanska idéer som låg bakom släkten Dicksons stora biblioteksbyggnad i Göteborg. I Sandviken fanns aldrig någon motsvarande iögonfallande byggnad, järnverksbolagets bibliotek fick inhysas i ett rum i skolhuset eller senare i läsestugan. Från början var biblioteket i Tidaholm endast till för de anställda vid tändsticksfabriken, vilket kan jämföras med att Föreningen för nytta och nöje, och därmed även dess bibliotek, endast var till för boende vid Sandvikens bruk, vilket vid denna tid i stort sett var synonymt med anställda vid järnverket.

Den statlige bibliotekskonsulentens besök i Tidaholm 1930 kan ses som ett formativt moment i detta biblioteks utveckling. På konsulentens inrådan ombildades Vulcans bibliotek till ett stadsbibliotek, för vilket företaget och kommunen tillsammans stod som huvudmän. Något liknande arrangemang blev aldrig aktuellt i Sandviken, och verkar ha varit tämligen ovanligt i landet som

helhet. Ingenstans i de statliga biblioteksutredningarna talas det om bibliotek som gemensamt ägs och förvaltas av en kommun och ett privat företag. Vulcans och Tidaholms stads bibliotek, som det hädanefter kallades, tog emot statligt biblioteksunderstöd från och med 1931. En motsvarighet till biblioteket i Tidaholm utgörs av Göteborgs Dicksonska folkbiblioteket. Båda ägdes av privata intressen och kommunen tillsammans, båda fick del av det statliga biblioteksstödet och båda kommunaliserades sent.

Detta bidrog till att Vulcans och Tidaholms stads bibliotek ökade sitt ekonomiska överläge gentemot de övriga biblioteken på orten. De förblev små och kunde inte utgöra någon fungerande alternativ till det dominerande biblioteket. I Sandviken kom ABF-biblioteket efter hand att överta SJAB:s biblioteks plats som ortens dominerande bibliotek, och trots att nykterhetsbiblioteken var rätt obetydliga kunde de förbli självständiga. Såväl ABF-biblioteket som nykterhetslogernas bibliotek i Tidaholm kom däremot att sluta som inkorporerade delar i Vulcans och Tidaholms stads bibliotek under 1940-talet. Detta biblioteks allena rådande ställning innebar att det inte fanns något mer framåtsträvande alternativ i Tidaholm, när väl tändsticksbolagets kulturella ambitioner avklingade under 1950-talet. Motviljan hos Tidaholms stads styresmän, både socialdemokrater och borgerliga, mot att ta ett större ansvar för bibliotekets utveckling bidrog till att biblioteksverksamheten tilläts stagnera under en period av två decennier. Denna brist på utveckling utgör ett exempel på stigberoende, där en institutions utvecklingsprocess fortsätter längs gamla hjulspår, tills ett formativt moment erbjuder en möjlighet för aktörerna att styra utvecklingen i en ny riktning. För Sandvikens del kom detta moment i och med ABF-bibliotekets inbjudan till en sammanslagning av de fyra biblioteken på orten. För Tidaholm innebar kommunsammanslagningen 1974 att sammansättningen av kommunens beslutande organ förändrades när representanter för de nyinkorporerade kommunerna valdes in. När kommunen växte fick den både möjlighet och skyldighet att utveckla sitt huvudbibliotek, som i stort sett varit oförändrat sedan 1930-talet.

Sandviken och Tidaholm uppvisade alltså liknande förutsättningar för uppbyggnaden av ett biblioteksväsen. Båda var utpräglade enföretagsorter av ungefär samma storlek, där de respektive företagsledarna använde sig av delvis kulturella metoder i sina patriarkaliska strategier. Med ett kontrafaktiskt synsätt utgör biblioteksutvecklingen i Tidaholm en bild av hur annorlunda Sandvikens bibliotekshistoria hade kunnat te sig, om den hade styrts åt ett annat håll vid några centrala formativa moment. För Tidaholms del gäller det 1930 års beslut att omvandla Vulcans bibliotek till ett stadsbibliotek under ledning av tändsticksbolaget och Tidaholms stad tillsammans. De statliga bidrag till biblioteket som detta beslut resulterade i, bidrog till att ytterligare befästa dess position som det helt dominerande biblioteket på orten. De olika folkrörelsebibliotekens gavs i och med detta inte möjligheten att utgöra ett livskraftigt alternativ och efter hand påverka biblioteksväsendets utveckling. Detta, tillsammans med ett ointresse för biblioteket resulterade i att den slutliga kommunaliseringen inte kunde komma till stånd förrän i mitten av 1970-talet. I Sandviken kunde å andra sidan särskilt ABF-biblioteket behålla sin ställning, och med tiden inta en dominerande ställning bland ortens bibliotek. Kontakten med ABF:s centralorganisation innebar att man inom ABF-bibliotekets styrelse i högre grad påverkades av dåtidens moderna folkbiblioteksidéer, än biblioteksstyrelsen i Tidaholm. Sedan slutet på 1930-talet propagerades det inom ABF för en kommunalisering av organisationens bibliotek.

8.4 Diskussion

Den här uppsatsen har följt bibliotekens utveckling i Sandviken under en tidsperiod av 80 år. Under den tidigaste perioden var biblioteket en integrerad del av den patriarkaliska strategi som användes av järnverksbolaget för att bygga upp och forma ett nytt samhälle. Det är också i detta uppbyggnadsskede som den kulturella aspekten av den patriarkaliska strategin har störst förutsättningar att uppfylla sitt syfte. På en helt nygrundad ort finns inga konkurrerande institutioner eller historiska lojaliteter som begränsar de styrandes inflytande.

Trots detta fanns det tidigt tecken på att inordningen i järnverksbolagets nya gemenskap inte var fullständig. Exempelvis valde de som benämndes som ”väckelsefolket” att av moralisk-ideologiska skäl stå utanför Föreningen för nytta och nöje, som var tänkt som en samhörighetsskapande förening för alla brukets invånare. Den stora utmaningen mot patriarkalismen stod emellertid den socialistiska arbetarrörelsen för. Även om just bolagsledningens sociala insatser och relativt höga löner medverkade till att arbetarrörelsen kom relativt sent till Sandviken, kunde fackföreningar, partier och organisationer som ABF bygga upp en stark motkultur baserad på en klassgemenskap som stod i motsats till den patriarkaliska känslan av lojalitet och samhörighet mellan arbetare och bolagsledning.

Det faktum att arbetarrörelsen och ABF lyckades stärka sitt inflytande till den grad att man kunde ta till vara det formativa momentet när det uppenbarade sig, stärker också tesen om att användandet av en patriarkalisk kontrollstrategi inte är liktydigt med en faktiskt uppnådd kontroll. Dörren stod också öppen för en ny dominerande kraft bland Sandvikens bibliotek, eftersom bolagsledningens engagemang i biblioteken alltid var jämförelsevis begränsat. Att järnverksbolagets K. F. Göransson till slut låt sig övertygas om att biblioteket skulle kommunaliseras framstår som emblemiskt för en tid när den öppna konflikten mellan arbetsgivare och arbetarrörelse alltmer övergick i en anda av samarbete och ömsesidig förståelse. Arbetarklassens organisationer hade i företagsledningens ögon visat sig vara ansvarsfulla pragmatiker som inte utnyttjade sin ställning till att sprida otillbörlig propaganda genom biblioteket.

Den här uppsatsens resultat ansluter sig till och utvecklar, med det formativa momentets perspektiv, Lars Magnussons kritik av den historieskrivning som använder patriarkalismbegreppet alltför rigtigt. Det patriarkaliskt kontrollskapande projektet kan utmanas av motkulturer, som arbetarrörelsen, men det verkar krävas någon typ av formativt moment för att maktförhållandena i institutioner som biblioteksväsendet, ska skifta. Användandet av det formativa momentet som analysverktyg leder alltså till nya insikter kring dynamiken mellan patriarkalism och de sociala rörelsernas motkultur i 1900-talets bruksorter.

8.4.1 Källkritiska synpunkter

Källorna till denna studie kan i huvudsak indelas i två kategorier: protokoll från biblioteksstyrelser samt lokalhistoriska skrifter. Vid en värdering av protokollen utifrån Torsten Thuréns kriterier, finns det först och främst ingen anledning att tvivla på deras äkthet. Det förefaller inte troligt att någon skulle ha haft anledning att förfalska eller manipulera protokoll av det här slaget. Tidssambandet utgör heller inget problem i detta fall, i och med att protokollen i vanlig ordning nedtecknades i direkt anslutning till de sammanträden de refererar till. I vissa fall har materialet utgjorts av avskrifter av protokoll, särskilt från kommunalnämndens sammanträden. Detta innebär ett brott mot Thuréns krav på att en god källa ska vara oberoende. De avskrifter som använts har emellertid varit relativt få, och har i samtliga fall varit försedda med undertecknade intyg om att avskrifterna överensstämmer med originalhandlingarna.

De protokoll som använts i uppsatsen väljer jag att betrakta som performativa yttranden. Protokollen är i sig bevis på att de omnämnda besluten har fattats, om än inte nödvändigtvis att dessa beslut har genomförts i verkligheten. De tämligen ordknappa anteckningarna i flertalet av de beslutsprotokoll jag studerat gör att Denscombes varning om att protokoll har en tendens att vara ofullständiga och partiska är särskilt relevant. Oftast har ingen av de diskussioner och argument som ledde fram till besluten redovisats, vilket ger ett intryck av en överväldigande enighet bland ledamöterna, som kanske inte överensstämmer med verkligheten. Dessutom går man miste om mycken intressant information om vilka resonemang som ledde fram till de tagna besluten. Ett viktigt undantag i detta hänseende utgörs av protokollen från förhandlingarna om

kommunaliseringen av det sammanslagna biblioteket i kommunalfullmäktige och i biblioteksstyrelsen. Dessa är betydligt utförligare och ger en intressant inblick i diskussionerna som fördes.

De lokalhistoriska skrifterna är i de flesta fall författade tämligen långt i efterhand, vilket förvisso ligger i deras natur. Detta gäller även minnesanteckningarna från Axel Anderberg och Sigrid Göransson. Eftersom mängden relevant material över huvud taget varit begränsad, har jag fått nöja mig med vad som funnits till hands. I vissa av de lokalhistoriska skrifterna märks även ofta en bristande neutralitet. Framför allt den av Göran Hedin redigerade *Ett svenskt jernverk* framstår som en hyllningsskrift till järnverksbolaget och dess ledning. Framgångarna och den sociala framsyntheten poängteras, medan bolagsledningens inledningsvis hårdföra inställning till arbetarrörelsen slätas över. För att i någon mån kompensera för detta, har jag använt mig av en kompletterande text med rakt motsatt tendens; den uttryckligen vänstersocialistiska specialarbetet *Sandvikens historia*. Tagna tillsammans kan dessa två texter bidra till en inte alltför ensidig bild av Sandvikens tidiga utveckling

8.4.2 Förslag till fortsatt forskning

De företagsägda biblioteken och deras roll i den svenska biblioteksutvecklingen är ett intressant ämne som förtjänar att undersökas ytterligare. På ett antal orter kunde dominerande företag grunda bibliotek för sina arbetare eller för den allmänna befolkningen. En undersökning av dessa orter skulle vara värdefull som en ytterligare belysning av denna bibliotekstyp. Om källorna i dessa fall dessutom vore utförligare än vad som varit fallet i Sandviken, skulle en sådan undersökning ge en djupgående förståelse av hur dessa bibliotek kom att utvecklas.

Denna uppsats visar även den stora betydelse ABF har haft för utvecklingen av biblioteksväsendet på denna typ av industriorter. Ett starkt och inflytelserikt ABF-bibliotek bidrog i Sandvikens fall både till att påskynda biblioteksväsendets kommunalisering, och till att folkbildningsorganisationerna fått fortsatt inflytande i den kommunala biblioteksverksamheten. Ett område att undersöka är därför ABF:s relativa styrka och inflytande i kommuner av olika slag, kopplat till hur biblioteksutvecklingen tätt sig på dessa orter.

9 Sammanfattning

Syftet med denna magisteruppsats är att beskriva och analysera biblioteksutvecklingen i Sandviken. Undersökningsperioden inleds 1865, i och med det första dokumenterade biblioteket, och avslutas 1945, fyra år efter kommunaliseringen av ortens bibliotek. Undersökningen utgår från följande frågeställningar:

- Hur såg biblioteksutvecklingen i Sandviken ut före kommunaliseringen?
- Hur genomfördes kommunaliseringen och vilka följder fick den för den fortsatta biblioteksutvecklingen?

Undersökningsmaterialet består till största delen av arkiverade dokument, som studeras utifrån ett kvalitativt förhållningssätt. Fokus ligger på de två dominerande biblioteksrörelserna under tidsperioden; järnverksbolagets olika bibliotek och ABF-biblioteket. Vid analysen av detta material används två teoretiska utgångspunkter: dels begreppet patriarkalism, och dels den historiska institutionalismens fokus på det formativa momentet. Som en bakgrund till skeendena i Sandviken redogörs även för biblioteksutvecklingen i Sverige i stort.

I slutet av 1873 grundades Föreningen för nytta och nöje, under järnverksledningens överinseende. Det tidigare bruksbiblioteket från 1865, övertogs av föreningen, som började med utlån till sina medlemmar. Biblioteket och annan bildningsverksamhet inom föreningen finansierades genom intäkter från lotterier och nöjeställningar. Sedermera upplöstes Föreningen för nytta och nöje på grund av bristande intresse för verksamheten. Från 1892 administrerades biblioteket av en biblioteksstyrelse, tillsatt på bolagsstyrelsens inrådan. Biblioteket rustades upp, bokbeståndet förnyades delvis, och ett flertal åtgärder vidtogs i syfte att öka bibliotekets popularitet hos ortsbefolkningen. Även under denna period bekostades biblioteksverksamheten med intäkter från olika nöjesevenemang, men 1905 ansökte man för första gången om ett kommunalt bidrag. Från slutet av 1890-talet minskade biblioteksstyrelsens aktivitet och sammanträdena blev mer sporadiska.

År 1910 flyttades biblioteket till en läsestuga som iordningställdes av järnverksbolaget. En ny biblioteksstyrelse utsågs av läsestugunämnden, och det beslutades att den tidigare biblioteksstyrelsens kontanta tillgångar skulle användas till inköp av nya böcker. Bibliotekets intäkter, i form av avgifter för boklån och kommunens bidrag, förslog dock inte i det långa loppet. Efter tre år var tillgångarna uttömda, och järnverksbolaget fick skjuta till medel för bokinköp. Verksamheten fortsatte under namnet Sandvikens lånebibliotek. I december 1923 beslutades att en gemensam bibliotekskatalog skulle tryckas för Sandvikens lånebibliotek, ABF:s, IOGT:s och NTO:s bibliotek. Denna katalog utgör det första konkreta tecknet på samarbete mellan biblioteken i Sandviken. Ett annat sådant tecken är det faktum att ABF:s bibliotekarie inbjöds till Sandvikens lånebiblioteks årliga styrelsesammanträden från 1930 till 1932. Från det tidiga 1930-talet blev biblioteket återigen mindre aktivt, och styrelsen sammanträdde mer sällan.

År 1914 bildades en lokalavdelning till ABF i Sandviken. Dess bibliotek grundades på en tidigare boksamling som tillhört den socialdemokratiska arbetarkommunen. Detta bibliotek utökades efter hand med böcker som köpts in till ABF:s studiecirkel. Även antalet boklån ökade starkt under de första decennierna, men man hade stora problem att finna lämpliga lokaler för biblioteket. ABF-biblioteket mottog statsanslag åtminstone så tidigt som 1930, och andra bidrag kom från kommunen, landstinget och diverse arbetarorganisationer. Under 1930-talet utvecklade ABF-biblioteket sin verksamhet, bland annat genom att en kortkatalog inrättades. År 1935 var man återigen tvungen att byta bibliotekslokal, eftersom den tidigare var otillräcklig och bidrog till att böckerna blev fuktskadade. Lånefrekvensen ökade, och nya bokinköp krävdes. Detta innebar att bibliotekets ekonomi försämrades, och för att hantera det ökande läsintresset sammankallades

representanter från ortens bibliotek för att besluta om en centralisering av biblioteksväsendet i Sandviken.

I mars 1937 slogs fem av ortens bibliotek, av vilka de största var ABF-biblioteket och Sandvikens lånebibliotek, samman till vad som kallades Sandvikens folkbibliotek. Detta var formellt sett ett samarbete mellan självständiga organisationer, men biblioteket kom allt mer att integreras i den kommunala förvaltningen. Efter ett par år av förhandlingar och diskussioner mellan kommunala företrädare och organisationerna i biblioteksstyrelsen, beslutades 1941 att biblioteket helt skulle kommunaliseras. När Sandviken fick stadsrättigheter i januari 1943 ändrades också bibliotekets namn till Sandvikens stadsbibliotek.

Järnverksbolagets bibliotek var en av de kulturella metoder som användes för att skapa en känsla av gemenskap och solidaritet mellan arbetarna och företagsledningen. Emellertid utgjorde de inte någon särskilt prioriterad del av denna patriarkaliska strategi, och åsidosattes allt mer när företaget med tiden minskade sin sociala verksamhet. Biblioteken som en del av den patriarkaliska strategin utmanades av arbetarrörelsen, i form av ABF. Som en del av en rikstäckande organisation, var ABF-biblioteket öppet för de moderna biblioteksidéerna. Detta parat med en ideologiskt grundad lojalitet från Sandvikens arbetarbefolkning, gjorde att ABF-biblioteket växte och utvecklades i högre mån än övriga bibliotek på orten. I och med detta fick man ett stort inflytande, vilket medförde att man kunde ta initiativ till kommunaliseringen av Sandvikens biblioteksväsen när tillfället gavs.

Det patriarkaliskt kontrollskapande projektet kunde alltså utmanas av en motkultur, i form av ett bibliotek sprunget ur arbetarrörelsen. Det verkar dock krävas någon typ av formativt moment för att maktförhållandena i institutioner som biblioteksväsendet, ska skifta. ABF-bibliotekets hanterande av det formativa momentet innebar att den expansion som kommunaliseringen innebar, i stort sett kunde genomföras på deras villkor.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Gävle

Arkiv Gävleborg

F 1:1 ABF, Sandviken avd. 57

4923 Studiecirkelbibliotek

Sandviken

Sandvikens kommunarkiv

Biblioteksverksamheten Högbo/Sandviken Protokoll 1937-1970 AI:1

Biblioteksverksamheten Högbo/Sandviken Skrivelser m.m. 1912-1968 E I:1

Biblioteksverksamheten Högbo/ Sandviken Utlåningsjournaler 1877-1924 DI:1

Sandvik AB Ämnesordnade handlingarF8:b93

E-postkorrespondens med Ove Jansson 2008-06-05, 2008-11-06, 2009-03-24.

Tryckta och elektroniska källor

Ambjörnsson, Ronny (1998). *Den skötsamme arbetaren : idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880-193* (3. uppl.). Stockholm : Carlsson.

Andersson, Bernt-Olov (1979). Kanalbygget. *Kafé Linnea*, nr 1, s. 29 – 35.

Annebrant, Kaj; Rudsänger, Hans & Stenmark, Bernt (2001). *Då förändrades Sandviken: Femton porträtt och berättelser om åren då bruket blev stad*. Sandviken: Rotaryklubben

Atlestam, Ingrid; Bergmark, Madeleine; Halász, Eva (1997). *Fullbokat: Göteborgs folkbibliotek 1862 – 1997*. Göteborg: Göteborgs stadsbibliotek.

Bergqvist, Bo; Bennström, Kri; Glassel, Staffan; Johansson, Birgitta; Rosén, Tomas & Varhelyi, Thomas (1976). *Sandvikens historia*. Stockholm: KTH.

Björk, Carl (1937). Arbetarrörelsen. Ingår i: Hedin, Göran, red. *Ett svenskt jernverk : Sandviken och dess utveckling 1862-1937*. Uppsala. S. 298–303.

Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken: För småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.

Drivkraft (2005). 100 år med Sandvikens arbetarekommun. Sandviken: Sandvikens arbetarekommun.

Eklindh, Sture (1994) Tidaholm från 1600-tal till nutid. I *Västgötabygden*, årg. 49, nr 2. s. 459 - 461.

Eriksson, Elvert & Jönsson, Lennart (1993) *Sandviken hundra år i bilder*. Sandviken: Kultur- och fritidsförvaltningen

Folkbibliotekssakkunniga (1959). *Folk- och skolbibliotek : betänkande och förslag*. Stockholm. (Statens offentliga utredningar (SOU), 1949:28).

Göransson, Sigrid (1949). *Minnesanteckningar*. Sandviken.

Göransson, Sigrid (1937). Järnverket och Sandvikens sociala problem. Ingår i Hedin, Göran, red. *Ett svenskt järnverk : Sandviken och dess utveckling 1862-1937*. Uppsala. S. 251 – 274

Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: en diskursstudie*. Borås: Valfrid. (Uppsatser från Avd. för biblioteks- och informationsvetenskap; 3)

Hedin, Göran, red. (1937). *Ett svenskt järnverk : Sandviken och dess utveckling 1862-1937*. Uppsala.

Heffler, Hugo (1962). *Arbetarnas bildningsförbund 1912 – 1962: krönika vid halvsekelgränsen*. Stockholm: Arbetarnas bildningsförbund.

Kjellgren, Ernst (1981). *Tidaholm : från sätesgård till industriort* (2. uppl.). Todaholm: Författaren.

Magnusson, Lars (1988). Patriarkalism och social kontroll : några synpunkter på ett problemkomplex. I *Arbete och arbetsmarknad i Norden : nya linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen* (s. 139-159).

Magnusson, Lars (1996). *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm: Rabén Prisma

Möhlenbrock, Sigurd (1989) *Folkbildning och bibliotek : försök till en syntes : minnesfragment*. Göteborg : Tre böcker.

Nilsson, Sven (1999). *Kulturens vägar: Kultur och kulturpolitik i Sverige*. Malmö: Polyvalent.

Premfors, Rune (1999). Sveriges demokratisering: Ett historiskt-institutionalistiskt perspektiv. (SCORE Rapportserie 1999:3.)
<http://www.score.su.se/pdfs/1999-3.pdf> [2009-04-25]

Rothstein, Bo (1992). *Den korporativa staten : intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*. Stockholm : Norstedts juridik.

Rothstein, Bo (1988). Aktör – Strukturansatsen: Ett metodiskt dilemma. I *Statsvetenskaplig tidskrift*, 91, 27 – 39.

Sandin, Gösta; Sjödin, Stig & Skogsberg, Stig (1985). *Slaggsten och syren: En bok om Sandviken*. Stockholm: Liber.

Sundberg, Ingvar, red. (1964) *50 år i folkbildningens tjänst : Sandvikens ABF 1914-1964: Kortfattad historik*. Sandviken: ABF.

Svenskt Näringsliv, (2008-05-12). *Lokalt företagsklimat*. Svenskt Näringsliv.
<http://www.svensktnaringsliv.se/> Välj kommun / Sandviken kommun / Statistik / Största arbetsgivare [2009-04-25]

Thurén, Torsten (2005). *Källkritik*. 2 rev. uppl. Stockholm: Liber.

Torstensson, Magnus (1996). *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna: Exemplet Sverige och några jämförelser med USA*. Göteborg: Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet. (Uppsatser från Avd. för biblioteks- och informationsvetenskap; 3)

Tynell, Knut (1931). *Folkbiblioteken i Sverige*. Stockholm: Norstedt.

Tynell, Knut (1936). *Biblioteksförfattningar: Handbok för folk- och skolbibliotek*. Stockholm: Norstedt.

Vikström, Eva (1998). *Bruksandan och modernismen: Brukssamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935 – 1975*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Bilaga

Sandvikens folkbibliotek/stadsbibliotek, utgifter och inkomster

Utgifter	1938	1948
Summa kronor	18 864	50 117
Böcker och Tidskrifter	9 600	11 263
Drift och underhåll	1 000	6 250
Personalutgifter	3 982	21 267
Inkomster		
Summa kronor	18 864	50 117
Statsbidrag jämte bidrag av enskilda	8 050	9 895
Kommunala bidrag	10 500	40 222

Källa: Anderberg 1968, s. 9.

Sandvikens folkbibliotek/stadsbibliotek, bestånd och utlån

År	Bokbestånd	Handböcker	Tidskrifter	Utlånade band	Utlånade / Invånare
1938	6 540	744	50	10 478	0,66
1939	7 764	940	56	23 756	1,40
1940	8 756	1 012	55	30 052	1,83
1941	9 652	1 051	56	33 772	2,03
1942	10 774	1 082	59	37 206	2,21
1943	10 752	1 111	61	36 358	2,12
1944	12 878	1 085	62	37 921	2,20
1945	15 420	1 135	61	37 654	2,17

Källa: Anderberg 1968, s. 8.